

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХРЕСТОМАТІЯ
З ІСТОРІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
В УКРАЇНІ

За загальною редакцією І.Г. Улюкаєвої

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

2008

УДК 37.0 (09) (477) (477) : 372 (075)
ББК 74.1 (4 УКР) г
У - 50

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист №14\18 – Г -569 від 03.03.2008р.)*

Рецензенти:

Денисенко Н.Ф. – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної освіти);

Котляр В.П. – кандидат педагогічних наук, професор (Бердянський державний педагогічний університет);

Щербакова К.Й. – кандидат педагогічних наук, професор (Маріупольський державний гуманітарний університет).

У 50 Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки в Україні: Навч. посібник / Упорядник І.Г. Улюкаєва; За заг. ред. І.Г. Улюкаєвої. – Вид. 2-е, доп. – Донецьк: ТОВ” Юго-Восток, ЛТД”, 2008.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
Розділ І. Історія дошкільної педагогіки початку ХХ століття.	
<i>Короткий історичний екскурс</i>	6
Сікорський І.О. Виховання у віці першого дитинства	8
Зеньківський В.В. Соціальне виховання, його завдання та шляхи	18
Лубенець Т.Г. Педагогічні бесіди	23
Лубенець Н.Д. Народний дитячий садок.....	35
Книга “Народний дитячий садок”	
Звіт про народний дитячий садок	41
Народні дитячі садки, як історична необхідність	43
Русова С.Ф. Дошкільне виховання	46
У дитячому садку	54
По сторінках журналу “Дошкільне виховання”	63
Розділ ІІ. Історія дошкільного виховання радянського періоду	
<i>Короткий історичний екскурс</i>	70
Чепіга Я.Ф. Моральне вношіння у справі виховання	74
Брехливість у справі виховання	78
Практична трудова педагогіка.....	81
Дорошенко О.І. Дитячий садок	86
По сторінках журналу “За комуністичне виховання дошкільника”	104
Статут дитячого садка, затверджений Народним комісаріатом освіти УРСР від 18 лютого 1947р.....	118
Положення про об’єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок), затверджене постановою Ради Міністрів УРСР від 11 лютого 1960 р. №1132	120
Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей	124
Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям	137
Розділ ІІІ. Суспільне дошкільне виховання в Україні за часів незалежності (1991-2006 рр.)	
<i>Короткий історичний екскурс</i>	150
Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.).....	151
Закон України “Про дошкільну освіту”	153
Положення про дошкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету міністрів України від 12.03.03. №305	156
Базовий компонент дошкільної освіти в Україні.....	158

Передмова

Вивчення історії педагогіки займає важливе місце у підготовці майбутніх педагогів. Ознайомлення з педагогічною теорією і практикою минулого дозволяє глибше зрозуміти педагогіку сучасну, розширює педагогічний кругозір, сприяє формуванню педагогічної культури. Особливе значення в цьому плані має вивчення вітчизняної історії педагогіки.

Історія вітчизняної дошкільної педагогіки багата видатними іменами. На початку ХХ століття в Україні працювала ціла плеяда педагогів, які провадили велику роботу як з організації суспільного дошкільного виховання та його популяризації, так і розробці теорії виховання дітей дошкільного віку. Це І.О. Сікорський, В.В. Зеньківський, Т.Г. Лубенець, Н.Д. Лубенець, С.Ф. Русова, Я.Ф. Чепіга та інші. Вони ввібрали в себе кращі гуманістичні ідеї педагогіки минулого, а також передові досягнення й прогресивні тенденції зарубіжної і вітчизняної педагогіки кінця ХІХ – поч. ХХ ст.

На жаль, у радянські часи всі здобутки і напрацювання попереднього періоду були відкинуті. Імена багатьох видатних педагогів викреслені з історії, їх книги знищені, ідеї забуті.

В останнє десятиріччя з небуття було повернуто багато імен “забутих” педагогів та їх творча спадщина. Це стосується і згаданих вище педагогів, діячів дошкільного виховання. Ознайомлення з їхньою діяльністю та ідеями передбачається новою програмою курсу “Історія загальної та дошкільної педагогіки” та стандартами вищої освіти для спеціальності “Дошкільна освіта”, затверджених Міністерством освіти і науки України. Відповідний матеріал було включено в навчальний посібник “Нариси з історії суспільного дошкільного виховання в Україні” (автор Улюкаєва І.Г., 2006 р.). Але вивчення історії педагогіки не можливе без безпосереднього ознайомлення з першоджерелами: творами педагогів минулого, публікаціями в періодичних виданнях, нормативно-законодавчими документами. Між тим, твори більшості українських педагогів до цього часу ще залишаються не перевиданими, що робить практично неможливим знайомство студентів з ними. Для подолання цієї проблеми й підготовлена ця хрестоматія. Вона складається з трьох розділів:

- Історія дошкільної педагогіки початку ХХ ст.
- Історія дошкільного виховання радянського періоду.
- Суспільне дошкільне виховання в Україні за часів незалежності.

До першого розділу ввійшли твори найбільш відомих діячів дошкільного виховання, учених початку ХХ ст.: І.О. Сікорського, В.В. Зеньківського, Т.Г. Лубенець, Н.Д. Лубенець, С.Ф. Русової. Зазначимо, що в умовах фактичної заборони української мови більшість авторів видавали свої твори російською мовою. У хрестоматії ці твори подані мовою оригіналу. Зберігаючи мову оригіналу, ми намагалися не тільки уникнути неточності, повніше донести всі смислові нюанси, але й дати можливість читачу відчутти неповторність літературного стилю кожного автора та певною мірою оцінити їх літературний

талант. У розділ включені також статті з книги “Наш дитячий садок” та журналу “Дошкільне виховання”. Вони дозволяють краще уявити діяльність перших дитячих садків, відчувати колорит тієї епохи.

Другий розділ охоплює весь радянський період, але в нього були включені лише твори діячів дошкільного виховання 20-х років Я.Ф. Чепіги і О.І. Дорошенко, а також класиків української педагогіки А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського. У вітчизняній дошкільній педагогіці другої половини ХХ ст. багато яскравих імен, ґрунтовних праць, які є добре відомими і не потребують хрестоматійного презентування.

У розділ також була включена добірка статей з журналу “За комуністичне виховання дошкільника”, які відображають ті процеси, що відбувалися у теорії і практиці дошкільного виховання в 30-тих роках.

У третій розділ увійшли найбільш значущі для суспільного дошкільного виховання документи.

Добираючи тексти до хрестоматії, укладач намагалася не тільки скласти уявлення студентів про внесок кожного педагога у теорію дошкільного виховання, ширше і багатогранніше представити їх погляди, а й показати актуальність та відповідність цих поглядів сучасному рівню розвитку педагогічної науки.

Кожен розділ починається коротким історичним екскурсом. У хрестоматії також подані біографії тих педагогів, чиї твори включені до неї.

Матеріали, що містяться в хрестоматії, можуть бути використані при вивченні “Історії загальної та дошкільної педагогіки” та інших професійно-спрямованих дисциплін, проведенні науково-дослідної роботи, написанні курсових, дипломних та магістерських робіт.

Навчальний посібник може також представляти інтерес для практичних працівників – фахівців дошкільної освіти, батьків, всіх, кого цікавить проблема виховання дітей дошкільного віку.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Короткий історичний екскурс

Суспільне дошкільне виховання в Україні починає свою історію з кінця XIX століття. Саме тоді склалися умови для виникнення закладів суспільного дошкільного виховання. Як і в інших країнах, відкриття дошкільних закладів було пов'язано із розвитком капіталістичного способу виробництва й тими змінами, що відбувалися в цей час у суспільстві.

Розвиток промисловості призвів до масового залучення до виробництва жінок. Це відразу гостро поставило проблему догляду за дітьми працюючих матерів. Положення сімей трудящих у той час було жахливим. Щоб прогодувати сім'ю, батьки були вимушені працювати, залишаючи вдома, без необхідного догляду навіть дітей-немовлят. У той час почали активно включатися в суспільне життя також жінки з середніх верств населення. Таким чином, зміни, що відбулися в становищі жінок у кінці XIX століття, зумовили необхідність відкриття дошкільних закладів, причому орієнтованих на різні соціальні групи.

Передумовою виникнення й розвитку суспільного дошкільного виховання стала активізація соціально-політичного життя в Україні. Одним із напрямів суспільного руху того часу був суспільно-педагогічний напрям. У суспільстві збільшився інтерес до проблем формування особистості, навчання та виховання підростаючого покоління. У передових колах сформувалося нове ставлення до сім'ї, шлюбу, виховання дітей.

Суспільно-педагогічний рух кінця XIX століття стимулював інтерес і до виховання дітей дошкільного віку – першого й найбільш відповідального періоду в житті дитини. Багато педагогів, представники інших наук звернулися саме до цього вікового періоду. Педагогічна думка все більше схилилася до переконання в необхідності відкриття закладів суспільного дошкільного виховання, їх доцільності і корисності. За думкою захисників цієї ідеї, дитячі садки, з одного боку, повинні були дати змогу жінці сполучати працю й материнство, а з іншого – сприяти правильному розвитку, вихованню дітей, підготовці їх до школи.

Суспільне дошкільне виховання виникло й розвивалося виключно як ініціатива приватних осіб та педагогічних товариств. Уряд царської Росії, Міністерство народної освіти байдуже ставилися до цієї проблеми та ігнорували всі звернення і пропозиції прогресивних діячів. Дошкільні заклади не були включені до державної освітньої системи і не мали державного фінансування. Всі вони існували або на кошти батьків, або на благодійні пожертви. Така ситуація зберігалася до 1917 року. Відсутність державної підтримки гальмувала розвиток суспільного дошкільного виховання. У 1917 році в Україні налічувалося всього 47 зареєстрованих дитячих садків.

Значну роль у розвитку суспільного дошкільного виховання відіграли педагогічні товариства, які почали з'являтися на початку ХХ століття у великих містах України. Вони носили громадський самодіяльний характер.

Педагогічні товариства відкривали дитячі садки, популяризували ідею суспільного виховання дітей-дошкільнят, сприяли поширенню наукових поглядів на виховання тощо. Деякі з товариств навіть здійснювали підготовку педагогів дошкільного виховання. Більшість педагогічних товариств ставили за мету допомогу дітям простого народу шляхом відкриття для них закладів суспільного дошкільного виховання.

Найбільшими і найактивнішими були товариства м.Києва: Київське товариство народних дитячих садків і Фребелівське педагогічне товариство. Обидва були засновані в 1907 році.

Значний вклад у розвиток як теорії так і практики вітчизняного дошкільного виховання, а також і дошкільної педагогічної освіти у цей період внесли такі педагоги як: І.О. Сікорський, Т.Г. Лубенець, Н.Д. Лубенець, В.В. Зеньківський та інші.

Іван Олексійович Сікорський (1842-1919)

Народився Іван Олексійович Сікорський 26 травня 1842 року в с. Антонове Сквирського повіту Київської губернії в родині священика. Початкову освіту здобув у духовному училищі, продовжив навчання в семінарії. У 1862 році екстерном склав іспит у Київській першій гімназії і вступив до університету св. Володимира. В 1869 році І.О.Сікорський закінчив медичний факультет університету, а в 1872 році захистив дисертацію і став доктором медицини. Цього ж року він переїхав до Санкт-Петербургу, де був призначений ординатором Військово-медичної академії, йому було присвоєно звання приват-доцента психіатрії і нервових хвороб.

У 1885 році Іван Олексійович повернувся до Києва і був прийнятий професором кафедри психічних і нервових хвороб в університет св. Володимира, де він працював протягом 26 років.

І.О.Сікорський став відомим і як лікар-практик, і як громадський діяч. Він заснував лікарсько-педагогічний інститут для розумово-відсталих і нервових дітей, психіатричне товариство, обирався почесним членом багатьох учених товариств, у тому числі і зарубіжних. Іван Олексійович також був головою Київського Фребелівського товариства сприяння справі виховання дітей та певний час очолював створений товариством Фребелівський педагогічний інститут.

І.О.Сікорський написав понад сто наукових праць. Багато його книг та статей присвячені проблемам дитячої та педагогічної психології, зокрема такі: „Про розвиток мови у дітей” (1881), „Виховання у віці першого дитинства” (1884), „Психологічні основи виховання і навчання” (1909), „Душа дитини” (1911). Багато праць видатного психолога перекладено іноземними мовами.

Помер І.О.Сікорський на 77 році життя, 1 лютого 1919 року. На жаль, після встановлення радянської влади ім'я І.О.Сікорського було несправедливо забуто. Його книги не перевидавалися, ім'я навіть не згадувалося. Пророчими

виявилися слова Івана Олексійовича, сказані під час відкриття Фребелівського педагогічного інституту: „Часом видатних особистостей не оцінюють за життя, а потім нащадки розшукують забуті могили і прикрашають їх пам'ятниками та квітами”. Прийшов час достойно оцінити і вшанувати доброю пам'яттю цю величну людину.

ВОСПИТАНИЕ В ВОЗРАСТЕ ПЕРВОГО ДЕТСТВА¹

Существенный пробел в современных системах воспитания состоит в отсутствии твердо установленных понятий *о природе детей и о развитии ребенка в первые годы жизни*. Вследствие этого и просвещенные родители и те, которые лишены всякого образования, одинаково беспомощны в решении обыденной, но трудной задачи первоначального воспитания. Большею частью к воспитанию в раннем детстве относятся пассивно, предоставляя ребенку расти среди условий, унаследованных с незапамятных времен. Образованная женщина, сделавшись матерью, нередко держится, в отношении воспитания, примитивных понятий своей няни, наивно разделяя вместе с нею традиционные предрассудки массы. Там же, где родители желают сообразоваться с научным опытом, им не остается иной возможности, как придерживаться установившихся метафизических понятий, применяя их к решению практических задач воспитания. Эти понятия носят настолько общий философский характер, что скорее пригодны для теоретической психологии, нежели для практики воспитания; они более способны удовлетворить ум, чем послужить руководящей нитью в конкретных вопросах воспитательной деятельности; они полезны и могут найти применение в руках опытного педагога, но для большинства родителей далеко не имеют значения живого слова. Для всякого, кто занимается воспитанием, очевидна потребность реформы, которая касалась бы самих основ воспитания и которая давала бы некоторые общедоступные исходные точки. В настоящее время всеми чувствуется настоятельная необходимость выйти из груды педагогического эмпиризма и начать разработку *принципов воспитания*...

С 3-4 месяца жизни, когда у ребенка появляются первые следы сознания и воли, для развития его чувства наступает новый период. Теперь, кроме элементарных физических чувств, которые продолжают влиять на настроение духа ребенка, он становится способным испытывать более сложные, высшие состояния чувства, связанными с его первыми представлениями, с его простейшими мыслями. Удовольствие, испытываемое ребенком при взгляде на знакомый предмет, например на лицо матери, которую он узнает, может служить примером этого более сложного чувства. Самым могущественным двигателем для развития чувства в этот период служит *подражание*. Наилучшей воспитательной средой служит для ребенка постоянное общение с матерью, в том случае, если мать остается для него *кормилицей и няней*.

¹ Подається мовою оригіналу

В развитии детского чувства имеют наибольшее значение два момента, анализ которых одинаково важен для нашей цели. Прежде всего у ребенка, который кормится грудью своей матери, и пользуется ее материнскими заботами и уходом, устанавливается прочная ассоциация между образом матери и приятными чувствами, которые он испытывает утоляя голод или избавляясь, благодаря ее уходу от множества других неприятных ощущений. Весь акт кормления ребенка с его аксессуарами, с материнской лаской, составляет один из самых высших источников детского наслаждения и один из сильнейших стимулов в деле развития начинающих высших чувств младенца. Из этого зачаточного ядра младенческих чувств или, употребляя слова Фоссангрива, из этого физиологического источника сближения матери с ее ребенком вырастают будущие чувства человеческой солидарности и альтруизма... Но в материнском уходе за ребенком есть и другая гораздо более важная сторона. Как известно, материнство, даже у животных, пробуждает альтруистические чувства, которые в другое время животные вовсе не проявляют. В человеческом же существе материнство возбуждает все умственные и нравственные стороны и призывает к жизни все высшие качества, которыми одарена данная личность. Вот почему, как справедливо думает Спенсер, родительская профессия и воспитание детей служат школой, в которой человек заканчивает свое личное развитие. Тот еще не окончил своего воспитания - такова мысль Спенсера - кто не сделался отцом или матерью, потому что он не пережил чувство родительской любви и не реализовал того человеколюбия, которое возникает из родовых инстинктов. В отношении силы чувства, из двух родителей, женщина занимает первое место, потому что вообще нервно-психическая организация женщины отличается безусловно высшим развитием чувства, чем у мужчины. Это различие становится еще более заметным в период материнства; в эту пору человеколюбие и бескорыстие женщины поднимаются на высоту, едва ли доступную для мужчины. И если только мать остается кормилицей и няней своего ребенка, то умственное и нравственное его развитие наиболее обеспечены в постоянном общении с таким высоким образцом, в особенности, если принять во внимание, что подражание является одним из самых могущественных средств развития человека в период младенчества. Многие волевые движения ребенка, по существу являются подражательными движениями; процесс речи приобретает путем подражания. В развитии же чувств подражание играет наиболее важную роль и, может быть, составляет единственный внешний источник нравственного развития. Если для интеллектуального развития ребенок организовывает себе игры, то для развития сложных форм чувств ничего подобного не существует. Все это доказывает действительно важное значение присутствия у колыбели ребенка существа, которое само охвачено высшими человеческими побуждениями и порывами и может служить наилучшим орудием развития чувства ребенка.

Глубоко справедливы следующие слова Пирогова: «Ухаживая за колыбелью человека, учреждая игры его детства, научая его уста лепетать первые слова, и первые молитвы, женщины становятся главными зодчими

общества: краеугольный камень кладется их руками». Если значение матери недостаточно оценено людьми, то только потому, что при существовании до последнего времени, незнакомства с психологией детства, весь сложный процесс развития ребенка оставался незамеченным, а с ним - заслуги матери. Но когда психология и гигиена детства сделаются достоянием женского образования, то высокая роль женщины сделается вполне очевидной. В то же время и уход за колыбелью человека перестанет быть ремеслом и поднимется на высоту научной техники, подобно гигиене.

Если мы теперь предложим себе вопрос, возможно ли *заместительство* матери, то, очевидно, что оно возможно только отчасти. Конечно, можно найти доброе существо, которое будет предупредительно и заботливо ухаживать за ребенком и сделает все, чтобы доставить ему приятные чувства и избавить от неприятных, и которое послужит для ребенка живой моделью чувства; но никто не сможет стать матерью данного ребенка, не будучи ею по природе, т.е. никто не может испытать того умственного и нравственного возбуждения и воодушевления, которое дается только материнством, как состоянием реальным, физиологическим, и, следовательно, *никто кроме матери, не может быть равносильным ей образцом и орудием развития зачинающегося чувства ребенка.*

Что здоровые идеи психологии детства недостаточно распространены в обществе, лучше всего доказано поголовным уклонением матерей от вскармливания собственных детей, что мы видим в больших городах. Это явление повсеместно распространено во Франции. Обычай поручать детей кормильцам неправилен именно с точки зрения нервно-психического развития ребенка, которое при этом может пострадать. К сожалению, именно эта сторона остается без надлежащей оценки. Нередко можно видеть матерей, которые в восторге от полноты и румяных щечек своих младенцев, как будто бы человеческое дитя не более как маленький теленок, которому для достижения идеала достаточно быть сытым и белым. Нет, это узкое понимание! Юное человеческое существо, которое мы таким образом третируем, - быть может оно будущий талант - не должно быть лишено ничего, что принадлежит ему по праву рождения. Никакая мать не вправе лишать ребенка своей груди, которая с момента рождения более принадлежит ему, чем ей. Я уже не говорю о жестокости отнять у чужого ребенка его мать, что бы сделать кормилицей нашего дитяти. Я говорю отнять, ибо разве можно считать добровольной сделкой согласие необразованной женщины, которая, идя в кормилицы, покидая родное детище, оставляя его на рожке, подвергает величайшей опасности крохотную жизнь и в то же время, по своему невежеству, не сознает всей тяжести своей измены...

Но оставим в стороне невинного младенца, которого мы осиротили, отняв у него мать-кормилицу и посмотрим на дело с той утилитарной точки зрения, в которой так силен современный человек. Что сделает для нашего ребенка кормилица? Она его сделает сытым и более ничего, и только с этой стороны наши расчеты оправдываются. Но какое содействие она может оказать

росту молодого чувства? Если эта женщина пошла в кормилицы томимая голодом, гонимая нищетой и если не забыла своего собственного ребенка, то какое огорчение, какую обиду и укор она будет постоянно носить в своей душе и выражать на своем лице! Если же она забыла свое детище, то можем ли мы поручиться, что такая одичалая мать не принесет вреда нашему ребенку уже одною близостью к нему. До известной степени можно успокаивать себя тем, что ребенок не поймет нравственного положения своей кормилицы и не прочтет на ее лице и в ее поведении тех чувств, о которых мы говорим. Отчасти конечно так, но не надо забывать о нравственной инкубации, значение которой разъяснено Морелем. Было время, когда молоку кормящей женщины приписывалось какое-то таинственное значение в деле передачи нравственных свойств от женщины к кормимому ею ребенку. Молоко не играет при этом никакой роли, но огромное значение имеет личность женщины и влияние ее страданий и огорчений или равнодушия и холодности на зачинающиеся чувства младенца. Нужно помнить, что как бы не была хороша кормилица, она не более как суррогат матери.

Взвешивая все эти факты, мы приходим к выводу, что кормление и уход за ребенком есть дело великой педагогической важности; оно и долг и подвиг матери.

Без сомнения, иногда серьезные причины заставляют женщину отказаться от кормления собственного ребенка – это, конечно, крайний случай, не допускающий иного решения. Во всех же других случаях, женщина должна взвесить все выгоды и невыгоды своего решения, и, быть может, иная мать предпочтет взять на себя труд и риск кормилицы, чем уменьшать шансы развития юного чувства своих детей.

Существует только два условия, которые положительно могут помешать матери быть кормилицей: это – 1) истощение и болезнь, и 2) нервный, раздражительный характер. Последнее обстоятельство делает женщину одинаково неспособной и к вскармлению, и к воспитанию ребенка.

Главнейшим пособием или орудием умственного развития в раннем детстве служит неутомимая умственная деятельность, которую обыкновенно называют играми и забавами. Впоследствии, с обучением ребенка речи, к этому присоединяется новое средство развития – беседа со взрослыми.

Детские игры, подобно некоторым другим сторонам детской жизни, не были предметом научного исследования. Польза их всегда была признаваема, но сущность и значение оставались необъясненными. Чаще всего на игры смотрели как на потребность движения, отчасти как на орудие для изоощрения внешних органов чувств, и с этой точки зрения оценивали их пользу и необходимость...

Ознакомление с играми и забавами детей, бесспорно, принадлежит к числу предметов, заслуживающих полного внимания со стороны психолога. В самом деле, ежедневный опыт показывает, что игры составляют главнейшую сторону детской жизни, что дети предаются им с поразительной неутомимостью. Легко также убедиться и в том, что сложность и разнообразие игр и интерес, который обнаруживают к ним дети, растут и увеличиваются по

мере умственного развития ребенка; параллельно с этим в организации игр более и более сказываются фантазия и творчество ребенка. Вообще можно сказать, что игры *удовлетворяют какому-то неумолимому умственному запросу*, который побуждает ребенка к неусыпной деятельности.

Ход нервно-психического развития

Ход нервно-психического развития ребенка существенным образом зависит от развития отдельных сторон психической жизни, т.е. чувства, ума и воли. Гармоническое развитие всех сторон обеспечивает в будущем счастливый цельный характер. В практике иногда случается, что одна из сторон душевной жизни развивается лучше, другие отстают. Воспитатель должен регулировать развитие разумным выбором игр и упражнений ребенка и надлежащим направлением его внимания в известную сторону. Чем раньше замечается недостаток, тем исправление легче. Если развитие ребенка идет неправильно, то прежде всего нужно обратить внимание на то, развиваются ли симметрично все стороны, нет ли каких отклонений и односторонности.

Существует и другой ряд отклонений в ходе нервно-психического развития, который состоит в нарушении правильного соотношения между физическим и умственным развитием... Если указанная дисгармония возникает, то это всегда влечет за собою более или менее опасную для детского возраста односторонность. Наиболее опасным представляется раннее или быстрое развитие умственных способностей при слабом росте тела...

У интеллигентных родителей их первые дети обычно служат предметом внимательных забот, что, конечно, весьма полезно для ребенка, но нередко при этом детям угрожает и опасность чрезмерно быстрого развития от постоянного общения со взрослыми, которые из любви и невольного интереса, внушаемого бойким ребенком, ни на минуту не предоставляют его самому себе, и своим содействием, в особенности беседами, будят в нем массу новых мыслей, которые без этого не появились бы так рано. При таких условиях внимание и умственная работа ребенка держатся выше меры. Вместе с бойким умом подобные дети в своих действиях начинают проявлять высшие качества, следовательно, говоря языком физиологии, совершают большую или сложнейшую работу. Через некоторое время это приводит ребенка к необычайной умственной бойкости, впечатлительности и тогда вызывает раздражительность характера...

Для противодействия чрезмерно быстрому умственному развитию весьма полезными оказываются следующие меры: 1) временное уменьшение развивающего влияния родителей, в особенности уменьшение бесед и чтений; 2) введение в жизнь ребенка таких игр и забав, которые требуют мышечного движения, беготни и т.п. Эти меры, если они систематически ведутся, оказывают чрезвычайно благотворное влияние и возвращают ребенку бодрость, сон, аппетит и твердость духа, которые он начал было утрачивать...

Отклонения в ходе нервно-психического развития многочисленны. Они то даются внешними влияниями, например, климатом, то, гораздо чаще, зависят от общего характера нравственной среды, в которой живет ребенок или, от

обстановки и людей, среди которых вращается ребенок и которые могут придать одностороннее направление всему его нервно-психическому развитию. Влияние окружающих людей следует признать за один из самых важных агентов в деле воспитания ребенка... Так как пластичность или изменяемость нервно-психической организации необыкновенно велика в младенческом и детском возрастах, то, очевидно, что характер внешних воздействий может иметь весьма серьезное влияние на развитие ребенка. Несоответствующие воспитательные условия, особенно ошибки воспитания, оказывают тем более губительное влияние, чем моложе возраст.

Многочисленные ошибки воспитания можно подразделить на три основные типа: 1) воспитание *изнеживающее* или *расслабляющее*; 2) воспитание *жестокое*; 3) воспитание *пренебреженное*.

Расслабляющим, или *изнеживающим*, следует называть такое воспитание, когда мало заботились о развитии воли или противодействовали ему, а в то же время создали для ребенка такую обстановку, при которой его чувства чрезмерно развиваются. Такие дети не обладают устойчивыми привычками, не умеют сдерживать свои инстинкты, свои аффекты и неприятные ощущения и склонны к субъективизму, нередко весьма опасному для психического здоровья человека. Развитие чувства, рядом со слабой волей, производит невыгодную односторонность характера, при которой проявления чувства, не сдерживаемого волей, происходит часто, но слабо. Между тем, при надлежащем развитии воли, чувства, находясь под ее тормозящим действием, будут проявляться реже, но энергичнее – свойство весьма важное в экономии нервно-психической жизни. Частая смена чувств и эмотивных состояний приводят к непостоянству характера. Частный вид *изнеживающего* воспитания представляет баловство, характеризующееся уступчивостью ко всем душевным движениям ребенка, и снисхождением, которое иногда доходит до того, что воспитывающий и воспитываемый меняются ролями. *Изнеживающее* воспитание гораздо более портит характер, чем *жестокое* или *пренебреженное*.

При *жестокое* или *суровое* воспитании и воля, и чувства ребенка подавляются. Если такому воспитанию подвергается весьма интеллигентный ребенок, то вред может ограничиться одним *ожесточением*, которое в таком случае является чем-то вроде самосохранения. На более слабых в умственном отношении детей жестокое воспитание действует задерживающим образом, замедляя душевное развитие; кроме того, оно вносит опасность развития чувства страха. Смотря по силе развития последнего, опасность будет более или менее велика....

При воспитании *пренебреженном* дети лишены педагогических воздействий и подвергаются опасности одностороннего развития. Для детей со здоровой психической организацией это может не оказать вредного влияния. Но дети обыкновенных дарований, брошенные и предоставленные самим себе, развиваются более или менее неправильно и, поступая в школу, дают довольно значительный контингент детей трудных в воспитательном отношении.

В наши дни можно наблюдать одну крупную ошибку воспитания, которая имеет такое же значение, как и *пренебреженное* воспитание. Она состоит в

передаче детей няням и в относительном уклонении родителей от воспитания детей, особенно в возрасте от 3 до 5 лет. Если мы сравним наших нянь с рабами, воспитывавших детей древних греков, то надо признать, что великий народ древности требовал гораздо высшего нравственного ценза от педагога, чем мы от няни. Выбор кормилицы и педагога составлял тогда серьезную задачу. Далекое не так в наше время. Мы нисколько не преувеличим, если скажем, что детский вопрос едва существует в наши дни. Быть может нарождающиеся общества покровительства детям выдвинут из забвения великую жизненную задачу....

За исключением небольшого числа талантливых детей, все остальные нуждаются в воспитательной помощи и воспитательном содействии для своего умственного и нравственного развития. Такое содействие может быть дано семьей, правильно организованной. Это самая естественная воспитательная среда. Все другие воспитательные учреждения – ясли, приюты, детские сады, школы – представляют только суррогаты семьи, и польза их определяется тем, насколько они приближаются к семье. В раннем детстве воспитательное воздействие семьи незаменимо. Важность семьи в деле воспитания вытекает из ее способности воспитывать индивидуальность: детский сад, ясли, школа воспитывают среднего ребенка, среднюю шаблонную детскую душу, но не могут надлежащим образом вырастить индивидуальность. Между тем, прогресс человечества зависит от развития индивидуальностей: чем свободнее и беспрепятственнее развивается отдельная личность, со всеми своими свойствами и особенностями, тем более она становится цельной и способной провести новые начинания в струю общей жизни. Истинное развитие индивидуальности осуществляется только в семье. Это требование имеет биологическое основание. Дети представляют собой продолжение родителей и предков в физиологическом значении этого слова и носят на себе отпечатки родовых семейных свойств. Особенные отличительные качества ребенка и оттенки душевных дарований ума и чувства – другими словами индивидуальность дитяти, находит в родной семье свою естественную почву, вернее и лучше понимается здесь и потому легче и правильнее культивируется. Родители более всех других людей способны понять индивидуальность своих детей, потому что она есть производное и отражение их собственных свойств. Родители продолжают жить в детях, это не метафора, это реальность....

Если, в заключение, мы предложим себе вопрос: достаточно ли подготовлена современная женщина к выполнению трудной задачи – класть краеугольные камни характера будущего человека, то, по всей справедливости, на такой вопрос нельзя дать утвердительного ответа. Современное лингвистическое и односторонне-эстетическое образование большинства женщин так называемого интеллигентного класса неспособно сделать из них серьезных воспитателей. Для этого необходимо более широкое, философское образование, приспособленное к задачам воспитания. Неспособность многих родителей давать детям правильное воспитание едва ли может подлежать сомнению, а потому необходимо, прежде всего, позаботиться о надлежащем образовании будущих матерей. «В воспитании женщин заключается воспитание всего человечества», - говорит Пирогов. Но пока женщины будут оставаться лишенными серьезного образования и воспитания,

дети неминуемо будут вступать во второй период детства с установившимися неправильностями характера.

Задачи, предшествующие воспитанию

Родители могут находить в детях высшее наслаждение, но в них же могут встретить источник страданий, разочарований, отчаяния, - говорит Пирогов, - все будет зависеть от того, правильным или неправильным образом пойдет физическое и нервно-психическое развитие детей. Между этими крайними положениями родителей существует множество промежуточных пунктов, но это не уменьшает практической важности приведенного факта.

В чем кроется причина указанного различия между детьми? Где исходная точка физической и нервно-психической гигиены детства?

Современная наука уже дает на эти вопросы некоторые ответы или, по крайней мере, указывает путь, по которому надо их искать.

В умах людей укоренилось мнение, что характер и свойства детей зависят исключительно или главным образом от обстановки, в которой живет ребенок и от окружающей его среды. Эта педагогическая точка зрения далеко не объясняет всего, что мы наблюдаем у детей. Необходимо признать значение и других моментов. Одним влиянием внешних условий или среды нельзя объяснить умственного различия между детьми – это очевидно и общеизвестно, но можно утверждать, что одним влиянием среды нельзя также объяснить и нравственных свойств детей. В самом деле, ежедневный опыт показывает нам, что двое детей, члены одной семьи, нередко обнаруживают большое нравственное несходство. С другой стороны, не менее известны факты, что некоторые дети, окруженные с раннего детства попечением, воспитывающиеся среди добродетельной среды, вращающиеся в хорошем обществе, тем не менее оказываются с ранних лет ленивыми, лживыми и даже обнаруживают как бы некоторую бесчувственность в отношении добрых примеров, подаваемых окружающими, что производит самое тягостное, удручающее впечатление на родителей и воспитателей.

Приведенные примеры показывают, что свойства и характер детей определяются, очевидно, и другими причинами, помимо окружающей моральной среды. Между этими причинами первое место занимает *прирожденная нервно-психическая организация* ребенка, от которой зависит склад характера, темперамент и вообще сумма душевных свойств юного существа, и даже отчасти определяется направление, по которому пойдет дальнейшее умственное и нравственное развитие.

Наблюдение за детьми, трудными в воспитательном отношении, показывает, что у значительного числа их испорченность состоит в бесспорной связи с болезненной наследственностью, с предрасположением от рождения! Мы употребляем термин – *предрасположение*, потому что изменения в нервно-психической организации этих детей состоят чаще всего не в каких-либо определенных недостатках – бывает и это, – но более всего в односторонности, в крайнем развитии некоторых отдельных сторон душевного строя, в неправильном характере, который с возрастом развивается все более и более,

затрудняя юному существу задачу приспособления к людям и к условиям жизни.

По свойствам прирожденной нервно-психической организации, детей можно разделить на *крепких* и *слабосильных* или *раздражительных*. Эта разница, сказывается уже тотчас по рождению на свет, и причины ее лежат, главным образом, в состоянии здоровья и образе жизни или вообще в жизненной судьбе родителей и предков. Существенной и характерной чертой одних детей является правильное, спокойное, методическое развитие их чувствования, а затем и других сторон их души. Эти дети, уже в самом раннем возрасте, не представляют затруднений для воспитания, дурное влияние среды не отражается на них неизбежно. Другие дети, наоборот, более или менее трудны в воспитательном отношении, уже в самую раннюю пору обнаруживают неправильности чувства, а именно: чрезмерную чувствительность, плаксивость, раздражительность, мешающие устойчивости и развитию воли. Умственный и нравственный рост этих детей легко становится односторонним, а вредное влияние среды гораздо более отражается на них, чем на первых. Можно так же утверждать, что их ненормальная нервно-психическая организация большею частью не является началом рокового, предопределяющего. Нет! Она является только моментом, предрасполагающим к различным уклонениям от нормы, она затрудняет воспитание, но не более того. Следовательно, в воспитании даже таких детей не должно быть места пессимизму. Есть, конечно, дети с роковой наследственностью, но это уже относится к области психиатрии и подлежит заботам врача. Бремя болезненной наследственности, выносимое ребенком из утробы матери, остается надолго деятельным, и проявляется то в формах постоянных недостатков и неправильностей характера, то обнаруживается неожиданно, при особых условиях, вопреки всем расчетам и предусмотрению...

*Сикорский И.А. Сборник научно-литературных статей
по вопросам общественной психологии,
воспитания и нервно-психической гигиены.
В пяти книгах. – Кн. II. – Киев., 1889. – С. 1-134.*

Василь Васильович Зеньківський
(1881 – 1962)

Народився Зеньківський Василь Васильович 4 липня 1881 року в м.Проскурів Подільської губернії (тепер м. Хмельницький) в учительській сім'ї.

Після закінчення гімназії вступив до Київського університету Св. Володимира, який у 1909 році закінчив і залишився викладачем на кафедрі філософії. У сфері його наукових інтересів були проблеми, що мали безпосередній вихід на психологію і педагогіку. У 1915 році В.В.Зеньківський захистив у Московському Психологічному інституті докторську дисертацію з теми „Проблеми психічної причинності”.

В.В.Зеньківський брав активну участь у роботі Київського релігійного філософського товариства, а також Фребелівського педагогічного товариства.

Василь Васильович читав лекції з психології у Фребелівському педагогічному інституті й певний час був директором цього навчального закладу, який готував „керівниць дитячих садків”. У період з 1917 по 1919 роки він брав активну участь у громадсько-політичному житті України, продовжуючи науково-педагогічну діяльність. Так, ціла низка його статей з проблем педагогічної психології була надрукована в журналі „Вільна українська школа”.

У 1918 році в Москві вийшла книга В.В.Зеньківського „Соціальне виховання, його завдання і шляхи”, якою він практично започаткував розробку такої галузі педагогічної науки, як соціальна педагогіка. У цій праці була розглянута й проблема виховання дітей дошкільного віку, а також розкрита роль дитячих садків у соціальному вихованні.

Як і багато інших представників інтелігенції, В.В.Зеньківський не прийняв владу більшовиків, тому в 1919 році емігрував з країни. Спочатку він жив у Югославії, працював у Белградському університеті, а з 1922 року у чеському місті Празі, яке було центром російської та української еміграції.

Василь Васильович був одним із засновників Російського педагогічного інституту ім. Я.А.Коменського, де з 1923 по 1926 рр. завідував кафедрою експериментальної і дитячої психології.

В.В.Зеньківський продовжував дослідження психолого-педагогічних проблем, над якими працював у доеміграційний період. У 1924 році в Лейтцизі вийшла його книга „Психологія дитинства”, головну увагу в якій приділено психології дітей раннього та дошкільного віку. З позицій психології розглянуті питання виховання та навчання дошкільників, проаналізовано притаманні цьому віку види діяльності і, в першу чергу, гра.

Значне місце в науково-педагогічній творчості В.В.Зеньківського завжди посідали питання релігійності дітей, релігійного виховання. З 1927 року ця проблематика стала для нього провідною. Переїхавши до Парижа, він став професором Богословського інституту, де викладав такі дисципліни, як богословіє, педагогіка, психологія. Василь Васильович написав кілька книг з православної педагогіки.

Помер В.В.Зеньківський 5 серпня 1962 року в Парижі.

СОЦИАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ, ЕГО ЗАДАЧИ И ПУТИ²

Пути и средства социального воспитания

Дитя знаходить себе вперше в родині, яка оточує його в ранні роки щільною соціальною оболонкою. Серед рідних осіб, звичайно пов'язаних між собою взаємною симпатією, росте дитина, – і вже в цей час соціальні потреби дитини дуже великі. Соціальне спілкування має, можна сказати, головне значення в цей час засвоєння традицій. Дитина в родині вчиться говорити, набуває першого соціального досвіду, вчиться соціальному орієнтуванню. Ця роль родини, яку вона виконує, не вимагає для цього майже ніяких зусиль, велика, – і саме тому ми завжди будемо бачити в родині ідеал соціального зближення, завжди будемо називати потім самих кращих своїх друзів – «родними». Природна соціальність родини веде до того, що в ній розкриваються перші соціальні задумки дитини, набувається смак до соціального зближення, формується *общая социальная способность* – здатність до соціального обміну. Але родина, якщо вона добре побудована, може мати і більш глибоке значення в соціальному дозріванні дитини. Будь-яка родина є не просто жителство, а майже завжди співпраця; родина представляє як би найпростіший елемент суспільства, вона живе закритою господарською життям, має своє окреме житло і т. д. Все це при нормальних умовах веде до щільної співпраці членів родини; на ґрунті цієї загальної життя, на основі делової допомоги один одному виростає турбота один про одного, вміння рахуватися з особливостями кожного члена родини, взаємна поступливість, – розвивається дух солідарності в його першій і разом з тим впливовішою формою. Там, де родина піднімається до такої висоти, прив'язаність членів родини один до одного з часом не тільки не ослабевает,

² Подається мовою оригіналу

а наоборот возрастает. Всякая радость одного члена семьи празднуется всей семьей; не существует никаких непреодолимых перегородок между отдельными членами семьи, но есть одна общая жизнь, не подавляющая никого, но поднимающая тон личной жизни и усиливающая ее активность. Социальная сила семьи кроется в духе солидарности, во взаимной помощи друг другу; крепость социальной связи поддерживается постоянно общей жизнью, общей работой, подлинным сотрудничеством. Не сентиментальное единодушие, но *сближение в активности*, общие заботы и думы, общее горе и радости, общий труд, общая жизнь, совместная активность, вот что поддерживает свежесть и силу семейных социальных связей. Нормальная семья является поэтому *незаменимым органом социального воспитания*, потому что к тесному социальному сотрудничеству присоединяется здесь естественное чувство родственной близости, известная органическая связь членов семьи. Нормальная семья может и не задаваться педагогическими задачами, - она все равно воспитывает самым строем своим, взаимностью социальных связей. Родители возвышаются над детьми своим авторитетом, но они же приближаются к детям в нежной любви к ним. Почти все социальные чувства находят для себя материал в семейных отношениях. Вот отчего идеал семьи кажется высшим социальным идеалом, вот отчего у нас нет ничего выше мечты о *братстве*: из семей, из семейных отношений струится в душу нашу наиболее полный, наиболее яркий свет социальности. Даже отношения к Вседержителю - Богу мы мыслим по аналогии с семейными отношениями и называем Бога - Отцом.

К сожалению, современная семья переживает глубокий кризис, обусловленный целым рядом причин. Рост индивидуальности, ведущий к повышенным запросам личности, часто не находит себе удовлетворения в семье; муж и жена часто образуют семью лишь внешне, а духовно остаются чуждыми друг другу. В семье нет *эмоционального единства*, нет эмоциональной близости, - т. е. нет почвы для настоящего социального общения. Семья превращается в сожительство, в физическое соседство. Люди ведут *одинаковую*, а не одну жизнь, пульс семейственности, внутренней теплоты и близости почти совершенно не слышится. Большей частью в современных семьях чувствуется глубокий надлом, трагическое расхождение, в силу чего сожительство становится часто мучительным. Почва для ссор, взаимного непонимания, для взаимных обвинений всегда готова, от всякого пустяка может загореться настоящая сцена. Взаимных обид становится больше, чем услуг, горечи больше, чем радости. Друг другу надоедают, тяготятся обществом другого, при первом удобном случае уходят к другим, легко увлекаются кем-нибудь на стороне, а то и просто бросают семью. Развал семьи спускается все ниже и ниже в здоровые слои народа и грозит стать всенародным бедствием.

Что выносят дети из такой семьи? Их социальные переживания отравлены ядом раньше, чем они успели познать ценность социальной близости; они не знают настоящего сотрудничества, одушевленного взаимной симпатией. Семья питает их социальные запросы слабо и усиливает неопределенное стремление к

какой-то иной социальной обстановке. Бегство из семьи становится всеобщим явлением. Когда дитя поступает в школу, большей частью оно больше всего питается новой социальной средой, живым социальным общением, которого ему не хватало в семье. Справедливо говорит один современный автор о том жутком *сиротстве*, которое является уделом многих детей, живущих в семье.

Такое положение вещей наносит самый серьезный удар социальным силам личности и становится угрожающим для общества. Все, кто думает об оздоровлении общества, о социальном прогрессе, неизменно приходят к мысли, что «нравственное оздоровление должно начаться снизу – с забот о силе и чистоте семейной общности». Семья может выполнить свою великую роль в социальном воспитании детей только в том случае, если она внутренне оздоровится, если она осуществит в себе внутреннее единство. Конечно, чрезвычайно полезны внешние приемы социального воспитания – приучение ребенка к сотрудничеству с другими и для других, развитие у него социальных навыков, - но все это так ничтожно, так мало в сравнении с тем, что может дать семья! Именно семье принадлежит решающая роль в выработке и развитии социальной отзывчивости. Почти всегда эмоциональная тупость, эмоциональная замкнутость являются свидетелями того, что в детские годы душа ребенка не могла раскрыться навстречу лучам социальности, что она сжималась и морщилась в холодной атмосфере взаимного равнодушия, враждебности, чисто внешних отношений, царивших в семье.

Некоторые мыслители предлагали полное устранение семейного воспитания; Фихте, например, думал, что вплоть до оздоровления семьи (чего в большом масштабе можно ожидать лишь при реорганизации современного социального строя) семейное воспитание должно быть заменено общественным. Но это глубокая ошибка, которой не может разделить ни один педагог, прикасавшийся к детям. *Семья решительно незаменима*. Ничто не может заменить той единственности и неповторимости взаимной любви, которая может иметь место лишь в семье. Общая жизнь, общие заботы и затруднения - и все это на протяжении многих лет; живое единство семьи с ее родственными связями поддерживающими, как бы обвивающими каждую семью; свои семейные традиции, свои воспоминания, – все это может быть только в семье!..

В связи с кризисом современной семьи возлагают очень большие надежды на широкую организацию дошкольных учреждений. Мы уже говорили о том, что семья – в том основном, что она дает ребенку - не может быть ничем заменена; но это конечно не умаляет значения дошкольных учреждений. Даже нормальные семьи при современных экономических условиях требуют своего восполнения в дневных приютах, очагах, детских садах и т. д. Как *дополнение* к семье, дошкольные учреждения стоят очень высоко, не будучи однако в состоянии совершенно заменить ее.

Современные дошкольные учреждения – это самое радостное, самое плодотворное и живое явление в системе народного образования. Отсюда льется свет в современной педагогике, отсюда идут ее лучшие идеи. Перестройка всей школьной системы в духе принципов дошкольного

воспитания - это лучшее, к чему можно стремиться. Незабвенный Фребель, во многом, впрочем, непонятый в свое время, положил начало здоровому и плодотворному направлению в дошкольном деле, - и в настоящее время дошкольное дело распространилось всюду. Много нового и ценного дала Америка в этом деле, на весь свет прославилась своей системой итальянская женщина - врач Монтессори, - у нас в России дошкольное дело тоже стоит довольно недурно, хотя о нем, к сожалению, мало знают. Но зайдите когда-нибудь в хороший детский сад, и вы увидите картину, которую никогда нельзя забыть. Вы увидите веселых, жизнерадостных детей, свободных в своей активности, с живым увлечением участвующих во всех занятиях. В лучших детских садах вводится постепенно трудовой принцип; дети по очереди участвуют во всей работе в дошкольном учреждении, - и это трудовое сотрудничество, осмысленное живыми указаниями руководительниц, имеет огромное значение в социальном воспитании. Особенную ценность имеют летние трудовые колонии - они имеют огромное воспитательное значение в жизни детей именно в отношении социального воспитания. Уже одно вступление в дошкольное учреждение приносит с собой возбуждение всех социальных сил ребенка. При умелом же ведении дошкольных учреждений они прививают не только социальные навыки, но и главное - вкус к социальной близости, к сотрудничеству. Не словом, не в форме идей, - а живыми, незабываемыми воспоминаниями социальной активности, они вносят в душу ребенку свой дар. Не стесненные программой, дошкольные учреждения (в противоположность школе) построены на принципе свободной активности ребенка; в этом тайна их влияния, тайна их педагогических достижений.

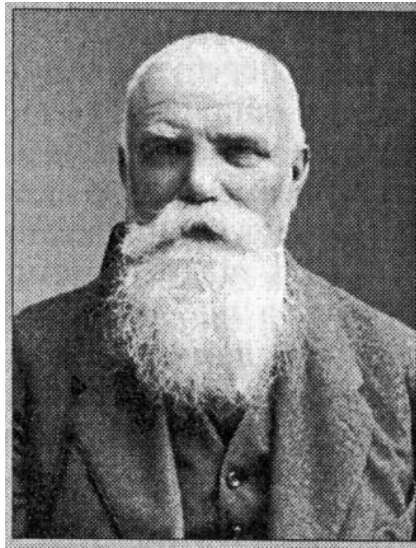
Я придаю огромное значение дошкольным учреждениям в организации социального воспитания. Нужно только, чтобы это дело, имеющее огромное, можно сказать, неопределимое значение как раз в деревне, велось лицами, получившими хорошую подготовку. Часто думают, что достаточно любви к детям, чтобы хорошо вести их. Нечего и говорить, что это глубокое заблуждение, чем меньше дитя, тем больше оно требует к себе внимания, тем выше те требования, которые следует предъявлять к воспитателю. Случайная даже ошибка в отношении малого дитяти может нанести непоправимый вред ему. Но если подготовленные лица берутся за дошкольные учреждения, - в то обычно они без особого труда добиваются хорошей постановки своего дела.

Дошкольные учреждения могут сыграть в организации социального воспитания огромную роль. Тип этих учреждений в основном уже сложился, - здесь необходимо только повсеместное распространение этих учреждений. Но должно сейчас же добавить: все будет вся работа дошкольных учреждений, если строй школы останется прежним. Все, что приобретут дети в дошкольных учреждениях, может быть уничтожено школой (как это теперь и наблюдается). Школа наша должна приблизиться и в своем строе, и в своих руководителях к той широте, к тому простору в выявлении активности у детей, какая имеет место в дошкольных учреждениях. ...

Зеньковский В.В. Психология детства

/ Приложение: Социальное воспитание, его задачи и пути.

– М.: Академия, 1995. – С. 325-341.

Тимофій Григорович Лубенець (1855-1936)

Тимофій Григорович Лубенець – відомий український педагог та громадський діяч кінця XIX – початку XX століття, послідовник К.Д.Ушинського, автор праць із питань початкової освіти й дошкільного виховання.

Народився Т.Г.Лубенець 21 лютого 1855 року в м.Кролевець Чернігівської губернії (тепер Сумська область).

У 1873 році розпочав учительську практику в початковій школі.

У 1876 році вийшов його перший підручник „Загальнокорисний задачник”. У 1880 році побачили світ навчальні книги „Збірник арифметичних задач” і „Рідна нива”. У 1883 році під псевдонімом Норець виходить його „Граматика” – український буквар, а під псевдонімом Хутірний – „Читанка”, що за характером матеріалу була логічним продовженням „Граматики”. Усі ці підручники призначалися для народної школи.

З 1883 року Т.Г.Лубенець протягом шести років працював учителем російської мови та арифметики підготовчого класу Київської першої гімназії, а потім інспектором училищ при управлінні Київського навчального округу. Широка науково-педагогічна ерудиція, плідна літературно-методична діяльність і великий авторитет Т.Г.Лубенця серед учительства зумовили призначення його директором народних училищ Київської губернії. На цій посаді він працював 12 років. При цьому адміністративну діяльність він успішно поєднував із науково-педагогічною творчістю. У 1903 році була надрукована його книга „Педагогічні бесіди”, яка користувалася великою популярністю. Ним також була підготовлена низка навчальних книг.

На початку XX століття почалась діяльність Т.Г.Лубенця із розповсюдження в Україні громадського дошкільного виховання. Разом з дружиною – Наталею Дмитрівною він багато зробив як для популяризації ідеї

дитячого садка, так і для безпосереднього втілення її в життя. Він був одним із ініціаторів, засновників і найактивніших членів Товариства народних дитячих садків, брав участь майже у всіх заходах, що проводило Товариство. Між іншим, він викладав методику виховання у відкритій Товариством школі нянь, виступав із лекціями, розробляв питання навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Після проголошення в 1917 році УНР Т.Г.Лубенець активно включився у створення української школи. Працював він і за радянських часів. Протягом п'яти років (1919-1924) керував досвідною трудовою школою в Пуці-Водиці. Продовжував створювати підручники й навчальні посібники для нової трудової школи.

Помер Т.Г.Лубенець у 1936 році в Києві.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ БЕСЕДЫ³

Беседа четвертая

Об игрушках

Вопрос об игрушках относится к одному из наиболее неразработанных вопросов педагогики. Редкая мать или воспитательница серьезно задумывается над тем, что занимает ее ребенка, чем ребенок играет. Важно, что дитя не плачет, занято и не мешает другим, а что у него в руках, что наполняет его сложную детскую душу - до этого, сплошь и рядом, никому нет дела. «Чем бы дитя ни тешилось, лишь бы не плакало» - гласит русская народная мудрость. Между тем игрушка в руках ребенка - это не простое развлечение, не забава, а сложная игра. Игра для ребенка полна серьезного значения, в ней его жизнь, его творчество, в ней проявляются тончайшие движения его души. Фребель говорит: «игра - не пустая вещь, но занятие, полное глубокого значения». Каждую, даже самую простую игрушку ребенок превращает в игру, его фантазия создает целую поэму вокруг игрушки, воображение работает в ту или иную сторону - и вот мы видим, как из палочки создается целая лошадь, на которой ребенок скачет за тридевять земель, стул обращается во дворец или в быстро мчащийся вагон железной дороги и т. д. Ребенок, в отличие от нас, взрослых, мыслит *образами*; поэтому все, что попадает к нему в руки, сейчас же вызывает усиленную работу детской фантазии. Ребенок играя - живет и живя - играет...

Игрушка является одной из самых насущных потребностей ребенка: она нужна ему, как нужна пища, воздух и свет. Если вы не дадите ребенку игрушки - он сам найдет ее. Нельзя представить себе ребенка без игры, без игрушки. На самых низших ступенях развития, у самых диких племен мы непременно встретимся с детской игрушкой.

Но не только у человека - у животных игрушка встречается на каждом шагу. Одним из наиболее ярких примеров этому служит кошка. Кто из нас не видел, как играет котенок? Он создает себе игрушку сам, ибо игрушка - это его

³ Подається мовою оригіналу

потребность. Кусочек бумаги, клубок ниток, катушка - вот чем играет котенок. Игра его опять-таки не пустая забава: она необходима ему, так как, при помощи своей детской фантазии, котенок создает из клочка бумаги, из катушки, из клубка нечто очень важное и серьезное. Он видит в этой шевелящейся бумажке живое существо, мышшь - ту самую мышшь, которая впоследствии станет идеалом всей его жизни, конечной целью всех его кошачьих стремлений. Играя, котенок учится *жить*, его игра развивает в нем ловкость, чуткий слух, зоркие глаза и цепкие когти - качества, без которых он, может быть, погиб бы в дальнейшей борьбе за существование. Немецкий философ Карл Гроос говорит: «это железная рука естественного подбора, которая с детства вкладывает в животное непреодолимое стремление упражняться без всякой причины в тех условиях, которые оно со временем должно будет проделывать». Но если у животных игра имеет столь важное значение, - у животных, которым предстоит несложная физиологическая жизнь, состоящая лишь из заботы о пропитании, то какое же громадное значение должна иметь игра для человека, который, будучи ребенком, готовится к сложной, большой *человеческой* жизни, к жизни общественной и семейной. Поэтому-то давно пора обратить серьезное внимание на игрушки наших детей, - ведь эти игрушки создают их характер, складывают будущего человека...

Попробуем же разобраться в том, что дали опыт и наблюдения по вопросу об игрушках. Что нравится ребенку в игрушке, чего он требует от нее? Прежде всего, предъявляемые ребенком требования к игрушке не могут не зависеть от его возраста. Ряд наблюдений показал, что ребенку нравится не игрушка сама по себе, а все то, что он может связать с этой игрушкой, вся та длинная цепь фантазий, которой он дополняет и расширяет игрушку. Дети, повторяю, мыслят образами - поэтому и важна для них именно такая игрушка, которая предоставляла бы им возможность использовать все эти образы, дала бы самый широкий полет их фантазии. Куда же направлена фантазия у нормального, еще не испорченного уродливым воспитанием ребенка? Да естественно, что все его фантазии направляются на то, что он видит в жизни - на окружающую действительность. Ребенок гораздо наблюдательнее, чем принято думать: он своей датской головкой схватывает все, что только дает ему жизнь, и сейчас же превращает в игру. Посмотрите, как играют наши крестьянские дети, и вы убедитесь, что более сложной, более осмысленной и, в то же время, более естественной игры вы нигде не встретите. Крестьянский ребенок играет на улице. Улица - это его жизнь, улица - это своего рода детский клуб. С раннего утра до наступления сумерек деревенская детвора копошится на улице и развлекается в этом своеобразном клубе не менее своеобразно. Здесь у детей под руками богатейший материал для игры, здесь их фантазии и творчеству есть где проявиться. Дети, самые маленькие, сидя на дороге, сгребают кучи песку, рыхлую землю. Всмотритесь в это невинное занятие, и вы увидите, какое значение имеют эти кучи песка, эта дорожная пыль. Песок - материал подвижный, мягкий, и здесь детскому творчеству легче, чем где бы то ни было, проявиться. Ребенок хочет творить, создавать - и вот под его нежными, крошечными ручонками куча песка превращается в улицу с

домами, с церковью, рекою, заборами, огородами, вырастают пригорки, овраги и т. д. Фантазия работает во всю: ребенок создает из песка то, что он видит вокруг себя, и вместе с маленькими ручками работает и его маленькая головка. Прибавьте к песку несколько палочек, камешков, осколков стекла и битой посуды - и из этого материала уже создаются самые сложные постройки, выполняются самые смелые замыслы. Я знал взрослых людей, целыми часами простаивавших, наблюдая эту творческую работу крестьянских детей. Здесь ребенок сам создает себе игру, без всякого постороннего влияния, и создает ее наиболее совершенным образом.

Вторая игрушка - игра крестьянского ребенка - это палка, обыкновенная палка, поднятая на той же улице. Палка в руках ребенка моментально превращается в лошадь, на которой он готов скакать полдня вдоль и поперек улицы - чудный конь мчит его вперед, подгоняемый самым действительным кнутом - детской фантазией. Через некоторое время та же палка превращается в ружье, если только ребенку приходилось когда-нибудь видеть настоящее ружье. Наконец, если к этой палке прибавить еще одну находку на улице - кусок веревочки, у ребенка опять новая игрушка, доставляющая ему бесконечную радость: это - кнут. Для ребенка достаточно иметь в руках кнут, чтобы дополнить своей фантазией то, что так необходимо к кнуту, а именно - телегу и лошадь. Он садится на первую попавшуюся колоду, приглашает и других пассажиров на эту импровизированную телегу и начинает с азартом погонять нарисованную воображением пару лошадей. Лошади мчатся, телега тархтит колесами, из-под колес несется пыль - кучер щелкает кнутом, кричит: «с дороги!» - вот вам игра в жизни, вот вам жизнь в игре. А если случится ребенку заполучить где-либо настоящий отцовский кнут, да еще при этом взобраться на настоящую телегу - детскому восторгу нет конца. И сколько при всем этом проявляется детской наблюдательности: ребенок подражает в малейшем движении отцу, запрягающему лошадь; он управляет своим фантастическим экипажем, как взрослый - покрикивает на воображаемых лошадей, погоняет их с манерами и жестами больших людей.

Следующая игрушка крестьянских детей - это мячик. Наши дети получают роскошные гуттаперчевые мячики в подарок, - крестьянские дети сами создают себе мяч, пожалуй, еще совершеннее, чем покупной. Они подмечают, когда начинает линять домашний скот, и пользуются теми клочками шерсти, которые без труда можно добыть, проведя рукой по спине линяющей коровы или овцы. Из этой шерсти путем смачивания слюной и скатывания дети создают прочные мячи, эту идеальнейшую игрушку.

Творчество более взрослых детей еще сложнее. Взгляните на эти «ветряки», водяные мельницы, трещотки, скворечницы и т. д. - это уже целые сооружения, машины. Здесь проявляется уже сообразительность, вытекающая из наблюдения, и умение комбинировать, умение пользоваться силами природы.

Что у крестьянских детей нет руководителей в их играх и забавах, само собой понятно. Их отцы и матери настолько удручены вечной заботой о куске

хлеба, настолько придавлены тяжелой работой и мужицким горем, что выдумывать развлечения своим детям нет никакой возможности. Единственной игрушкой, которую в крестьянской семье взрослые предлагают своим детям, является тот глиняный «коник» или «петушок», который продается на ярмарках. Эта уродливая игрушка, издающая свист, мало привлекает ребенка, так как она ничего не дает его фантазии и быстро надоедает. Да и изготавливается эта игрушка лишь потому, что на нее есть спрос (надо же что-нибудь привезти детям с ярмарки), и потому, что в гончарном производстве изготовление ее стоит гроши, так как лепка «коников» - занятие учеников, начинающих этой работой свое учение.

Таковы игрушки крестьянских детей. Посмотрим, что же даем своим детям мы, интеллигентные, культурные люди? Чем стараемся мы развить своего ребенка, занять его время, овладеть его умом и сердцем? Как только ребенок начинает проявлять потребность чем-нибудь играть, как только из колыбели начинают тянуться маленькие руки с намерением что-то схватить, чем-то поиграть, мы суем в протянутую ручку первую, и при том самую распространенную, общепринятую у нас игрушку - *погремушку со свистком*. Это варварское сооружение, о котором с ненавистью отзывался еще *Ипполит Риго*, против которого восставал и *Руссо*, состоит из полого металлического шарика, раскрашенного самым лубочным, антихудожественным образом в пестрые, режущие глаз цвета, наполненного камешками. При встряске игрушка издает препротивный, антимзыкальный звук, оглушающий нежные уши ребенка, заставляющей его вздрагивать. В ручке погремушки находится свисток, резкий, пронзительный, от которого мороз подирает по коже и взрослого человека. И это наш первый подарок маленькому, нежному существу! Вместо тихой мелодии мы даем ему резкие, противные, дикие звуки, вместо художественного сочетания цветов - яркие, безвкусные, грубые краски.

Вторая излюбленная игрушка для маленьких детей - это *паяц с побрякушками*. Всмотритесь в него, в этого постоянного гостя наших детских, в эту обычную игрушку наших детей. Нелепый шутовской костюм, идиотская, уродливая физиономия, раскрашенная, размалеванная, с искаженными чертами лица, длинным носом, высунутым языком. Горб спереди, горб сзади, кривые ноги. Кроме всего этого, эта ужасная игрушка при нажатии издает возмутительный писк, навешенные на нее побрякушки звенят, гремят, терзают детское ухо. Так знакомим мы наших детей со звуком, так получают они свои первые впечатления от внешнего мира. Разве не высшая это нелепость - протягивать ребенку, только что начинающему жить, тянущемуся к свету и солнцу, самое ужасное, что только есть в жизни - *паяца*, то есть уродство физическое и нравственное?.. Дальше. Ребенок подрастает, и мы спешим дать ему *куклу*. Нежная мамаша приносит из магазина нечто, напоминающее человека, с наруганными щеками, подведенными бровями, стеклянными, бессмысленными глазами, и дает ребенку. Это - *кукла*. Кукла в полном смысле этого слова, нарядная, в кружевах и бархате, декольтированная, в громадной модной шляпке и т. д. Ребенку нередко еще говорят при этом, что кукла красива, модно одета, объясняют ему все эти кружевца, складочки, вырезы,

воланы и т. д. - и ребенок, особенно девочка, уже одним этим направляется в мир дамских туалетов, нарядов, декольте, и вся ее датская, чистая и наивная фантазия обращена теперь на тряпки и наряды. О куклах много говорилось и в прежнее время. Так, *Риго* признавал «общественную опасность» от роскошных кукол

В дальнейшем ребенок получает целый склад, самых разнообразных игрушек, которыми заполнен наш рынок. Эти игрушки обыкновенно делят на кустарные и фабричные. Как одни, так и другие, часто оставляют желать лучшего, но нередко среди них и такие, которые вполне соответствуют своему назначению. На рынке принято делить игрушки по временам года: так, есть игрушки зимние и летние; одни рассчитаны преимущественно для игры в комнате, другие - для игры на воздухе. Кроме этой классификации, другой у нас нет. Правда, в магазинах делят еще игрушки на «игрушки для мальчиков» и «игрушки для девочек», при чем к первым всегда относят ружье, лошадь, солдатиков и т. п., ко вторым - неизбежную куклу, предметы домашнего обихода и т. п. Между тем, если вдуматься в назначение игрушки, если понять ее смысл, то в каждую игрушку можно вложить известную идею, так или иначе использовать эту игрушку и дать ребенку тот или иной толчок в развитии его характера. С этой точки зрения я разделяю игрушки на следующие группы:

- 1) *Наводящие на подражание;*
- 2) *Бытовые;*
- 3) *Игрушки, служащие физическому развитию;*
- 4) *Научные.*

Ребенок, благодаря своей наблюдательности, своему стремлению к подражанию всему, что он перед собой видит, всегда сам себе старается создать *подражательную* игрушку. Мы видели, как крестьянские дети из палочки делают лошадь, из колоды - телегу и т. п. Такие стремления всегда следует поддерживать в ребенке, как игрушками, так и личным участием в игре. При определенном желании, мы всегда найдем на рынке достаточный запас таких игрушек, при помощи которых мы дадим ребенку лишний толчок к подражанию. Лично принимая участие в подражательной игре ребенка, никогда не следует забывать, что для этого надо особенное умение и навык; не умея играть с ребенком - лучше не трогать его, предоставив ему самому справляться с игрой. *Эллен Кей* говорить: «Превратиться самому в ребенка - первое условие, необходимое для того, чтобы воспитывать детей. Это не значит - напустить на себя притворное ребячество, снизить до ребяческой болтовни - все это - неправильные приемы, фальшь которых ребенок сейчас же отлично чувствует, отгадывает и глубоко презирает. Нет, это значит относиться к ребенку так же прямо, простодушно, как он сам относится к своему бытию, обращаться с ним, как с равным, то есть относиться ко всему так же - сдержано, чутко, тактично и выказывать ему такое же доверие, как и взрослому». Только умея так обращаться с ребенком, можно вмешиваться в его игру, иначе вы своими грубыми руками безжалостно, против своей воли, конечно, разрушите весь чудный мир-фантазию, все подражания, созданные ребенком вокруг игрушки.

Подражая, ребенок учится. Дайте же ему возможность учиться, учиться жить, подражая самой жизни!

К группе подражательных игрушек близко примыкает группа игрушек *бытовых*. Как образец такой игрушки, приведу известное кустарное произведение – наковальню и два кузнеца. Эта игрушка заключает в себе идею труда, идею, столь понятную детям и столь любимую ими. Всякий ребенок *хочет* трудиться, даже играя. Мы видим на каждом шагу, как мальчик непременно стремится помочь отцу, девочка - матери, в их работе. Родители часто не понимают этого естественного стремления ребенка к труду, отгоняют его от себя, говоря: «уходи, не мешай!», а между тем именно в этом желании «мешать» проявляется совсем иное желание, желание трудиться, работать, помочь. И как счастлив будет ребенок, если вы пойдете навстречу этому желанию и разумным подбором игрушек дадите ему возможность трудиться.

О группе игрушек для физического развития много говорить не приходится. Отрицать пользы их никто не станет. Мяч, обруч, серсо и т. п. являются только желательными игрушками, игрушками, дающими ребенку возможность двигаться. Эти игрушки особенно подробно разработаны в трудах проф. *Лесгафта*.

Группа научных игрушек очень велика, так как к ней относятся и все те заводные аппараты, которыми так любят угощать детей более состоятельные родители. В этой группе есть игрушки несомненно полезные и глубоко поучительные. Назову знаменитого «Ваньку-встаньку». Эта игрушка полна смысла. Она нравится детям уже по тому, что в ней есть движение, эта игрушка - живая. Ребенок любит все то, что движется, что живет, как и большинство взрослых...

Жаль только, что у нас «Ваньку-встаньку» разрисовывают самым грубым образом и придают его физиономии дикие, искаженный черты. Далеко не так хороши относящиеся к той же группе заводные игрушки. Они очень сложны, дороги и совершенно непонятны ребенку. Правда, игрушка движется, движение привлекает ребенка, но здесь он не понимает этого движения - к тому же шум, издаваемый игрушкой, часто пугает его. Когда ребенок привык к игрушке, он хочет знать, почему она движется, ломает ее на кусочки и... не находит того, что искал. Остается хлам, разрозненные колеса, недоумение и, сплошь и рядом, незаслуженное наказание. Ребенок поломал игрушку не из баловства, это была его потребность, его детская любознательность; в этом выразилось его стремление к *знанию* - и его же наказывают за это. Я знал одну зажиточную семью, где детям однажды подарили такую замысловатую, вполне законченную, заводную игрушку. Игрушка привлекала внимание всех взрослых в семье, своей художественной, тонкой работой, своей законченностью, но детям не нравилась. Кроме того, так как игрушка стоила довольно дорого, то ее выдавали детям лишь в особо торжественных случаях, при чем мать и нянюшки не спускали глаз с играющих детей, все время предупреждая их: «смотрите, игрушка дорогая, не сломайте, ради Бога!». Затем игрушка снова пряталась в шкаф. Что же это за игрушка, если ее прячут от ребенка!

Я уже сказал, что законченные игрушки не нравятся детям и не нравятся именно своей законченностью. Все, что закончено, уничтожает дальнейшую работу фантазии, не позволяет детям образно мыслить и тем самым отнимает жизнь у игрушки. Такая игрушка мертва. И, поверьте, ребенку она быстро надоеет, он бросит ее и променяет на самодельную, далеко не совершенную игрушку. Самодельная игрушка, часто совершенно непохожая на то, что она должна изображать, привлекает ребенка, так как за ней скрывается длинная цепь образов и широкая область фантазии, одухотворяющая самую игрушку, превращающая ее в игру, а игру - в серьезное, полное глубокого смысла, занятие. Поэтому лучшими игрушками надо признать те, которые дети сами себе делают; мы же, со своей стороны, должны давать им сырой материал для творчества. Всем известно также, что готовые игрушки для детей имеют только временную привлекательность. Дитя всегда предпочитает игрушкам такой материал, который дает ему возможность по собственной идее и фантазии строить и созидать различные жизненные формы. Не входя в подробный разбор игр, предложенных *Фребелем* для детей дошкольного возраста, упомяну лишь вкратце, что фребелевские кубики, палочки, лучинки, бусы, горошины и т. д. - это хороший материал для производства детьми игрушек, так как представляют собой не что иное, как усовершенствованный песок, тот самый песок, который, как мы видели выше, является главной и самой целесообразной игрушкой в руках крестьянских детей.

За границей, почти во всех европейских странах, давно стараются повсеместно ввести песочные игры, для чего специально устраивают песочные площадки. Дети всего окрестного населения, без различия возраста и общественного положения, сбегаются сами по себе на обширные песочные площадки к грудам песка и целые дни проводят в этой здоровой и осмысленной игре, созидая самые разнообразные вещи, начиная от простых песочных пирожков и кончая сложными архитектурными сооружениями. Здесь можно наблюдать своеобразное спокойствие, полную тишину и покой. Дети работают, словно художник над своим произведением. Вы можете предлагать детям вопросы, заговаривать с ними - но в то время, когда они выдумывают фигурки или заняты постройкой, вы не получите ответа. Здесь у детей рождаются и воплощаются идеи. Эта игра-работа доставляет детям такое глубокое внутреннее самоудовлетворение, какое вряд ли доставило бы что-либо иное...

Беседа двадцать седьмая

О наказаниях в детском возрасте и школьной дисциплине

Настоящая беседа посвящается вопросу о наказаниях в детском возрасте. Прежде чем приступить к изложению существенной стороны беседы, я позволю себе остановиться на том положении, которое в настоящее время занимают школа и дети по отношению к общему настроению нашей жизни, конечно, школьной. Вам известно, что в последнее время идеалы новой школы овладели вниманием не только русского общества; они широко дебатуются

и в Западной Европе. Везде говорят о том, что новую школу необходимо направить по совершенно новому пути, и притом так, чтобы программы преподавания, прежде всего, соответствовали психическому миру ребенка, его духовной стороне, и, кроме того, удовлетворяли бы условиям местной жизни и природы. Само собой разумеется, что вопросу о подчинены воли ребенка воле воспитателя, вопросу об управлении ребенком, уделяется при этом почетное место, как одному из кардинальных пунктов воспитания. Вопрос этот в настоящее время особенно занимает школьный мир. Каким образом при новой школе, при совершенно новом направлении самого преподавания, управлять детьми, какими способами влиять на детскую душу? Параллельно с этим возникает сам собою другой вопрос: одинаково ли возможно управлять детьми разных возрастов, от младшего до юношеского? Прямого ответа на это современные педагоги дать не могут, так как он может быть решен более или менее удовлетворительно лишь совместными усилиями педагогов, психологов, врачей и, пожалуй, юристов. Основой управления ребенком, прежде всего, должно быть знание детской психологии, без которого всякие попытки так или иначе влиять на детскую душу, в лучшем случае, останутся только попытками, в худшем же - нанесут огромный вред ребенку.

Нужно заметить, что до сих пор ни семья, ни школа в своих стремлениях управлять ребенком не хотели, да и не могли считаться с детской психикой, остающейся для нас и в настоящее время почти недоступной. Субъективных представлений о психической жизни ребенка в возрасте приблизительно до 6-ти лет у нас нет, так как своего раннего детства никто из нас не помнит, объективных же данных о душе маленьких детей еще так немного, что класть их в основу воспитания немислимо. Вследствие этого, делать какие бы то ни было выводы о духовном мире ребенка до 6-ти лет, мы не можем, здесь возможны только рассуждения и предположения. Более понятной является для нас психическая жизнь ребенка школьного возраста, того возраста, с которого мы начинаем себя помнить. Здесь мы уже в состоянии делать те или иные выводы, - другой вопрос, правильные или неправильные, но, во всяком случае, имеющие под собой известное основание. Имея это в виду, я решил начать обсуждение интересующего нас вопроса именно с детей школьного возраста...

Все сказанное относится, главным образом, к детям школьного возраста. Говоря о детях дошкольного возраста, мы должны помнить, что в возрасти до 3-х лет детям доступны только физическая боль и страдание и только физические наслаждения (ощущение приятного при помощи внешних органов чувств; грубые вкусовые, зрительные, осязательные ощущения приятного и неприятного). Известный педагог - писательница Эллен Кей говорит, что в этом возрасте допустимо даже некоторое волевое насилие над ребенком, но только до той поры, пока он этого не сознает. Но, как только ребенок начинает сознавать, начинает понимать, что его наказывают - никакое насилие над ним недопустимо. Когда ребенок начинает более или менее сознательно относиться к жизни, надо вести воспитание так, чтобы ребенок был послушен. Но не дай Бог, чтобы ребенок был настолько послушен, чтобы

не относиться критически к своим и вашим поступкам, чтобы по мановению вашей руки, по выражению лица, глаз, по крику отца или матери исполнял малейшее желание. Это уже не воспитание, а дрессировка. Такая дрессировка непременно даст себя знать, когда ребенок вырастет и станет человеком. Привычки, внедренные таким уродливым воспитанием, остаются на всю жизнь, становятся второю природою человека и делают из него какого-то манекена. Ребенок в возрасте до 3-х лет, получивший от вас шлепок или вынесенный из комнаты, где он мешал вам своим криком, забывает быстро о нанесенном наказании. Ребенок старше 3-х лет будет сознавать всякое ваше слово и действие, и вы никакими силами не заставите его не делать того, что ему хочется. Если он хочет что-нибудь узнать, то, несмотря на все ваши запрещения и наказания, он все равно узнает. Если он встретит энергичное противодействие, он постарается обмануть вас. Если вы идете против природы ребенка - из этого никогда ничего не выйдет. А любознательность, живость, желание пошалить, неумение долго сосредотачиваться на одном и том же - это природа ребенка. И в возрасте от 3 до 6 лет, равно как и в возрасте от 14 до 16 лет, надо в высшей степени осторожно и чутко обращаться с детьми и прежде всего считаться с их природой. Если ребенок мешает вам, вы можете удалить его из комнаты, но это не должно быть наказанием, - это должно носить характер естественного, неизбежного последствия его поступка, как естественным последствием желания дотронуться до горящей свечи или блестящего на столе самовара является ожог руки. Ребенок должен сам осознать, что если он дотронется до огня, то обожжется, так же точно, как если он будет мешать жить другим - эти другие удалят его из комнаты, чтобы он не мешал. Часто детям запрещают трогать те или другие вещи, из боязни ли, чтобы ребенок их не испортил, или по другим причинам кричат на них: - «оставь это, не тронь того», и наказывают в случае непослушания. Поверьте, что любознательность лежит в природе ребенка, и он в вашем отсутствии непременно будет трогать запретную вещь, а когда вы спросите, трогал ли он, он ответит: «Нет, не трогал». Так начинается первая ложь. Если вы сердитесь на ребенка за то, что он испачкал или разорвал платье, и наказываете его за это, - толку никакого не будет. Лучше шейте ему такое платье, чтобы оно не рвалось, или, если оно порвалось или испачкалось, пусть ребенок сам и починит его, конечно, насколько он может это сделать. Если угрозы матери остаются только угрозами, то ребенок говорит: «Мама раз говорит так, другой раз так, а потом и совсем ничего ее говорит». Это лучший приговор воспитательнице, которая наскоро, не обдумав, не применяясь к детской психологии, обещает ребенку всякие, часто совершенно невыполнимые возмездия и наказания. В равной степени нехороши и излишние ласки. Ребенок растет, в нем происходят чисто физиологические процессы, он надоедлив, скучает, - мать вдруг начинает его обнимать, прижимать к себе, целовать - и зацеловывает чуть не до полусмерти, совершенно не считаясь с тем, приятно ли это ребенку в данный момент или нет. Не угодит чем-нибудь тот же ребенок матери - и она его прогоняет от себя. Дети в этом отношении

часто являются прямо мучениками. Мать, которая постоянно целует своего ребенка, не задумывается над тем, приятно ли это ребенку; он, бедный, барахтается, старается вырваться и, в конце концов, начинает плакать; тогда нежная мать его выталкивает. Такие факты не пропадают для детской души, они накапливаются, отлагаются где-то в глубине и потом оказывают большое влияние на дальнейшую жизнь ребенка.

Задача воспитания - создать из ребенка действительного человека, а не изуродовать его. Ребенок в раннем детстве мыслит целыми образами, картинками, быстро сменяющимися в его мозгу. Совершив, самый ужасный поступок, ребенок через десять минут забывает об этом – зачем же мы наказанием стараемся продлить результаты этого поступка, зачем подчеркиваем то, что само собою давно забылось бы и не оставило бы следа? Наказание вызывает в ребенке жажду мщения - кроме того, если ребенок от природы труслив, под влиянием наказаний он становится еще трусливее. Ребенок, которого все время наказывают, у которого жестокие родители, сам становится жестоким, бессердечным. У Щедрина есть по этому поводу замечательный ответ ямщика, все время немилосердно стегавшего и мучившего лошадей. Когда Щедрин, не выдержавши сцены истязания, обратился к нему со словами укоризны, спросив: «Да чего ж ты их бьешь-то так?» - ямщик ответил: «А тебя, барин, били?» «Нет». «Ну, а меня били». Щедрин понял смысл ответа и замолчал. Не злите детей: кто хочет *бить*, будучи ребенком, тот захочет убивать, когда вырастет.

В заключении позволю себе привести две такие картинки - одну, лично мне известную, из жизни детей школьного возраста, другую - Эллен Кей, из жизни ребенка дошкольного возраста.

В одной хорошо мне известной школе учитель дал провинившемуся ученику записку для передачи родителям. Мальчик не передал. На другой день ему было сделано строжайшее внушение и велено непременно передать записку. Мальчик вместо этого отыскал веревку и повесился...

Другая картинка: один малыш, которому няня, укладывая его спать, напомнила, что нужно помолиться Богу, ответил: «Да, сегодня у меня есть о чем попросить Бога», и, став на колени, произнес такую молитву: «Боженька, прошу тебя, оторви маме руки, чтобы она не могла меня больше бить». Вопрос об управлении детьми, как в дошкольном, так и школьном возрасте, в настоящее время является одним из самых серьезных в области воспитания. Трудность его главным образом заключается в том, что воспитателем и руководителем детей является взрослый человек, не знающий и не понимающий души ребенка. Воспитатели и учителя детей в большинстве случаев не умеют поставить себя на место воспитываемых ими детей и потому не могут входить в их идеи, а стараются внушить им свои собственные. Душа ребенка, на самом деле, вовсе не такой уж мягкий воск, чтобы из нее можно вылепить, что угодно, и не такая гладкая доска, что на ней можно писать то, что желает воспитатель. Не надо забывать, что каждый ребенок имеет свое определенное «я». Современные психологи говорят, что здоровые дети никогда не бывают «паиньками» в том смысле, как их понимают взрослые.

Дети, которые сторонятся шумных игр, взаимных недоразумений и даже драк, и способные продолжительное время спокойно и тихо сидеть в углу за книжкой или без дела, редко бывают здоровыми и нормальными детьми.

Дитя прежде всего должно рассматриваться, как дитя, а не как будущий взрослый человек. Если мы нарушим этот порядок, то, без сомнения, произведем скороспелые плоды, которые не будут иметь ни зрелости ни вкуса и скоро испортятся. Нет ничего удивительного в том, что воспитатели умеют читать детям нравственные сентенции, но не могут поставить детей в такие жизненные условия, которые дали бы им возможность исполнять на самом деле то, что им проповедуется. Всем нам известно, что педагогика карательная, ведающая, главным образом, проступками детей, а не их личностью, держится всецело на отсутствии наблюдательности и на неспособности связать причину с отдельными добрыми или худыми проявлениями в цельную картину личности ребенка.

Необходимо каждому воспитателю предварительно изучать законы тех психических явлений у ребенка, на которые он желает воздействовать. Но, чтобы судить о детях справедливо и верно, мы не должны переносить детей из сферы, присущей их природе, в нашу и самим принять все меры к тому, чтобы, так сказать, переселиться в их духовный мир...

*Лубенец Т.Г. Педагогические беседы. –
2-е изд. – СПб., 1913. - С.64-82, 480-507.*

Наталія Дмитрівна Лубенець (1877-1943)

Зародження суспільного дошкільного виховання в Україні пов'язано з ім'ям Наталії Дмитрівни Лубенець. Роль, яку вона відіграла в цьому процесі, високо оцінила С.Ф.Русова: „Першим серед інших міст відгукнувся в цій добродійній і вельми потрібній справі Київ, і тут на чолі руху стояла Н.Лубенець, яка заклала для цього Товариство народних дитячих садків... Відтоді ідея дошкільного виховання в Росії стала на певний демократичний ґрунт і значно поширилася”.

Народилася Наталія Дмитрівна в 1877 році. Вона була дружиною відомого в Україні педагога – Тимофія Григоровича Лубенця, визначного фахівця в галузі теорії та методики початкового навчання, автора навчальних книг для дітей та методичних розробок для педагогів. Подружжя було одностайними й плідно співпрацювало.

Н.Д.Лубенець була прекрасним організатором, енергійною й наполегливою людиною. Вона ініціювала створення і весь час існування очолювала Товариство народних дитячих садків, редагувала журнал „Дошкільне виховання”, керувала школою нянь-фребелівок, викладала у Фребелівському педагогічному інституті теорію та методику дошкільного виховання. Значною мірою завдяки Н.Д.Лубенець Київ на початку ХХ століття став одним із центрів дошкільного виховання.

Але Н.Д.Лубенець була не тільки організатором, а й теоретиком дошкільного виховання. Вона – авторка численних статей у педагогічних журналах, а також декількох книжок: „Суспільні та сімейні начала в дошкільному вихованні” (1911), „Народний дитячий садок” (1911), „Дошкільне виховання і народна школа” (1913), „Фребель і Монтессорі” (1915).

Після подій 1917 року, коли стала неможливою й була припинена діяльність Товариства народних дитячих садків, Наталія Дмитрівна не залишила справи, якій присвятила своє життя. Протягом 1918-1919 років вона

працювала в Колегії дошкільного виховання, створеній Міністерством народної освіти, і брала активну участь у відкритті дитячих садків та притулків, в облаштуванні дитячих майданчиків, організації педагогічних курсів з підготовки вихователів.

У 1920 році Н.Д.Лубенець залишила роботу в галузі суспільного дошкільного виховання й почала працювати вчителькою дослідної школи у Пуці-Водиці під Києвом. Вона продовжувала займатися науково-методичною діяльністю. Разом зі своїм чоловіком, який працював директором школи, вона підготувала дві читанки для початкової школи. В останні роки життя Наталія Дмитрівна викладала українську мову в одній із київських шкіл. Точна дата її смерті не відома. Є підстави вважати, що вона померла в 1943 році.

НАРОДНЫЙ ДЕТСКИЙ САД⁴

Что такое детский сад? Почему этому учреждению дано такое странное название? Станным оно кажется, только пока мы не вдумаемся. Если мы представим себе сад, который оберегается и за которым ухаживает хороший садовник, то мы сейчас вспомним и о той заботе, которую этот садовник проявляет ко всем растениям вообще, а в особенности к молодым. Одни растения он выставляет на солнце, другие оставляет в тени; одни требуют большей влаги, другие – меньшей; одним нужна одна почва, другим – другая. Более нежные растения приходится оберегать от сильного зноя и морозов, а также смотреть за тем, чтобы их не заглушили соседние, более сильные растения. То же самое происходит и в детском саду. Подобно тому, как в саду, при тщательном уходе садовника, под влиянием солнца и света, растения роскошно развиваются и пышно расцветают, так и в детском саду, под благотворным влиянием воспитательницы, дети растут, крепнут и всесторонне развиваются. Таким образом, мы видим, какая красивая и высокая идея кроется в этом названии. Уже самое название «детский сад», по своему смыслу, резко отличает это учреждение от прочих и ставит его выше их.

Народный детский сад должен заменить детям дошкольного возраста семью, дать им соответствующее воспитание, уход, питание и материнские заботы. Детский сад совсем не школа. Дети дошкольного возраста еще нуждаются в семейной жизни, и потому хороший детский сад должен, насколько это возможно, подражать жизни детей в семье; только при этом условии он даст детям то, в чем они нуждаются. Идеальная семейная жизнь – вот основа, на которой должны основываться все стремления детского сада. Детский сад должен быть расширенной детской, воспитательница – хорошей, подготовленной к своему делу матерью, совместная жизнь детей должна походит на дружную жизнь братьев и сестер в семье. Занятия должны даваться те, которые дала бы своим детям понимающая свое дело мать. Воспитательница детского сада – в то же время хозяйка дома, и дети принимают посильное участие в домашней работе, как это бывает в хорошей семье. В то же время она

⁴ Подається мовою оригіналу

полна интереса к их играм, вопросам и болтовне. Общность – первое основное правило в жизни детского сада. Как в семье бывают радостные события и серьезные моменты, так и в детском саду: праздники, именины каждого из детей, различные случаи повседневной жизни детей – все это должно быть известным образом отмечено и использовано. Чем менее носит школьный характер внешний вид детского сада, тем легче придать всему учреждению семейный вид. Очень важно и удобно, если есть возможность не держать всех детей вместе, в толпе, а делить их на маленькие группы и размещать эти группы в небольших, уютно обставленных комнатках. Если даже имеется одна большая комната или две, то и там можно создать некоторый уют и приятную атмосферу: в одном углу устроить уголок для игр в куклы, или кукольную комнату, в которой бы поочередно маленькими группами играли дети; в соседнюю комнату или в другой угол той же комнаты выделить еще одну маленькую группу, которая занималась бы отдельно от всех. В этой группе следует дать возможность побывать также всем детям и тем доставить им возможность проводить некоторое время в более тесном, маленьком кругу товарищей. Весьма важно обставить детский сад привлекательно и уютно. Расположение столов и стульчиков, светлая окраска мебели, стен, все это имеет значение. Особенно влияют в этом направлении различные мелочи, которые так оживляют комнату: цветы на окнах и на столе, близкие миру детских интересов картины на стенах, рыбки в аквариуме, шкаф с готовыми детскими работами и игрушками, светленькие занавески на окнах – все это делает даже плохое помещение более приветливым. За недостатком средств, встречаются народные детские сады в тесных, темных помещениях; но именно там, куда, быть может, с трудом проникает солнечный свет, еще более необходимо позаботиться о том, чтобы как-нибудь скрасить неприглядность обстановки. «Дети расцветают от радости, подобно цветам», сказал Фребель, и в народном детском саду жизнь должна быть радостной...

В народном детском саду физическое воспитание должно стоять на первом плане. Помня среду и условия, в которых растут дети, их хилость и болезненность, надо отнестись к этому вопросу с большим вниманием и приложить все усилия к тому, чтобы поднять их физически. В помещении детского сада необходимо поддерживать в пределах возможного чистоту воздуха, тщательно и как можно чаще проветривать помещение. В теплое время года дети большую часть времени проводят на дворе или в саду, зимой также в хорошую погоду ежедневные прогулки обязательны. Как летом, так и зимой дети на воздухе должны быть в движении, в приятной работе: рыться в песке, копать лопатками, ухаживать за растениями, расчищать дорожки или двор, кататься на санках и т.д.

Хорошее питание – вообще необходимое условие для нормального развития детского организма, а для тех детей, о которых мы сейчас говорим, оно безусловно обязательно... Малокровие, золотуха, больные десны, хронические ушные течи, насморки, слабо развитые легкие – заурядные явления среди этих детей. И при всем этом, многие из них дома подолгу не видят горячей пищи. О молоке, мясе, яйцах, которые настойчиво прописывает

доктор, не приходится и говорить. Поэтому надо считать обязательным при самых скромных средствах, при пребывании детей в детском саду от 9-ти до 4-х часов дня, давать им не менее двух раз горячую пищу.

После воздуха и пищи, необходимым требованием считается приучение детей к чистоте и порядку. Это один из самых трудных и серьезных вопросов. Дети должны быть чистыми, причесанными, аккуратно и опрятно одетыми, не должны сорить, проливать пищу на стол и т.д. Приучить их к этому, довести их до состояния, когда они сами почувствуют потребность в чистоте и аккуратности – тяжелая, но достижимая задача. Надо только с первого же момента повести в этом направлении упорную и непрерывную работу. Известная система, определенный распорядок дня вводит детей в колею и благотратно на них действует....

Во многих народных детских садах за границей детей после обеда укладывают спать. Для этого имеются складные койки, или кресла, или матрасы, которые и раскладываются в зале для игр. Этот послеобеденный сон очень хорошо действует на детей, укрепляет их.

Как в семье происходит ежедневно какая-либо работа, в которой и дети принимают посильное участие, так это должно быть и в детском саду. Хотя дети приходят в прибранное помещение, все же еще есть что делать, чтобы навести полный порядок. Сообща с воспитательницей или ее помощницей, дети принимаются за работу. Одни вытирают пыль, другие поливают цветы, меняют рыбкам воду, чистят клетку птички и дают ей корм и т.д. Также и в других домашних работах дети участвуют. Раздать и убрать работу, прибрать шкаф с игрушками, накрыть на стол, перетереть вымытую посуду – все это дети могут и должны делать. Все эти домашние работы не могут, без сомнения, носить принудительный характер. От воспитательницы зависит повести дело так, чтобы дети к этому делу отнеслись с любовью и охотой, и чтобы довести всякую работу до конца считалось желательным и даже необходимым. Удовольствие и интерес – необходимые условия всякой деятельности детей этого нежного возраста.

Домашние или хозяйственные занятия очень желательны в каждом детском саду. Дети многое в этом возрасте наблюдают, многому учатся и приобретают известные практические навыки и ловкость, что пригодится им в позднейшей жизни...

Совсем особое значение для детей имеет уход за растениями и животными. В этом не должно быть недостатка, с какими бы трудностями оно ни было сопряжено. Если нет садика, можно смириться с растениями в горшках. Если нельзя устроить хотя маленький птичник или голубятню, можно всегда иметь птичку в клетке, банку с рыбками. Почти все дети радуются животным. Птицы, собаки, лошади, рыбки – их лучшие друзья. В детском саду мы стремимся, насколько возможно, побудить детей к наблюдению животных, не для того, чтобы обогатить их знания, а для того, чтобы возбудить у них хорошие чувства к животным. Только смотреть на животных – этого мало. Любовь к ним надо проявить на деле, и потому дети должны сами ухаживать за

зверьками....

Наряду с работой в саду и хозяйственными занятиями, в детском саду предлагают детям так называемые фребелевские занятия, которые удовлетворяют влечение ребенка к творческой деятельности. Разумное удовлетворение этого влечения чрезвычайно важно. В ранние годы душевная жизнь непосредственно переходит в действие, и если последнее почему-либо невозможно, то отсутствуют стимулы и для первой. Ребенок может действительно понять что-либо лишь в том случае, если относительно данной вещи у него есть двигательный опыт, если он что-нибудь делал с нею. Теперь педагогика объявляет первым законом воспитания следующее: не давать детям никаких знаний, которые не могут быть пережиты, проявлены в действии и запечатлены в двигательном опыте. Вместе с этим признают, что чем больше ребенок действует, упражняет свои мускулы, тем лучше он развивается и умственно. И чем чаще мускулы детей упражняются в детстве, тем лучше и легче они работают позже.

Фребелевские занятия имеют в этом отношении очень большое значение, гораздо большее, чем обыкновенно думают. Детям дается простой, легко изменяющийся материал, из которого посредством видоизменения и различных комбинаций они могут создавать что-либо новое: кубики, плиточки, палочки, глина, вырезывание из бумаги, плетение из бумаги, вышивание и т. д.

Глядя на эти, на вид бесполезные работы, вы, пожалуй, скажете, что детей в детском саду приучают к безделью, так как они переводят лишь материал, лепя из глины никому не нужные предметы, вырезая какие-то бумажки, плетя из бумажных полосок коврики и т. д. Но это далеко не так. Каждая работа имеет свое значение и дается ребенку не для того только, чтобы его позабавить, но чтобы затронуть его силы и способности, развить его чувства и подготовить его к жизни и к школе. Эти же занятия будят фантазию и мысль дитяти и воспитывают его художественно.

Не все эти занятия придуманы Фребелем. И до Фребеля дети сгибали из бумаги кораблики, из камешков и вишневых косточек выкладывали фигуры, возились с глиной, песком, палочками и т.п. Фребель как бы подметил все это у детей и у матерей, подслушал их игры и песни и научился их любить. Большая заслуга Фребеля заключается в том, что он признал большое значение этих занятий и что он сделал их воспитательными средствами. Этим самым была открыта новая область в педагогике, и искусство этих занятий сделалось важной частью в воспитании маленьких детей. То, что давалось детям прежде случайно, теперь в детском саду дается сознательно, в последовательном порядке, от более легкого к более трудному. Следующие мысли лежат в основе всех этих занятий: все работы должны доставлять детям радость и соответствовать их интересам, примыкать к тому, чем занята мысль ребенка, и давать ему возможность, как говорит Фребель, «внутреннее делать внешним». Ребенку не по силам высказать свои впечатления, и мы даем ему материал, посредством которого он передает свои мысли. Приобретенные впечатления этим самым укрепятся, наблюдения углубятся. При усилении

изобразить предмет представление о нем всегда проясняется. Вырезают, строят, лепят, рисуют то, что было предметом беседы или рассказа, целью прогулки....

Обыкновенно в детских садах слишком увлекаются фребелевскими занятиями, смотрят на них, как на основу всей педагогики детского сада, и очень часто пользуются ими не так, как бы следовало. И это именно явление создало многих скептиков и противников детских садов. В последнее время, в новых детских садах за границей признают воспитательное значение фребелевских работ, но смотрят на них, как на ценное и необходимое дополнение к остальным воспитательным средствам.

Почетное место в детском саду занимает рисование и лепка.

Стремление детей изобразить то, что они видят и что их занимает, можно заметить из детских рисунков. Эти «рисунки», которые лишь при тщательном рассмотрении можно признать таковыми, позволяют заглянуть нам хотя немного в душу ребенка и показывают, чем занято его воображение.... Почти у всех детей есть желание рисовать, и потому в детском саду всегда должна быть бумага и карандаши.

...Рисование должно развить в детях способность правильно и точно видеть; последнее доставляет им большое наслаждение и делает более впечатлительными и восприимчивыми... Такие же воспитательные достоинства признаются и за лепкой из глины.

Довольно часто в детском саду воспитательница рассказывает что-нибудь детям. Летом в тихом уголку двора или сада, зимой возле печки собираются дети тесным кольцом вокруг своей «тети» и слушают ее с затаенным дыханием. После веселой игры или работы так приятно тихо посидеть и послушать интересную историю, и «тетя» почти ежедневно доставляет детям это удовольствие. Для этого ей приходится всегда иметь в голове запас рассказов и сказок. Если у воспитательницы есть способность создавать рассказы из своей фантазии, не из книг - дети приходят в восхищение. Если она рассказывает им что-нибудь из своей жизни, «когда она была совсем маленькой» – еще большая радость. Все рассказываемое должно соответствовать вкусу и пониманию детей. Это рассказывание не есть обучение, обогащающее детей знаниями, – знания они получают из непосредственного наблюдения, – оно же должно лишь касаться детской души. Говорят с детьми и о явлениях в природе, и рассказы обыкновенно предлагают, подходящие к времени года.

Иногда показывают подходящую к рассказу картину; но не часто, так как фантазия детей рисует им еще лучшие картины. Но так, независимо от рассказа, дети часто сообща рассматривают картины; тогда уж они сами рассказывают, что видят, и получается целый рассказ. Картины выбираются из знакомой и пережитой детьми области: сцены из детской жизни, животные, из природы и т. д. Прежде всего следует при этом создать известное настроение, которое оставило бы более продолжительное впечатление.

Музыку и пение довольно часто можно слышать в хорошем детском саду:

за работой, в саду или в комнате, во время игры. Мелодия и ритм легко схватываются детьми и развивают их слух и музыкальность. Надо только относиться со вниманием к выбору песенок: не давать детям сложной мелодии и нехудожественного и непонятного им текста. Нельзя также вдаваться в крайность и беспрестанно петь, как это бывает во многих детских садах, – надо знать границы. В новых детских садах, стремящихся следовать требованиям психологии и гигиены, этого не встречается...

Представим себе теперь ребенка, пришедшего из такого детского сада в школу. Сколько ценных навыков и умений, какой запас впечатлений и представлений принес он в школу! Какими сознательными, ясными глазами смотрит он на мир! Можно ли его сравнить с ребенком того же возраста и среды, пришедшим из семьи, или, вернее, с улицы? Не ясно ли, что в таком народном детском саду осуществляется идеал нового воспитания, и не является ли новая, грядущая школа естественным продолжением дела, начатого здесь?

*Лубенец Н.Д. Народный детский сад /
Лубенец Т. Педагогические беседы. – С.Петербург:
Изд-во П.В.Луковникова, 1913. – С.34-49.*

КНИГА “НАРОДНЫЙ ДЕТСКИЙ САД”

Отчет о народном детском саде

В отчетном году детский сад помещается по-прежнему по Полицейской улице в д.Журавлева, № 6, занимает столько же комнат и терпит те же неудобства от отсутствия двора и сада, высоты (3-й этаж) и тесноты помещения.

Чтобы дать возможность детям все-таки играть в свободные от занятий часы на воздухе, мы испросили позволение соседнего домовладельца пользоваться его палисадником, выходящим на улицу и представлявшим изрытый и лишенный всякой зелени пустырь. Нашелся садовник, согласившийся за недорогую цену (20 руб.) привести этот садик в благообразный вид; посадил по краям деревца, посеял траву, утрамбовал площадку для игр и дети летом играют в нем с песком, сами подметают его и копают, а зимой работают лопатками в снегу, катаются на санках, делают «бабу», снежные горки и т.д.

К 1-му января 1907 г. в саду было 84 ребенка; из них 42 мальчика и 42 девочки. В продолжение года со стороны родителей поступило 128 заявлений о желании поместить детей в детский сад. Из них 48 принято. По примеру прошлых лет, все эти родители были посещены на дому членами общества и почти все дети их были найдены в тяжелой обстановке бедности и безпризорности. Тем не менее, по недостатку мест большинству нуждающихся в приеме надо было отказать. Вообще прием детей в августе самая тяжелая задача. Когда видишь всех детей в одинаковом положении нужды и горя, трудно делать из них выбор...

По возрасту и развитию дети делятся на три группы, из которых каждая занимается в отдельной комнате и с особой руководительницей. Для большей

правильности и систематичности занятий в начале года сообщала была выработана общая программа занятий в детском саду по образцу таковой для детских садов Цюриха, а также план предметных уроков, бесед и занятий применительно к каждому месяцу и написано приблизительное расписание занятий для каждой группы. Такое подробное и точное распределение материала для занятий с детьми значительно облегчает труд воспитательниц, освобождая их от ежедневных забот о том, что делать с детьми и чем их заинтересовать. В особенности же подобный план необходим для неопытной садовницы, не имеющей специальной подготовки и незнакомой с делом детского сада.

Дети приходили к 9-ти часам утра, хотя маленькие часто опаздывали. Время от 9-ти до 11-ти часов проходило в приведении в порядок внешнего вида (умывание, причесывание, починка платья и т.д.) и завтрака (молочная каша). От 11 до 1 ч. более серьезные занятия с получасовым перерывом. В 1 ч. обед (суп или борщ с мясом) и после обеда до 3-х ч. свободные игры, в хорошую погоду всегда на воздухе. От 3-х до 5-ти, а зимою до 4-х ч. рукоделие и фребелевские занятия. По субботам, в виду особенно тщательной чистки и мойки помещения, детей отпускают тотчас после обеда. Два раза в месяц, 1-го и 15-го, детей водят в баню. Лишь в сильные морозы зимою приходилось довольствоваться одним разом и даже совсем не водить детей, так как у многих не было обуви и теплой одежды. Вообще белье и одежда почти всех детей ужасны, и здесь большое значение имеют жертвуемые ношенные платья и обувь, которых в отчетном году присылалось и приносилось добрыми людьми довольно много.

Имея постоянно в виду то, что дети детского сада собраны из самых бедных семей и не видят дома радостей и разумных удовольствий, мы по мере сил и возможности старались время от времени доставлять им развлечения. По понедельникам, после обеда, детям устраивались чтения с волшебным фонарем. На масленицу угощали детей блинами с молоком и сыром, чаем с вареньем и конфетами, пожертвованными членами общества, потом слушали сказку «Спящая царевна» с туманными картинками и танцевали под граммофон.

На Пасху были устроены прогулки в госпитальный сад, и дети также получали угощение (чай с куличем, яйца, конфеты, яблоки, апельсины), благодаря пожертвованиям членов общества.

Большим успехом и удовольствием сопровождалась поездка детей в Дарницу в начале мая. С 11 час. дня и до 7-ми ч. вечера провели дети в лесу на просторе и с восторгом и удивлением откликались на неизведанные ими впечатления красот природы. Вся взятая провизия (хлеб с мясом, пирожки, яйца, лакомства) и молоко, по 2 кружки на ребенка, поглощались с необыкновенной быстротой и аппетитом. Участие значительного числа членов общества в организации прогулки, присмотре за детьми, их кормлении и устройстве игр способствовали удаче прогулки во всех отношениях. Такие экскурсии «на природу» для наших детей, т.е. детей народных детских садов, по своей пользе неоценемы. Ведь это единственный случай показать ребенку

поле и лес, дать ему возможность подышать чистым воздухом, позабыть пыль и грязь дворов и улиц города. В жизнь детей прогулки эти вносят хорошее праздничное настроение, и остается пожелать только, чтобы на будущее время общество постаралось бы в течение лета организовать несколько подобных прогулок. При дружной работе нескольких лиц это не составит особого труда.

Рождественская елка в этом году также была удачной во всех отношениях. Как и в прежние годы, всем детям были сделаны платья и костюмы из бумазеи, пошитые некоторыми из дам на собственные средства, а другими из купленного на пожертвованные деньги материала.

В 4 часа дня собравшихся в полном составе детей ввели в зал, где усадили на стулья перед устроенной сценой и они с интересом прослушали разыгранную ученицами школы нянь небольшую пьесу, а затем зажгли стоявшую посреди зала роскошно убранную елку, и дети, проведя несколько игр, принялись непринужденно плясать и играть. Веселье продолжалось до 7 ч. вечера. Перед уходом каждый ребенок получил мешочек или платочек с лакомствами и игрушку.

Подводя итоги деятельности детского сада за истекший год, следует упомянуть еще об организации комиссии по наблюдению за детьми, перешедшими из детского сада в школы. Уже давно чувствовалось, что невозможно, сдав детей в школы, порвать с ними всякую связь, а наоборот следует ее всячески поддерживать и развивать. Чувствовалось также и многими высказывалось мнение, что результаты воспитания детского сада интересно проследить дальше в школе и жизни. Остается только пожелать, чтобы столь важная и существенная работа этой комиссии развилась и осуществились бы ее задачи.

Лубенец Н.Д.

Народный детский сад. – Киев:

Киевское общество

народных детских садов, 1907. – С. 12-21.

Народные детские сады, как историческая необходимость

Необходимость открытия народных детских садов находится в такой тесной прозрачной связи со всеми нашими социальными условиями, что в ней нельзя не усмотреть своего рода «исторической необходимости».

Народные детские сады, где концентрируется воспитание детей неимущего класса, где дети «народа» получают возможность нормально развивать свои физические и умственные способности, – эти сады должны были появиться на фоне той общественной жизни, которая с неумолимой жестокостью оставляет сотни тысяч детей без призора, без ласки, без достаточного количества пищи и воздуха – без всего того, что так необходимо для правильного развития детского организма.

... В деле воспитания первое место всегда уделялось матери. Сама природа ставит ее в наиболее близкие отношения к ребенку, и эта близость имеет огромное психологическое значение. ... Первенствующая роль матери –

такова была формула, в которой, как в зеркале, отражались определенные общественные отношения, находившиеся в тесной связи с определенной организацией семьи. Эта формула по своему внутреннему содержанию вполне соответствовала тому общественному строю, когда семья представляла собою замкнутую в хозяйственном отношении единицу, когда члены семьи представляли собою одно неразрывное целое, и когда все предметы потребления изготовлялись внутри самой семьи. Мать не выходила из рамок своего семейного очага и вполне естественно, что дети всегда находились под ее надзором, получая от нее то, что она в состоянии была им дать. Но с течением времени эта обособленность домашнего хозяйства все более и более падает, и «семья» под давлением появившегося на сцену нового способа производства, под давлением народившегося капитализма, стала впитывать в себя элементы своего собственного разрушения. Машины, новый фактор экономического развития, совершают полный переворот в жизни общества. С появлением машин мелкие самостоятельные производители, не имея возможности конкурировать с машинным производством, вынуждены бросать свои занятия и поступать на фабрики в качестве наемных рабочих. Отныне рабочий проводит свои дни не в семье, а вне семьи. Отныне в старой организации семьи появляется первая «брешь», первый зародыш перемены семейных устоев. Процесс общественного развития идет дальше. Под влиянием сильнообострившейся борьбы за существование на рабочем рынке в качестве продавцов своей рабочей силы выступает новый элемент – женщины и даже дети. Эти новые условия жизни совершают полный переворот в семье: семейная жизнь разрушается. Отношения между членами семьи в силу необходимости сильно изменяются. Дело воспитания, считавшееся в известной стадии общественного развития, делом отца и матери, становится в силу исторической необходимости одной из главнейших задач современного общества. Если родители лишены возможности следить за своими детьми и предупредить те печальные явления, которые ведут к физическому и нравственному вырождению нашего подрастающего поколения, то общество в силу инстинкта самосохранения обязано взять дело воспитания в свои руки. Общество, желая иметь здоровых, сильных, способных к труду членов, должно взять на себя задачу смягчения тех условий, при которых живут сотни тысяч детей неимущего класса, вышедшего за пределы той формы семьи, где воспитание было делом ее собственных сил. ...Теперь отец и мать уходят на работу... Продолжительность рабочего дня, антигигиенические условия работы, плохое питание, однообразные движения, вызванные разделением труда – все это подтачивает силы отца и матери, и они возвращаются в семью к своим маленьким деткам не с лаской и нежностью, а со слабой головой и разбитым телом, требующим только одного ... отдыха, отдыха ... Родителям не до ласк, не до любви, не до детей... Завтрашний день опять потребует их сил, их здоровья; он, как призрак, стоит перед их воспаленными глазами, и им некогда следить за детьми, ласкать и воспитывать. А дети, бедные, невинные дети?! Эти дети стонут под игом тех жестких условий, при которых им

приходится жить; эти дети терпят голод, лишения, они гаснут, гибнут в когтях свирепой судьбы, заглушающей в этих маленьких сердцах все истинно-детское доброе, хорошее! Какой-то злой насмешкой кажется нам каждая книжка педагогического содержания, где красной нитью проводится идеал физического, нравственного и умственного воспитания!... Этот «идеал» у нас уже есть, он дает нам вполне ясные и определенные принципы, применение которых на практике должно дать блестящие результаты, но как понести этот светоч знаний в бедную рабочую семью, где дети живут в нищете, в грязи, в сырых подвалах, и где они не только не испытали на себе воспитания, но даже лишены нормальной пищи, свежего воздуха – этих первых потребностей человеческого организма. ...

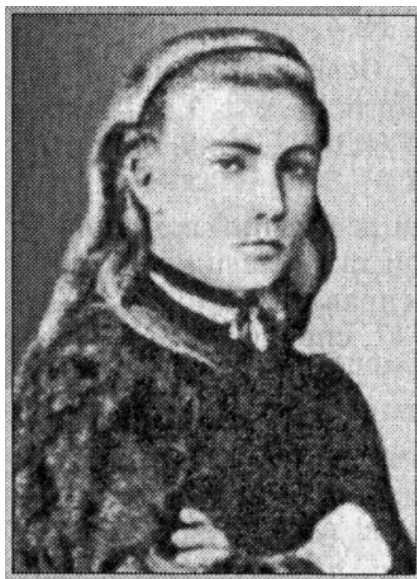
Детские сады приносят огромную пользу и имеют колоссальное значение для детей неимущего класса. В детских садах дети должны найти много смягчающего суровость их домашней жизни: здесь они должны получать нормальную пищу, хороший воздух, ласку, уход, заботу об их внешней чистоте и внутреннем мире и полную возможность удовлетворять свои детские потребности – свободно играть, двигаться, веселиться. Здесь, в этих садах, все должно ему улыбаться, все должно будить все струнки его маленькой души. В этих садах, при нормальной их постановке, впервые проявляются проблески ума забитого, брошенного в семье ребенка, здесь впервые высказываются первые порывы его сердца, здесь разворачивается его душа, его ум, его способности. Пробыв в таком саду большую часть дня, получая в нем все то, что необходимо для нормального развития организма, ребенок возвращается домой веселый, бодрый, жизнерадостный, полный таких приятных впечатлений, которые в душе его укладываются в виде зачатков будущего здорового человека.

К сожалению, мысль о необходимости открытия бесплатных детских садов многими была встречена несочувственно. Многие смотрели да и теперь еще смотрят на эти учреждения, как на излишнюю роскошь, не соответствующую положению детей беднейшего класса населения, считая необходимым и рациональным начать учить и развивать ребенка лишь со школьного возраста. Такое мнение нельзя, конечно, не считать глубоко ошибочным, так как без дошкольного воспитания нормальная школа существовать не может. Дошкольное и школьное воспитание так тесно связаны между собою, что отделять их друг от друга нет никакой возможности. Если дети рабочего класса, привыкшие проводить дни на улице, по достижении школьного возраста и попадают в школу, то что могут с ними сделать учителя или учительницы, когда их умственные способности совершенно не затронуты и когда они не в состоянии воспринять те новые впечатления, которые им представляет школа. Дети эти являются в школу забитыми, притупленными, слабыми, неспособными ни сосредоточиться, ни разобраться в новой окружающей их обстановке.

Только открытие детских садов может служить гарантией полного преобразования школы, только открытие народных детских садов явится

залогом предупреждения тех многочисленных пороков, которые мы находим в этих маленьких существах.

Э. Яновская
Народный детский сад. – Киев:
Киевское общество народных детских садов, 1907. – С. 12-21.

**Софія Федорівна Русова
(1856 – 1940)**

Народилася Софія Федорівна Русова в 1856 році на Чернігівщині в селі Олешні. Її дівоче прізвище Ліндфорс. Сім'я належала до аристократичних кіл. Софія Федорівна Русова рано втратила матір. Її та сестру Марію виховував батько. Дівчина із золотою медаллю закінчила відомий в Україні навчальний заклад – Київську Фундуклеївську гімназію.

У 1871 році помер батько, і дівчата, опинившись перед необхідністю визначитися в житті, вирішили присвятити себе педагогічній діяльності. У цьому ж році вони відкрили перший у Києві дитячий садок. До нього водили своїх дітей Старицькі, які і ввели сестер Ліндфорс у коло української інтелігенції, зокрема, в товариство "Стара Громада", членами якого були Михайло Старицький, Микола Лисенко, Михайло Драгоманов, Олександр Русов та інші. Це спілкування було дуже важливим для юної Софії. Згодом Софія разом з О.Русовим поїхала до Петербурга удосконалювати свою педагогічну освіту. Вона вивчала педагогічну літературу, знайомилася з досвідом організації дитячих садків. У 1874 році Софія Ліндфорс і Олександр Русов одружилися.

У 1876 році Русови повернулись до України і деякий час жили в Чернігові. Тут Софія Федорівна знову відкрила дитячий садок, але він проіснував недовго: Олександр Русов працював статистом у земствах, і його діяльність була пов'язана з постійними переїздами.

У 90-ті роки XIX століття і перше десятиліття XX століття С.Ф. Русова активно займається літературною діяльністю. У 1910 році Софія Русова стала співредактором заснованого в тому ж році першого на Наддніпрянщині україномовного педагогічного журналу "Світло". Вона була активною авторкою цього видання. За чотири роки його існування було надруковано майже 50 різноманітних за тематикою статей Русової. Це і

статті, присвячені видатним зарубіжним і вітчизняним педагогам, розвитку освіти в різних країнах світу, її рецензії на педагогічні книги, журнали. Особливе місце серед публікацій займають статті, присвячені стану освіти в Україні, проблемі створення національної школи, дошкільного виховання. До того часу відносяться статті С.Ф.Русової "Дитячий сад на національному ґрунті", "Націоналізація дошкільного виховання".

Софія Федорівна увійшла до Фребелівського педагогічного товариства. Після яскравого виступу з науковою доповіддю на одному з його засідань її запросили до Фребелівського педагогічного інституту викладати курс дошкільного виховання. У ФПІ С.Ф.Русова працювала з 1911 по 1919 роки. У цей час вона розробляла питання виховання дітей дошкільного віку.

У період існування Української Народної Республіки (1917-1919) С.Ф.Русова очолювала відділ (департамент) дошкільного виховання і позашкільної освіти при Міністерстві народної освіти України. Всі заходи, проведені в ці роки в Україні з розповсюдження суспільного дошкільного виховання та підготовки для нього педагогічних кадрів, пов'язані з її ім'ям. У цей час С.Ф.Русовою були надруковані дві книжки, в яких викладалася концепція українського національного дитячого садка: "Дошкільне виховання" (1918), "У дитячому садку" (1919).

У 1919 році, після приходу до влади більшовиків, С.Ф.Русова переїхала до Кам'янець-Подільського й тут деякий час працювала професором Першого українського університету.

У 1921 році вона емігрувала спочатку до Львова, а потім до Чехословаччини. С.Ф.Русова була одним з ініціаторів і організаторів створення в Празі Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова, який було відкрито в 1923 році. С.Ф.Русова, працюючи на посаді професора, викладала декілька навчальних курсів, серед яких, зокрема, й педагогіку.

С.Ф.Русова продовжувала розробляти питання дошкільного виховання. У 1924 році вона видала книгу "Теорія і практика дошкільного виховання", а в 1927 році - посібник для студентів Українського педагогічного інституту, які готувалися до роботи з дітьми дошкільного віку, - "Нові методи дошкільного виховання". Праці С.Ф.Русової з дошкільного виховання – це результат теоретико-педагогічного дослідження практичної педагогічної діяльності вченої, плід колосальної праці.

Померла Софія Федорівна Русова 5 лютого 1940 року у Празі, далеко від Батьківщини, на славу якої вона працювала все життя і за долю якої вболівала.

Після встановлення в Україні радянської влади ім'я славної доньки України Софії Федорівни Русової, як і багато інших імен, було забуто, викреслено з історії. Її праці вилучалися з бібліотек, рукописи науково-педагогічних книг, статей були сховані в архівах. Тільки в 1991 році з них було знято гриф "секретно". На цих справах – папках було написано: "С.Ф. Русова – українська буржуазна націоналістка, білоемігранта".

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ⁵

Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя. Дитина взагалі являє з собою таку ніжну істоту, на яку впливають дуже тяжко всі несприятливі обставини життя, як фізичні, так і моральні. Раніше дотримувалися такої думки, що виховання починається зі школи, й поки дитина не має шкільного віку, доти не потребує ніякого виховання. Проте, за останній час психологія виявляє, що такий погляд дуже шкідливий і неправдивий, бо всі нахили дитини, її здоров'я, її характер - усе це розвивається, бере напрям і зміцнюється у перші роки життя, і у 8 років вже дитина має свої сталі звички, погані чи добрі, залежно від оточення, свою волю й свої змагання, з якими вже нелегко боротися в школі, бо легше не дати вкоренитися тому чи іншому почуттю, аніж його поборювати, коли воно уже зміцнилося. Наука про виховання вимагає найбільшої уваги до найніжнішого віку дитини, вимагає, щоб утворена була навкруги така атмосфера, у якій могли б вільно розвиватися всі здібності дитини, усі її добрі почуття і нахили і щоб не мали змоги зростати злі й негарні. Душа дитини у віці від 2 до 7 років найбільш чула й вразлива, і в цей час треба її плекати й пильнувати, щоб і серце, і воля, і розум, а також і тіло розвивалися цілком нормально.

Розуміється, що при цьому бажано мати коло дитини свідому, розвинену особу, що знала б, як керувати вихованням, і добре розуміла б психологію дитини. Найкращим таким керманичем мусить бути рідна мати дитини — природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом вміє читати дитячу душу й розуміти її. Недаремно наш поет сказав:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молода
З своїм дитяточком малим!

Колись й справді думка така була, що одного інстинкту матері та її безмежної прихильності до дитини досить, щоб добре виховувати своє дитя. Але вже з другої половини минулого віку виявився такий рух серед жіноцтва, щоб якнайбільше й найкраще отримати педагогічні знання.

...З такими просвітньо-педагогічними інституціями зростали і дитячі садки, і захистки, а обов'язки матері переходили до рук фахових виховательок. Звісно, цього вимагає життя: воно в своєму поступові сміливо руйнує одні форми й утворює інші – праці та єднання...

Приймаючи широкий синтез виховання Руссо і Лесгафта - виховувати людину, якій усе людське було б рідне, не можна разом з цим забувати, що кожна дитина, кожний дитячий колектив належить до того або

⁵ Текст подається за вимогами сучасного правопису і стилістики

іншого народу, до тої чи іншої соціальної групи і сам виявляє ту або іншу особу, яка складається з різних соціально-етнографічних ознак і психічних рис. Треба до них придивлятися, щоб найкраще конкретизувати уяву: «людина» - занадто нереальна в устах філософів, тоді як це конкретна істота, на яку можна дивитись і як на істоту цілком природну, біологічну, і як на особу соціальну, частину громадянства, і як на культурну особу, беручи до уваги те, що вона має загальнокультурного, до чого вже розвинувся той осередок, з якого вона вийшла; і ще маємо глянути на дитину, оцінюючи її власну психологічну індивідуальність, яка уся виткана з особистих фізичних і духовних рис, разом з тим вбирає в себе всі культурно-етнографічні ознаки свого оточення. Індивідуалістична педагогіка має на увазі не лише індивідуальний склад дитини, але і усе те, що в неї природно вкладено і з боку оточення; вона поважає національні і соціальні умови, у яких виростає дитина, і ще зміцнює їх впливи. Справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, у якому дитина перебуває, в зв'язку з світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина. Національне виховання є певним ґрунтом у справі зміцнення моральних сил дитини й оновлення, відродження душі народу. ...Воно не стискає думку дитини в вузькому шовінізмі; навпаки, після правдивого національного виховання дитина звикає кохатися в народних скарбницях і шукатиме цих культурних скарбів і у других народів: кохаючи свою національну культуру, дитина поважатиме і другі нації і цікавитиметься їх життям. Так через національне виховання дитина здобуває певний ґрунт задля самостійного розвитку й навчиться шукати і знаходити у вселюдській культурі ті скарби, художні, наукові і моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав'язані вони їй з боку, а органічно прищеплені до її душі. Така людина стане корисним робітником задля свого народу й широко буде розуміти вселюдський поступ.

Таким чином ми бачимо, що наші змагання до того, щоб виховати гармонійну людину, приводять нас до таких переконань:

- 1) виховання має бути індивідуальне, пристосоване до природи дитини;
- 2) національне;
- 3) мусить відповідати соціально-культурним вимогам часу;
- 4) бути вільним, незалежним від тих або інших урядових вимог, на ґрунті громадської організації.

Підготовка садівниць

Щоб утворилася корисна керівниця дошкільного виховання, потрібні такі умови: 1) особа садівниці, її індивідуальність; 2) її наукова освіта, широта її світогляду; 3) її фахова підготовка. Тут маємо вияснити, чого вимагає від садівниці її фах, яких особистих рис і якої освіти. Задля цього треба знову з'ясувати, які суть гасла дошкільного виховання і його керівниці? Індивідуально садівниця має бути, перш за все, здорова, з урівноваженою веселою вдачею, не з шалено нестриманою веселістю, а з радісним відношенням до життя, до дітей, вона мусить мати цілком лагідну несварливу

натуру, скромну вдачу і глибоке почуття любові і до дітей, і до людей взагалі, щоб провадити свою справу, пристосовуючись до усякого оточення, ні з ким не сварячись, але міцно додержуючи своїх певних педагогічних переконань. Кожна садівниця має собі зробити іспит - рік попрацювати біля дітей, щоб перевірити свої індивідуальні нахили, чи відповідають вони вимогам педагогіки, чи задовольнить її дошкільне виховання морально, чи сама вона фізично може витримати цю нелегку працю.

Щодо освіти, то вона безперечно мусить бути високою, бо інакше садівниця не опанує широкими вимогами дошкільного виховання. Перше місце в цій освіті займає психологія і фізіологія душі і тіла дитини. Чималі знання потрібно їй мати і з природознавства, і всесвітньої літератури, щоб давати дітям певні пояснення про життя природи, а з літературної всесвітньої скарбниці вона має вільно черпати оповідання, казки, легенди для своїх маленьких слухачів. Щодо фахової підготовки, то вона має дати садівниці широкі керівні принципи, знання дитячої природи, які допоможуть їй оцінювати ті або інші засоби виховання, вибрати для малечі відповідну роботу, розуміти різну вдачу дітей, розбиратися в тих або інших методах навчання і виховання, при цьому треба зауважити, що свідомо садівниця не має використовувати без критики той або інший принцип, не має працювати за вистудіюваним катехізисом: дошкільне виховання постійно йде вперед, оскільки розвивається психологія, оскільки росте, змінюється і практика дошкільного виховання. Садівниця мусить йти завжди вперед, прислухаючись до нових спостережень над дітьми, до нових гасел, які залунають в справі виховання відповідно до тих або інших настроїв, течій суспільного життя. І садівниця своєю працею, своєю щирою увагою до кожної дитини, індивідуальними спостереженнями вже поширює свою власну свідомість і через це має змогу легше і доцільніше вибирати ігри, забавки, праці...

Крім свідомості педагогічної і психологічної, кожний вихователь мусить поставитися цілком свідомо до того реального життя, яке його і його дитячий садок оточує, до того громадянства, з якого приходять до нього діти, до його потреб, до негативних боків життя. Садівниця має і в дітях виховати соціальне почуття до їх оточення...

Ось ті великі вимоги, які дошкільне виховання ставить добре підготовленій, талановитій і свідомій садівниці, щоб дала вона своїм маленьким вихованцям радість і щастя і щоб допомогла їм виявити усі найкращі людські почуття, які дримають в їх ніжній дитячій душі, щоб пособила виявитися усім їх творчим силам і захопила бажанням стати добрими, гарними людьми. Велика, відповідальна робота! А допомогти в ній найкраще може не широка фахова підготовка, а те, що Песталоцці ставив найвище од усіх принципів: щира глибока любов до дітей!

Український дитячий садок

Ми переглянули головні напрямки, які панують в дошкільному вихованні в Західній Європі, і як вони реалізуються практично в такому або

другому гатунку дитячих садків; ми бачили, що, відповідаючи вимогам загальної науки, кожний має щось своє крайове, національне...

Який же має бути український дитячий садок, як маємо його закладати? Відома річ, він має організовуватися на підставах науки, відповідно до сучасних певних принципів психології і педагогіки. Разом з цим він має бути весь проінтятий національним духом нашого народу, має закладатися так, як колись закладалася наша національна школа в XVI ст., на цілком демократичному ґрунті, цей ґрунт - праця, невпинна праця, яку, не покладаючи рук, робить наш народ, споконвіку годуючи своїм хлібом і близьких сусідів, і далекі сучасні народи. Ця праця - хліборобство - вимагає, щоб наші діти стояли якнайближче до природи, щоб вони знайомилися з нею не по малесеньких садках, огорожених мурами, які тішать бідноту Рима, а серед залитого сонцем простору степу. Тепер і в Західній Європі бере верх такий педагогічний напрямок, щоб дітей якомога більше виховувати ген поза містами, на фермах, по селах. Такого напрямку маємо триматися і ми, українці, як народ більш селянський, аніж міський. Друга риса, яка відрізняє наш народ - його естетична творчість, вона протягом віків виявлялася і в творах словесних, і в пісні, і в орнаменті, і в будівництві. Це такий фактор, який має впливати на розвиток наших дітей, щоб найкраще викликати і у них творчі сили в цьому ж напрямкові. Природознавство і мистецтво займуть велике місце в початковій освіті наших діток. Щодо морального виховання, ми і тут маємо рахуватися з ґрунтовними рисами національної вдачі, якою склало її і фізичне оточення та історія. Українець - індивідуаліст по своїй природі, не останній гуморист; разом з цим він ще мало розвинений в громадському напрямку - у нас, на жаль, склалися такі прислів'я: гуртове - чортове та моя хата с краю. Індивідуалізм має велику красу, він виховує якнайглибше ті здібності, ті моральні особисті сили, якими обдарувала природа людину. Але щоб індивідуалізм не переходив в абсентеїзм, у морально-громадський сепаратизм, треба з перших свідомих кроків дитини направляти її до громадянства, до спільної праці, до щирого товариства...

Ще одну національну рису матимемо на увазі: українець, вихований на широкому просторі степу, серед його ясної краси, непорушної величної тиші в своїх довгих мандрівках за часів козакування і чумакування, за часів самотньої хліборобської праці, українець звик придивлятися до цього безкрайого далекого обрію, звик прислухатися до мовчазної тиші, повної таємничих звуків, наче зітхань (див. казку про Сопілку), наче придушеного стогону з-під високих могил. Це все дає українцю настрій релігійний, як у народу-хлібороба, настрій філософський; це теж зобов'язує нас в дошкільному вихованні не зрікатися релігійних настроїв наших діток і не нехтувати ними.

До цього часу ми не спинялися на питанні, чи давати дітям якийсь релігійне виховання, чи обминати цілком цю духовну вимогу дитини, але усі видатні сучасні педагоги визнають, що релігійна вимога живе в дитині і виявляється цілком незалежно від моральних та інших духовних потреб. Може, її викликають і зовнішні враження, звичаї родини, балачки наймичок;

може, межі батьками є й такі позитивісти, що раді приглушити цей настрій, паралізувати його науковим певним поясненням світу, усього, що діється навкруги дитини, але вихователі мають ставитися до всіх вимог, потреб, запитань дитини з однаковою увагою, не вносячи в свою цілком об'єктивну справу занадто багато суб'єктивного, а тільки зважаючи на те, наскільки ці вимоги можуть сприяти найвищому моральному розвиткові дитини: чи поширять вони чулість дитини до правди, до добра, чи дадуть їй яке-небудь високе задоволення. На всі ці питання спостереження педагогів, психологів, філософів дають відповідь певну: діти живуть релігійним настроєм, їх думки, їх почуття шукають Бога, шукають відповіді на таємниче питання, хто утворив красу зоряного неба, хто вкрив степ чарівними травами і квітами, хто дав дитині матір. «Покажи мені грім, дай мені місяць!» - кажуть діти, не знаючи межі осяжного й неосяжного. «Де я був, поки я не жив? Чи ти був у Бозі, чи там весело!». Рубінштейн - цей видатний сучасний педагог, каже, що питання де Бог, чи він є? - так гризе дітей, що вони, не одержуючи відповіді від нас, йдуть до усіх з ним - до наймишки, до кучера, до двірника. Вони зовсім не так до нього ставляться, як дорослі; діти просто конкретизують постать Бога і для них, можливо, Бог живе за хмарами. Не те має вагу, як вони собі уявляють Бога, бо уява завжди суб'єктивна, для нас мають значення ті почуття, які живуть коло цього великого слова - Бог, якого люди шукають з дитинства; ці шукання - то є перші змагання до ідеалізму, до ідеалу; коли вони прокинулися в душі дитини, бажано їх підтримати, бо колись вони перетворяться в широкі нематеріалістичні змагання - любов до правди, до краси, до рідного краю, до щастя вселюдського...

Тяжко жити на світі без абсолюту правди і краси! Все одно, як будете звати цей абсолют, - хай діти поки що звать його Богом, хай Бог буде можливим здійсненням абсолютним добром, хай дитяче серце прагне наблизитися хоч трохи до цього невідомого, але певного для нього ідеалу. Німецький педагог Форстер каже: «Громадянство, соціальний осередок можуть зміцнити молоду душу, але однієї соціальної етики замало, потрібне захоплення, цільність почуття і духовного життя.» Самоутримання, нахил до добра не можна розвивати механічно або формально, вони мусять виростати із живої душі, а найвищу освіту, найкращі переживання душа одержує від релігії, у тій таємній «Святая Святых», яка зароджується в глибині дитячої душі в ті хвилини, коли дитина самотня ввечері в своєму ліжку навколішки шепоче якусь свою творчу молитву до невідомого Бога. Тут наче якась кладочка перекидається межі земним буденним існуванням дитини і далеким небом з його таємничими заповітами. А все наше виховання є лише зусиллям зв'язати наше тимчасове, буденне, матеріальне з чимось вічним, величним, абстрактним. Як же перетворити в життя це велике почуття? Діти - реалісти, вони не абстрактно живуть, а конкретними уявами. Тут виступає вже цілком суб'єктивний бік питання: до цього ж бо часу ми мали на увазі культ релігійного почуття, релігійного настрою. Але всяка релігія має свої, людьми поставлені звичаї, людьми вигадані догми. Певно,

можна сказати, що жодна догматика не має місця в початковому навчанні, її треба залишити на обміркування цілком дорослих людей. Щодо обрядів, то це вже переходить в національну етнографію, і як явище творчих думок рідного народу, вони мають своє певне місце у вихованні дітей, але лише стільки, скільки вони справді виявляють красу етичну або поетичну, оскільки вони безпосередньо близькі народному світогляду. У нас, українців, релігія ще дуже зв'язана з культом природи, як у кожного народу - хлібороба, тим вона близька дитячій душі і дає глибокі переживання невимовної краси. Так ми сміло скажемо, що ніяка церковна одправа не зробить такого враження, як служба на свято Маковея або на Спаса, коли святять воду, овочі, квітки, мак і несуться співи під високе блакитне небо, і пахощі кадила еднаються з пахощами материнки, рути-м'яти, і маленькі рученята протягають під кропило свої пучечки - букети з усяких трав і городини...

Тут пантеїзм виступає в усій своїй красі і відповідає тому настрою дітей, у якому еднаються естетичне і релігійне почуття. З другого боку, візьмемо найкращий вияв християнства - всеношну на Великдень: яке чудове враження робить ця ніч, темна або зоряна, яка обступає пишно осяяну вогнями свічок церкву, де йде велична одправа, свято братолюбія, свято вічної віри в безконечне життя. Хто не переживав краси великоднього ранку, який поволі змінює темну ніч, мов справді несе за собою надію на нове життя, на відродження, той не знає великого, світлого почуття, правда, досить мрійного, але високого й радісного. Діти, звісно, не по-нашому, а по своєму переживають ці надзвичайні враження, але завжди ця свята ніч глибоко западає в душу дитини, хвилює її змаганням до чогось великого, доброго. Через це добре водити дітей на Великодню відправу. Мають теж свою релігійно-етнографічну красу Різдвяні Святки з їх вечерею на Святвечір, з колядками, щедрівками. Взагалі, ті релігійні звичаї добрі для виховання, які утворюють настрій морально-релігійний і більше відбуваються не в церкві. Звісно, можна і в церкву коли-небудь повести дітей, але щоб це не було з примусу, щоб не стало обов'язковим формальним явищем. Усе мусить проходити в дитячому садку вільно, помалу, не насилуючи душі дитини, а тільки відповідаючи на ті або інші її вимоги. Монтессорі теж визнає потребу релігійного виховання, але ставиться і до нього дуже просто: у садку висить картина "Мадонна" Рафаеля, діти співають молитви, от і все. Українських дітей бажано релігійно виховувати поєднуючи з народними звичаями, з родинними нахилами, з індивідуальними змаганнями самої дитини.

Творчі сили дітей в українському садку мають бути найкраще збуджені теж національним матеріалом, цебто таким, який в тій чи іншій місцевості більше поширений: глина, дерево, хліборобство, бджільництво, годівля шовкової гусені, виробка шовку-сирцю; діти мають багато малювати, вишивати усього нашого шитва і мережку, і настілку, і хрестиком і т. ін. У садку має лунати наша гарна українська пісня. У ньому буде широко розвиватися рідна мова і в творах словесних самих дітей, і в оповіданнях

керівниці. У такій атмосфері рідного життя, ласки і праці, в обставинах, які цілком сприяють розвитку творчих сил і міцного громадського свідомого робітника - українські діти весело і розумно будуть виховуватися під великим рідним гаслом:

Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню страшную годину,
За неї Господа моліть.

Хай наші нові дитячі садки ширяться по всій Україні, закладаючи нові певні основи для нового виховання, яке дасть українському народові свідомих чесних робітників, що викують, здобудуть йому і долю, і волю.

Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-181.

У ДИТЯЧОМУ САДКУ

Коли звичайної нормальної школи не можна собі уявити без рідної мови учнів, то ще більше такій елементарній педагогічній вимозі підлягає перший, так званий дошкільний, ступінь виховання й навчання. Бо як узяти дитину 3-5 літ, то вона, звісно, знає, розуміє тільки ту мову, якою до неї говорить мати, яку вона повсякчас чує з перших хвилин свого життя навкруги себе. Тільки з цією мовою - з цими звуками, словами, виразами - у зв'язку й працює її душа, тільки до неї озивається, ледве ще розпочинаючи працювати, розум дитини. Говорить до неї іншою мовою, кажіть їй чужі слова, - порожніми окликами пролунають вони, не збудивши жодних уявлень у її думках...

Спробуємо перевести цю справу на практичний ґрунт і вияснити, чим може бути українське дошкільне виховання за сучасних культурних умов українського громадського життя. Теоретично нам уже доводилося обміркувати це питання на сторінках «Світла».

Там наводили ми думки великих педагогів, що перш за все вимагають, щоб навчання дітей з самого початку збудовано було на тому рідному ґрунті, на якому зростає дитина, щоб воно було міцно зв'язане з тими враженнями, що їх заклала в душу дитини рідна сім'я, рідна хата...

Поруч з такими загальними умовами первісного навчання стоїть ще психологічна вимога його індивідуалізації. У старій школі на всіх її щаблях бачили ми завжди один ідеал - рівний одноманітний клас, нехай 20 або й 50 душ дітей, які були однаковісінькі.

Сучасна педагогіка визнає такий ідеал за шкідливий, бо й не може бути однакових сорок учнів та й не слід задля розвитку душі й розуму підводити їх під один ранг; навпаки - треба саму науку ставити так, щоб кожному учневі вона давала саме те, що найближче його духовному складові, й те, що він зможе найкраще зрозуміти. Ще більше ваги має індивідуалізація виховання й навчання малих дітей у дитячих садах. Серед цих малих хлопчиків та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні

постаті, треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до його душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу. Звісно, серед дітей завжди чимало спільних інтересів, загальних нахилів і змагань. Чулий учитель спочатку тільки придивлятиметься до дітей, стежитиме за усіма виявами їхніх думок, смаку і завжди знайде ті загальні інтереси, які найміцніше можуть з'єднати більший гурток дітей й викликати спільну роботу або загальну радість. Звісно, наприклад, усі діти цікавляться малюнками, усі люблять щось робити руками.

Отож на цьому й треба будувати навчання: щоб воно було завжди наглядне й щоб воно розвивалося шляхом дитячої праці, дитячих виробів. Але й при тому бажано звертати увагу на індивідуальність учнів, вимагаючи від кожного того, до чого він більше здатний; та разом з цим громадське дитяче життя має потрохи дисциплінувати кожного учня, щоб особиста активність, особисті вередування не шкодили спільній роботі. У цій гармонії індивідуальної волі й спільного порядку лежить зерно громадського виховання дітей, перемога людського, товариського над звірячим, самовільним, шкідливим, який існує в кожній дитині.

Але ця «гармонізація», якщо можна вжити в нашій справі такий музичний вираз, вимагає від учителя або наставниці дитячих садів великої уваги, щирої праці, вимагає чулого розуміння дитячої душі, справедливих відносин до усієї дитячої громади. Щодо наших простих дітей на Україні, то тут треба поводитися ще обережніше: українська дитина не дуже експансивна, вона занадто вразлива й часто-густо ховається од інших зі своїми переживаннями; до неї треба підходити з ласкою, привернути повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулість.

...Кожний день у садку, коли справа ведеться розумно, поширює дитячий світогляд, збуджує увагу й цікавість. Кожен час - весна, зима, осінь - викликає свої розмови, свою працю. Узагалі, в дитячих школах і садах не може бути детальної програми. Але садівниця повинна ясно собі уявити, що вона за той або другий місяць мусить дати дітям, у якому напрямку розворушити дитячу думку. Наприклад: така систематизація навчання, відповідно календарним змінам, може б могла стати за нарис програми. Починаючи шкільний рік, як завжди, з осені, ми маємо зразу цікавий матеріал.

- 1) Овочі: яблуко, груша, слива, виноград.
- 2) Баштан: огірки, кавуни, дині, гарбузи.
- 3) Город: буряки, морква, цибуля, капуста, баклажани, картопля.
- 4) Жовте листя — ліс і сад.
- 5) Ліс восени: ягоди (калина, терен та інші); листопад, всохла трава, брак квіток, пташиного співу. Запаси, які роблять собі лісові звірі, - білочка, зайчик й др.
- 6) Відліт пташок: журавлів та чорногузів, ластівок й др.
- 7) Зміна вовни перед зимою у звірів, взагалі залежність кольору й товщі хутра від умов життя звіря.

- 8) Як люди готуються до зими: дрова, кам'яне вугілля, кізак та солома.
- 9) Багнюка по вулицях: глина, пісок, камінь, пішоходи, греблі, шосе.
- 10) Загальний виклад: осінь, чим вона відрізняється від інших пір року, що стає з рослинами, що поробляють звірі, птаство й люди.

Це матеріал на три-чотири місяці, з якого кожне окреме питання викликає не одну, а кілька бесід, а кожна бесіда вимагає відповідних робіт і рухів. Так, щоб познайомити дітей з садом чи городом, слід ліпити овочі або городину, чи малювати, а можна виліплене ще й розмалювати до ладу - то виходить зовсім добре. Можна також гарненько вишити яблучко або щось там ще. Можна загадати дітям самим намалювати або город, або баштан. Усе те, що там росте, треба показувати дітям не на малюнках, а справді, щоб діти могли взяти в руки, понюхати, покуштувати, яке воно на смак – тобто, як слід, познайомитися з усіма цими речами. До того не завадить додавати загадки з того ж поля, яке постачає матеріал для бесід.

Пізніше, коли вже виявляться усі ознаки осені, можна додати деякі прислів'я, досить характерні. Ці загадки й прислів'я діти самі пояснюють, виучують без примусу - так, яка кому припаде до смаку. Поруч з таким словесним матеріалом йдуть співи і гри; а з відомої усім пісні - «Ходить гарбуз по городу» можна зробити цікаву гру з рухами...

Окрім малювання та ліплення, до осені підходять і другі роботи: діти збирають сухе, жовте й червоне листя й гарненько його наклеюють або в свої зшитки, або на окремі листки - так складаються гарні панно: беруть сухі билиноньки й теж підклеюють їх - додаючи таким роботам те або друге практичне вживання: наприклад, абажур на лампу, або рамка до портрета. Так само восени збирають усякі зерна, насіння, жолуді, горіхи і теж складають на картоні всякі візерунки. Цікаво, що при таких роботах матеріал до них діти повинні самі знайти в природі, а садівниця розкаже дітям щось цікаве й корисне про кожну річ, покаже їм гарний візерунок, щоб пробуджувати й виховувати почуття краси.

Тим часом зима надходить, час дітям дати нові враження, нові знання, на які наводить сама природа. І ось новий матеріал може захопити дитячу цікавість, викликати нові оповідання. Зима може бути використана в дитячому садку так:

1) Сніг. Звідкіля він береться.

Бесіда з дослідями: сніг од тепла розтає. Вода - пара - хмара - дощ - сніг - лід - вітер.

2) Зима: що сталося зі степом, лісом, річкою, ставком. Завірюха в степу. Перший сніг, сліди звірів. Ковзанка, діти на ковзанах. Шляхи восени і взимку. Валки з хлібом до вокзалу. Колишні чумаки.

3) Птахи, що позалишалися в нас: горобець, ворона, снігурі та голуби.

4) Звірі в лісі: зайчик та полювання на нього, вовк, лис та ведмідь, білочка тощо.

5) Люди в хатах: хата, зимові роботи, ремесла. Довга ніч, короткий день.

6) Хатні звірі: миша, кіт.

7) Худоба: корова та віл, овечка, коза. Двір: хлів, повітка.

- 8) Кінь, його робота, чим його годувати; віз і сани.
- 9) Домашня птиця.
- 10) Собака, його робота.
- 11) Зимові свята. Різдво, як люди до нього готуються.
- 12) Чим люди світять у довгий зимовий вечір: свічки, гас, масло.
- 13) Зимова ніч: у степу, на ставку, на вулиці села.

Звісно, по кожному з тих окремих зимових матеріалів доведеться й не одну бесіду повести. Тут чимало знайдеться й відповідного матеріалу: загадок, прислів'їв, казок і віршів.

До того самі так і нагадують про себе наші казки: рукавичка, у якій діти звикають до усяких звірів; Коза-Дерева, Лисичка та Вовк; Кіт, Півник та Лисичка, Вовк та Собака. До казок можна додати байки та вірші.

Зимові розваги теж можна зробити дуже цікавими: з картону виготовити санчата та коня; зробити цілий малюнок зими, наклеюючи ліс з ялинок, шлях усипаний снігом, хлопчика в кожусі, в шапці, в рукавицях й т. ін. Добре робити такий малюнок на тему різних казок та оповідань, які діти слухають з найбільшою цікавістю. Добре зліпити з глини оселю: хату, повітку, крамницю; добре ліплять діти ліс, де рубають дрова; дрова накладені сажнями, колода лежить долі, у неї всаджена сокира, а поблизу вже сани стоять наготові; щоб везти ті дрова. Можна з глини зробити баранчика, овечку, ведмедя й т. ін...

Тим часом надходить весна, й перед дітками розкриваються нові широкі обрії для цікавих спостережень природи.

- 1) Тане сніг і лід. Робота весняної води: повінь, річка берег рие, наносить намул, захоплює луки й т. ін.
- 2) На деревах бруньки, перші квіти (цибульного коріння).
- 3) Перші птахи: граки, журавлі. Гнізда граків, різні гнізда.
- 4) Оранки й сіянка: хліборобська справа й інструмент. Озимина і ярина.
- 5) Вербка, береза, тополя.
- 6) Перші кузьки: муха, хрущ.
- 7) Бджоли й пасіка.
- 8) Мурашка, її будівлі.
- 9) Квіти: конвалія, тюльпан, фіалка; частини рослини: корінь, лист, квітка.
- 10) Жаба й ополоники.

Увесь цей багатий матеріал (до якого свідомо садівниця може чимало додати місцевого цікавого) мусить перебувати в дітей на очах, у їхніх руках, щоб вони пильно додивлялися, вбирали в себе враження, пахощі, кольори, вид, деталі й зрозуміли життя природи навкруги себе й спільне з нею життя людей: хліборобство, мисливство, рибальство. Тут допоможе вже не книга, не казка, а прогулянка, екскурсія. Треба повести дітей до річки, до ставка, щоб вони бачили, як крига йде, щоб подивитись на повінь; повести в гай, щоб самі нарвали вербових та березових бруньок, бачили, як сік іде з берези, як з землі вилазить квітка, як бджола несе собі у вулик взятку й на будівлю, й на харч. Звичайно, можна також додати й оповідання, але, підбираючи до цього

літературний матеріал, треба бути дуже обережним й давати справді гарні твори, де нема жодних наукових вад або сентиментальної брехні...

Щодо праць, які на цей час можна призначити, то вони дуже різноманітні й цікаві. З початку весни діти стежать за тим, які птахи прилітають, які зустрічаються нові квітки, комахи та метелики; що знайдуть, то приносять у сад і складають колекції та гербарії.

Виліпити можна і жабку, й першу ящірку, що її побачать діти живою, рибу, човник, намалювати або наклеїти силуети метелика, його гусені й дрібненьких, як мак, ячोक; курчатко та ячко; можна виготовити на весну і складніші композиції: як уперше худоба виходить на зелену пашу; сіянку та оранку на полі й чимало дечого другого, що дитина бачить круг себе, що дає їй навчання садівниці; все те вона мусить втілити в свої вироби, в свою працю, щоб краще прийнятись враженням життя.

До цих вражень чимало додадуть краси вірші, які діти злегка заучують.

А час іде далі, й наближається літо, коли діти повинні цілком належати сонцю, степу, лісу, саду. Ніякої науки не можна викладати тепер в хаті, та й науки на цей час не треба, бажані тільки спостереження природи; навіть нема чого додавати до них якихось великих і складних пояснень. Хай дитина сама п'є з природи: колись ці враження знадобляться їй, щоб утворити собі певний світогляд.

Таким уявляємо ми собі перший рік навчання дитини чи то в дитячому садку, чи в родинному житті: він ставить собі метою не вчити дитину, не давати їй готові знання, хоч би й початкові, а найбільше збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, - щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухались до всього, рученята вмiли працювати олівцем, і ножицями, і глиною, і папером. Це той ґрунт, на якому школа зможе й далі має будувати свою ширшу освіту...

У цей перший рік мусить розвиватися мовлення дитини, вона мусить «розговоритися», вмiти передати словами те, що вона бачить, чує, пізнає. Через те усякий урок треба вести як розмову, діти відповідають на запитання вчителя, самі запитують, розповідають, розмовляють...

Разом з цим розвитком мови треба звернути увагу на всебічний розвиток усіх п'яти почуттів дитини. Показуючи малюнок, треба звернути увагу дітей на усі дрібниці, на усі кольори, що є на малюнку, спитати, що дитині здається більшим або меншим, ближчим або дальшим. На наглядних уроках усяку річ діти мусять не тільки обдивитися, але взяти до рук, пояснити, яка вона - холодна чи тепла, тверда чи м'яка; мусять знати, як вона пахне, яку має форму, колір, прозора чи ні. Крім того, задля кожного почуття мусять бути окремі справи. Так, наприклад, перш за все треба познайомити дітей з кольорами. Їм не тільки показують головні кольори - червоний, жовтий, блакитний, але й цілу низку кольорів, наприклад, од ніжно-блідо-рожевого до густо-червоного. Можна, наприклад, розсипати на столі різнокольорові намистини, розкидати вовну, клаптики тканини й загадати дітям підібрати ці різноманітні різнокольорові речі тільки за їх

кольорами. Другий раз дати їм вишити найпростіший узор, але трьома або чотирма однорідними кольорами, наприклад: густо-червоний, бідніший, блідий, блідо-червоний, червоний, ще червоніший, густо-червоний, так само й з блакитним, зеленим і жовтим. Так само треба привчати дітей розбирати напрямок ліній, роздивляючись хатні речі й різні малюнки на наліплюючи паперові стрічки в таких різних напрямках; впізнавати різні форми прямокутника, трикутника, чотирикутника, кулі, виробляючи з картону та з паперу такі форми, будуючи різні будівлі та фігури з кубиків, виліплюючи їх з глини. Теж треба привчати дітей пізнавати речі на вагу, на зріст: яка більша, яка менша, яка легша, яка важча, розкладаючи їх в прогресії. Ці зорові вправи готують разом і до першого ознайомлення з математичними уявами - числа, простору, ваги й форми. Під час екскурсій теж добре дізнаватися в дітей, що їм здається ближчим, що дальшим, що вищим, що нижчим, впізнавати дерева за формою і кольором листя. Сучасні люди дедалі частіше псують собі очі й не можуть вбирати ними усю красу природи; далечінь для нас не існує, а деталей недобачаємо. Це велика втрата: бажано, щоб постійно зверталася увага на здоров'я наших очей, захищало їх од раннього занепаду й розвинуло в них почуття всієї симфонії форм й кольорів, які й складають красу природи.

Те що ми говорили про зір, стосується і слуху, дотику та нюху. Слух в дитячих садках виховується на музиці, на співах; часто доводилося бачити, як маленька дитина, спочатку зовсім не розуміючи ані ритму, ані мелодії, потроху переймає й те, й інше. Слух можна розвинути такими засобами: нехай діти вгадують товаришів по голосу, вгадують далі, звідки озивається голос. До цього можна додати ще й такі вправи: садівниця набирає дешевих музичних цяцьок - сопілку, трубу, скрипку, барабан, дзвінок й т. ін. Діти, заплющивши очі, повинні вгадувати, на якому інструменті грає садівниця або їхній товариш. Далі привчають дітей ходити в такт або тихо чи швидко, залежно від того, як грає музика. Дехто з педагогів каже, що тільки цим двом почуттям зору та слуху треба надавати особливої ваги. Нам здається, що не слід залишати без належного розвитку й дотик та нюх, бо це все засоби, якими ми можемо пізнати увесь світ, а іноді й врятувати себе та інших од пригоди (ми по запаху впізнаємо свіжу й зіпсовану страву). Діти мусять по запаху знати гас, спирт, деяке зілля, продукти. Так само й дотик: заплющивши очі, діти повинні впізнавати в своїй руці різні форми – трикутник; куля; тверді, м'які, жорсткі речі. Наприклад, вгадувати шовкову тканину, оксамит, полотно, шкіряні речі, вовну, хутро й т. ін. Усе це, звісно, садівниця робить не педантично, а ніби граючись, і діти дуже захоплюються такими забавками й не помічають, як садівниця легко, цікаво, але й систематично веде їх все далі й далі шляхом розвитку. Гарно закінчувати такі уроки загадками, наприклад: чорний, блискучий, у воді тоне, в огні горить, під землею народжується? (кам'яне вугілля). Такі загадки складає й садівниця, і діти.

Щодо окремих «наук», які найкраще задовольняють першу цікавість дітей, то серед них на першому місці треба поставити природознавство...

Найкраще, звісно, додивлятися до того всього на живих зразках, а що не можна показати живим, - краще зробити на моделях, на великих кольорових малюнках. Треба додавати до огляду оповідання з життя звіря, де описуються його відносини з людиною. Зразу треба привчати дітей збирати колекції - камінці, різні черепашки, зернята; як починають учитися з осені, то найкращі колекції можуть бути зроблені з сухого листа (зеленого, жовтого, червоного), з насіння - гарбузового, соняшникового, гречки й т. ін...

Добре розводити квіти в хатах дитячого саду, викликати в дітях почуття любові до звірів, мати улюблених пестунчиків: кошенят, цуценят, морських свинок тощо, коло яких діти самі б заходжувалися годувати, доглядати й т. ін. Взагалі, треба привчати дітей до активної праці: старші мусять допомагати меншим в одяганні й роздяганні. Треба, щоб діти самі прибирали свої класи, самі одягалися й ховали на місце одягу, книжки, олівці й т. ін. Треба, щоб вони чепурненько їли за сніданком. Це усе такі звички, які зостануться у них і надалі. Задля виховання найбільше можна на дітей впливати під час гри та руху. Усе виховання в дитячому саду має один певний ґрунт - воля, з'єднана з шануванням кожної особи й праці кожного. Поки граються діти, хай скакають, бігають, кричать до схочу, оскільки це не шкодить нікому, та за цим не можна дозволяти жодної бійки, жодного нехтування чужої волі. Коли діти захоплені роботою, їм треба так поводитися, щоб од їх необачності й неухвалності не псувалася праця інших, не зоставався б незрозумілим той або другий досвід, оповідання й т. ін.

Не треба силувати дітей ані до гри, ані до роботи, але треба вести те й інше так цікаво, щоб діти захоплювалися ними, раділи однаково широко, працюючи, й гуляючи. Тільки цікавість до роботи й пошана до неї утворюють в саду таку дисципліну, при якій не пригноблюється особа ані дитини, ані садівниці, не псується навчання, а жива самостійна думка дитини жваво біжить назустріч новим враженням й пильно до всього прислухається й придивляється.

Не казали ми ще нічого про навчання лічби, бо в дитячому садку перший час лічба грає роль не самостійну, а спільну з усіма працівниками, виробами - скрізь лічать, малюючи, клеючи, в'язучі. Тільки з другого півріччя можна братися за виробу, спеціально пристосовані до лічби, як то показано по нових математичних виданнях. Тут доводиться проказувати дітям оповідання, густо ілюструючи їх малюнками на класній дошці й вимагаючи від дітей швидкої лічби в різних комбінаціях (складання, віднімання, множення, ділення), не називаючи ці дії, не показуючи навіть дітям цифр; усі ці комбінації діти й самі роблять на всяких речах: сірниках, горіхах, кубиках, самі малюють, самі видумують завдання. Тільки на другий рік в садку можна дітям показати й цифри, додержуючись проте якомога конкретнішої лічби й тільки потроху привчаючи дитячу думку працювати абстрактно...

Щодо малювання, то тут довгий час можна дітям дозволяти вільний малюнок, щоб вони привчилися тільки користуватися олівцем. Потроху й садівниця малює разом з дітьми, й вони несвідомо переймаючи її засоби, починають свідомо малювати різні речі. Бажано більш за все малювати з

натури, а не перемальовувати. Треба прищепити дітям розуміння фарб, власне трьох (червоної, жовтої й блакитної) і показати, як з ними поводитися. Але на перші часи зручніші для дітей різнокольорові олівці, якими діти дуже втішаються, розмальовуючи усякі свої візерунки.

Малюнок і ліплення – це, на наш погляд, найкращий шлях задля виховання естетичних нахилів дитини. Але коли вона ще не спроможеться малювати щось складне, то тут стає в пригоді наклеювання. З шматочків кольорового паперу та з клею на картоні маленькі рученятка справді творять картину, примітивну, але зрозумілу й близьку дітям. З других фребелівських робіт дуже придатна будівля, бо вона теж розвиває око, руку й викликає самодіяльність. Але при цьому варто не обмежуватися самими дерев'яними кубиками; слід робити й маленькі цеглинки з глини, а вже з них та з цементу будувати, що дітям до вподоби. Гарно теж мати різнокольорові кубики, якими діти викладають усякі візерунки, бо на тому виховуються почуття краси, симетрії, гармонії фарб.

Щодо вишивання та плетення на них не варто витратити багато часу, бо вони дають досить механічні звички, мало корисні задля самостійної думки дитини. Тим-то нові педагогічні течії й не надають їм особливої ваги. Але діти люблять вишивати або сплести щось гарне, через те не треба зовсім зрікатися такої праці, а коли-не-коли можна їх давати, як спочинок.

За цими роботами діти завжди почувають себе дуже весело, розмовляють між собою, розповідають усякі історії або співають хором, а тим часом маленькі ручечки щось там роблять - чи кошик для ялинки, чи торбинку для своїх виробів, чи якийсь подарунок для неньки й т. ін.

Ще додамо кілька зауважень щодо руху й дитячого співу. Треба бути дуже обережними, вибираючи пісні: у сучасних збірниках дитячих пісень трапляються дуже небажані, хоч і веселі, пісні, ніби з якогось шансонеточного репертуару. Нам завжди здавалося, що перші музичні враження дітей повинні бути найчистішими, справді естетичними, цебто або з народного співу, або від найкращих авторів...

Щодо гімнастики, певніше, рухомих ігор, то вона не тільки мусить бути розвагою для дітей, але має й велике значення у вихованні: тут зростає товариськість й виховується громадська дисципліна... Дітей не треба ні до чого силувати, хай в садку панує дисципліна розумної ласки. Не люблячи дітей, жодна садівниця не зможе захопити їх, зрозуміти їхню душу й дати кожному той напрямок думок, за допомогою якого дитина найкраще зможе керувати своїми інстинктами. Правда й гуманізм повинні бути тим ґрунтом, на якому виростає виховання, дисципліна й взаємні відносини між самими дітьми, а далі - між ними та садівницею. У садку мусить панувати жвавий настрій, наскрізь пройнятий радістю, працьовитістю й ласкою. При такому настрої ігри, праця й наука захоплюватимуть дітей однаково. При навчанні треба викликати активність у дітей. Випитувати все, що вони самі знають про кожен нову річ, яку їм показують, давати добре їй обдивлятися, й тільки вислухавши від них все, що вони можуть сказати, садівниця подає їм нові знання. Вона повинна

завжди так вести свої оповідання, щоб вони цілком захопили увагу дітей й дали щось суцільне...

Педагоги ще не вирішили питання, з якого віку можна дитину навчати грамоти - читанню та письму. Але цілком можлива річ - починати навчання грамоти з 4-го півріччя, коли дитина має вже 6 років. З 6 років можна сміливо новими засобами потроху вчити дітей читати й писати. Але для пояснення цих методів треба взагалі обміркувати той останній рік виховання дитини в дитячому садку, який межує з першим роком шкільного навчання.

Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. –С.185-201

У 1911 році Київське товариство народних дитячих садків почало видавати журнал „Дошкільне виховання”. Це було єдине в Російській державі періодичне видання, повністю присвячене питанням дошкільного виховання. Виходив журнал до жовтня 1917 року. У 1916 році його тираж досяг 1000 примірників. Редактором журналу була Н.Д.Лубенець.

Журнал мав такі розділи:

1. Пропаганда ідей суспільного дошкільного виховання і перш за все народних дитячих садків.
2. Психологія дитинства і експериментальна педагогіка.
3. Теорія і практика дитячого садка: зразки занять, бесід, ігор, пісень тощо.
4. Гігієна дитячого віку та фізичне виховання дітей.
5. Критика і бібліографія, огляд вітчизняних та зарубіжних книг і журналів.
6. Педагогічна хроніка.

Опубліковані в журналі статті були дуже різноманітними за своєю тематикою і мали як теоретичний, так і практичний характер. У "Дошкільному вихованні" співробітничали відомі педагоги, психологи, діячі з дошкільного виховання України та Росії. Друкувалися матеріали виховательок-садівниць. Журнал сприяв творчому єднанню педагогів, які проживали в різних регіонах Російської імперії.

ПО СТРАНИЦАМ ЖУРНАЛА «ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ»⁶**Задачи журнала**

Число педагогических изданий за последние годы так увеличилось, что появление нового педагогического журнала может, пожалуй, показаться излишним, не вносящим ничего существенно важного и нового в область воспитания и обучения...

На это мы скажем прежде всего, что воспитание такой великий, глубокий и все еще мало разработанный и научно обоснованный вопрос, что чем больше его будут изучать, чем больше о нем будут писать и говорить, тем больший круг людей будет им интересоваться, тем скорее будет создана наука о воспитании и открыта «страна наших детей», сейчас еще находящаяся «за дальними морями».

Затем мы скажем, что несмотря на все более сознаваемую всеми серьезность и ответственность задач воспитателей по отношению к детям дошкольного возраста, несмотря на заявления авторитетных психологов и педагогов, основанные на опыте и изучении, что все отклонения в воспитании, происходящие в период формирования личности, т.е. в возрасте от 4 до 7-8 лет, имеют неизгладимое влияние на всю последующую ее жизнь, – несмотря на все это, у нас нет органа, который поставил бы главной своей задачей интересы дошкольного воспитания. В существующих педагогических журналах изредка попадаются подобного рода статьи, но они тонут в массе всяких других вопросов, не говоря уже о том, что эти журналы имеют в виду педагогов-учителей, почти всегда далеко стоящих от маленьких детей. Таким образом, нужды дошкольного воспитания продолжают оставаться в тени...

Думается, что сказанное достаточно убедительно доказывает необходимость специального органа и оправдывает появление в свет журнала «Дошкольное воспитание».

Наша задача – выделить вопросы дошкольного воспитания из числа других и сосредоточить на них общественное внимание. Мать - первая и самая желательная воспитательница своих детей, в ее руках должно быть воспитание первых лет жизни ребенка, самых важных, от которых зависит направление дальнейшей жизни человека. Работа воспитателей и учителей не может быть успешной без их солидарности во взглядах и взаимопомощи. Поэтому мы ставим на первый план родителей, особенно матерей; хотим помочь им разобраться в сложной и ответственной работе, заинтересовать их и показать им, что воспитание не скучное и тягостное дело, сопровождаемое ворчанием и бранью. И что, хотя оно и приносит много забот, но еще больше дает глубокой радости и высшего удовольствия.

Но жизнь складывается так, что большинство детей очень рано остается без влияния матери и предоставлено всяким случайным влияниям. Такие дети нуждаются в детских садах, в системе воспитания которых мы видим лучший пример такого метода воспитания, в основу которого положено тщательное

---

⁶ Подается мовой оригіналу

изучение детства и который приспособлен к природе развивающегося ребенка. Отсюда вытекает вторая задача журнала - возбуждать внимание общества к детским садам, распространять правильные понятия об этих учреждениях, освещать все стороны жизни в детском саду, писать о желательных изменениях в его форме и о приспособлении его к требованиям времени и обстоятельств, давать теоретические и практические знания в этом деле...

Наконец, журнал хотел бы явиться средством объединения всех, работающих на пользу дошкольного воспитания: матерей, фребеличек, обществ и учреждений, преследующих подобные цели. С.-Петербургские педагогические курсы при Фребелевском обществе и Киевский Фребелевский Институт ежегодно выпускают воспитательниц, которые расходятся в разные стороны, теряют друг друга из вида и порывают духовную связь между собою. Разделенные пространством, они лишены возможности обмениваться своими мыслями, опытом и наблюдениями, получать ответы на свои сомнения, а в трудные минуты своей работы получать нравственную поддержку от своих единомышленников...

Такова работа, которую намечает себе журнал «Дошкольное воспитание».

Наталья Лубенец.
Дошкольное воспитание.
– 1911. – № 1. – С.2-6.

Нельзя найти достаточно слов похвалы Киевскому Обществу народных детских садов за смелую инициативу, которую оно проявило, взявшись за издание журнала «Дошкольное воспитание». Здесь все достойно горячих симпатий! Но особенно ценным является то обстоятельство, что вновь появившийся журнал издается не журналистами, а педагогами чистой воды – педагогами, погруженными в атмосферу детской жизни, которую они, без сомнения, сумеют показать во всей ее жизненной простоте и разносторонности. В добрый путь!

Проф. И.А.Сикорский.
Дошкольное воспитание.
– 1911. – № 1. – С.8.

Педагогическая хроника

В Киевском обществе народных детских садов

30-го декабря истекшего года в училище им. Гоголя обществом была устроена «елка» для 90 детей 1-го народного детского сада. Дети с большим воодушевлением пели, декламировали, изображали в костюмах детскую пьесу «Царь Грибной-Боровик».

Несколько песен и стихотворений было исполнено ученицами школы нянь. Вокруг елки, очень эффектно и оригинально убранной, было устроено шествие детей с пением, флагами и знаменами, изготовленными ими самими во время занятий. На флагах и знаменах были вырезаны, вышиты или нарисованы

различные рисунки и фигуры, соответственно программе занятий в каждой группе детского сада. Случайно удалось добыть небольшой оркестр военной музыки (10 человек), под звуки которого как дети, так и ученицы школы нянь с увлечением танцевали. Детей кормили ячменным кофе и пирожками с мясом, а перед уходом домой всем раздали платочки с лакомствами, игрушки, теплые чулки и перчатки. Кроме того, все дети получил по бумазеевому платью. Ученицы школы нянь также получили небольшие подарки и лакомства.

Дошкольное воспитание. – 1913. – № 5. – С.7.

2-го февраля обществом открыт на Шулявке (Провиантская, 6) 2-й народный детский сад. После молебствия, совершенного священником Шулявской церкви о. А.Черняховским, директор народных училищ Т.Г.Лубенец в краткой речи к детям, питомцам сада, пояснил им довольно образно причину наименования этого учреждения «детским садом», проводя параллель между молодыми деревьями и растениями в саду и маленькими детьми, одинаково требующих заботы и ухода. После этого детей угостили ячменным кофе с пирожками и лакомствами. Во время молебна пел хор учениц школы нянь общества под управлением А.И.Ткаченко. На торжестве открытия присутствовали члены общества.

Этот народный детский сад открыт и содержится, главным образом, на пожертвования частных лиц и учреждений. От А.Н.Терещенко (почетный член общества и главный инициатор этого начинания) получено 300 р., от Южно-Русского завода – 100 р., от машиностроительного завода Гретер и Криванек – 200 р., фирмы «Фильверт и Дедин» - 25 р.

Принято 40 детей в возрасте 4-7 лет; из них 16 мальчиков и 24 девочки. Родители детей – рабочие на заводах, в значительном количестве находящихся на Шулявке. Дети проводят в детском саду ежедневно от 8-9 ч. утра до 4-х ч.дня; получают завтрак и обед и занимаются соответствующими играми и занятиями. Посещение детского сада бесплатное.

С большой радостью следует отметить внимание и интерес, с которыми отнеслись к новому учреждению жители Шулявки. Ежедневно приходят матери и отцы с неотступной просьбой принять и их детей; охотно соглашаются платить и просят общество открыть платное отделение. Открытие такого отделения – вопрос ближайшего будущего.

Дошкольное воспитание. – 1913. – № 5. – С.8.

Наш детский сад

5-го сентября прошлого года мы открыли наш маленький детский сад.

Впервые приступая к самостоятельным занятиям с детьми, мы решили, не руководствуясь заранее составленной программой, как можно внимательнее наблюдать за тем, что интересуется наших детей, как они относятся к каждому из занятий, принятых в детских садах; по возможности предоставлять каждому ребенку развиваться соответственно его индивидуальности...

Воспользовавшись прекрасной погодой, мы несколько раз ходили гулять с детьми в Ботанический сад, собирали там желтые осенние листья и каштаны. В детском саду мы вели соответствующие осенние беседы; дети довольно равнодушно относились к увяданию природы и наступлению осени.

Неожиданное посещение Зоологического сада дало другое направление нашим беседам. Дети так заинтересовались животными, которых там видели, что пришлось рассказывать им об ослике, белке, ежике, медведе, волке, северном олене и др.

Все дети принимали живое участие в беседах, делились своими впечатлениями и наблюдениями; видно было, что тема эта очень их интересует.

Во время бесед дети вырезали раскрашенные картинки виденных животных, делали для них клетки из коробочек. Затем устраивали игру в зверинец. Игра эта проходила очень однообразно; повидимому, никто из наших детей не отличался богатством фантазии: кассир продавал билеты, публика входила в огороженное стульями место, где стояли клетки со зверями. Вот и все. Игра эта была повторена много раз; вероятно, дети находили ее достаточно интересной, несмотря на однообразие.

Беседы о Зоологическом саду продолжались около месяца...

Неожиданные события в детском саду: на кухне появился щенок, Алеша принес щегла в клетке, доктор приезжал осматривать детей, все это направляло интересы детей независимо от заранее придуманных нами тем. Следовало или заставлять детей слушать приготовленную беседу, или же говорить о том, что целиком захватывало их в данную минуту, и мы всегда выбирали последнее.

Рассказы и сказки дети слушали с большим интересом, не утомляясь; беседу же в виде разговора со всеми детьми, когда приходится говорить одному из них, остальные же ждут очереди, чтобы поделиться своими впечатлениями, провести нам долго не удавалось.

Постепенно мы познакомили детей с плетением, сгибанием и вышиванием. Занятия эти, требующие большой точности, глазомера и вообще правильного развития чувств, оказались слишком трудными для большинства из наших детей. Возраст не имел при этом значения; 7-летние дети также неловко принимались за работу, как и 5-летние, как будто два года, проведенные дома, прошли бесследно для развития их чувств...

Лепка легко давалась всем нашим детям, без исключения. Даже те, которые во время других работ чувствовали себя неприспособленными и беспомощными, отлично и совершенно самостоятельно справлялись со своим куском глины. Мы предоставляли каждому лепить, что хочет и как хочет. Дети выбирали самые разнообразные и неожиданные темы, большей частью несколько не связанные с тем, о чем беседовали в детском саду.

В лепке ярко выражалась индивидуальность каждого ребенка...

Рисование до Рождества применялось только свободное. Мы роздали детям тетрадки без линеек и предложили рисовать, что хотят. На стене висел большой линолеум, на котором можно было рисовать мелом. Детям понравились новые тетрадки, и они охотно рисовали, но почти всегда одно и

тоже: домик с трубой, из которой идет дым, шаблонных людей, изредка деревья. Каждый имел свой рисунок, который и повторял постоянно; старшие дети рисовали несколько не лучше маленьких. На линолеуме в первом полугодии дети рисовали очень редко.

Мы все ждали, что беседы, лепка, рассматривание картин, висящих на стенах детского сада, пробудят в наших детях желание изобразить что-нибудь из того, что они видели или слышали, но время шло, а рисование несколько не подвигалось; все те же рисунки, по-видимому, надоевшие детям еще дома.

Приближалось Рождество, и дети стали часто вспоминать о елке. Мы воспользовались этой темой для того, чтобы начать занятия рисованием. Рисовали елку в разных видах: украшенную свечами и игрушками, в лесу – покрытую снегом, веточку елки с природы и т.д. Вначале рисунки выходили очень неудачные, елки кривые, вверху толще, чем внизу, но охота не пропадала, и мало-помалу дети научились изображать елку довольно правильно. Тогда перешли к следующей, не менее интересной теме – аквариуму с золотой рыбкой и зеленью. В детском саду стоял аквариум, и дети очень интересовались рыбкой, кормили ее мушками и подолгу рассматривали. Тема эта долго не надоедала детям. Рисовали еще коврики с разными узорами, все что можно купить на Контрактах, заглавные буквы с цветами, вербу, подснежники и нарциссы с природы, пасхальный стол, раскрашенные яйца и т.д. Рисовали все, что в данное время интересовало детей. Повторение одной и той же темы несколько раз давало возможность детям исполнять рисунки довольно хорошо, а к этому они были очень чувствительны, строго критикуя как свои, так и чужие работы...

Теми же темами дети стали пользоваться для свободного рисования, показывая этим, что занятие рисованием не является для них чем-то чуждым, не пригодным для обыкновенной жизни, а наоборот, отвечает их интересам. Свободное рисование стало разнообразнее, дети проявляли больше фантазии, стали иллюстрировать события из жизни детского сада, сказки и стихотворения. Дети готовы были рисовать целый день, на линолеуме или же в своих тетрадках.

После Рождества мы начали заниматься гимнастикой и маршировкой.

Вначале дети должны были идти друг за другом и при слове «стой» остановиться на своих местах. Здоровые и нормально развитые дети исполняли это сразу, а нервные и суетливые делали еще по 5 шагов вперед, нарушая порядок и вызывая общее неудовольствие...

На этом упражнении мы остановились довольно долго, занимаясь отдельно с отстающими. Когда все научились останавливаться вовремя, мы перешли к другим упражнениям: поворотам, подыманию и опусканию рук и т.д. и затем к гимнастике по системе Лесгафта. В гимнастике и маршировке мы не показывали движений для того, чтобы избежать машинального подражания. Дети занимались с большой охотой и некоторые дома повторяли то, что им казалось особенно трудным. Постепенно у нас получилась довольно сложная гимнастика и маршировка...

Так как у нас в детском саду были довольно большие дети, то после Рождества пришлось заняться с ними грамотой, хотя первоначально это не входило в наши планы.

Занятия начались со старшими, но маленькие, которых мы до тех пор ничем не отличали от старших, не пожелали и на этот раз остаться позади; они плакали и требовали, чтобы с ними также занимались грамотой. Пришлось заниматься со всеми.

Дети приготовили разрезную азбуку и очень заинтересовались буквами. Первое время разбирали, раскладывали их и играли с ними...

После нескольких неудачных попыток вести занятия грамотой по букварям, мы убедились в том, что наши дети не интересовались чужими словами и мыслями, напечатанными в книге. Их интересовало то, что происходило в детском саду, о чем беседовали, что рисовали и лепили. Все это им хотелось написать и прочесть.

В это время наших детей больше всего интересовала елка, и это было первое слово, которое мы сложили из букв разрезной азбуки, написали на отдельных листках бумаги и украсили соответствующими рисунками. Затем – зима, лошадь, сани, имена наших детей, их братьев и сестер, что принесли на завтрак, любимые занятия в детском саду и т.д.

Каждый составлял фразы, соответственно своему развитию, короткие или же более распространенные. Все эти фразы, на отдельных листочках, украшенных рисунками, составили постепенно книжечку, которую дети читали с большим интересом.

Занятия грамотой продолжались от 15 до 20 минут, 3 или 4 раза в неделю. Занимались главным образом письмом, читали же понемногу, каждый отдельно, по нашей книжечке, выбирая страничку по своему желанию.

Мы показали детям несколько подвижных игр, дети сами предложили еще: «короли» и «квач». Эта последняя игра постепенно вытеснила все остальные игры, и больше мы к ним не могли вернуться, так как никто из детей не хотел играть. Кажется, мы делали все, как следует: не показывали слишком много игр сразу, но и не надоедали одной и той же, места в комнате было достаточно, а между тем дети, охотно игравшие в начале года, во втором полугодии совершенно забросили все подвижные игры, кроме своего «квача».

После завтрака, едва мы успевали закрыть форточку, дети вбегали в комнату и начиналась игра в «квач», несложная, но требующая много движения. Набегавшись, дети понемногу усаживались на стульчиках, покрасневшиеся, с мокрыми головами, уставшие, но вполне удовлетворенные. Посидевши несколько минут, принимались рисовать на доске, или же начинали петь какую-нибудь особенно любимую песенку, повторяя ее иногда много раз подряд, едва кончат, опять начинают. Наши дети, предоставленные сами себе, не любили разнообразия и охотно повторяли много раз одно и то же.

Любили ли дети наш детский сад? Стоит только вспомнить довольные, сияющие физиономии наших детей, чтобы утвердительно ответить на этот вопрос...

Ц.В.Т.

Дошкольное воспитание.

– 1914. – № 2. – С. 7-12.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Короткий історичний екскурс

Після встановлення радянської влади, на самому початку 20-х років спостерігалось зростання мережі дитячих садків: 1919 рік – 140 закладів, 1920 рік – 678, 1921 рік – 879; але в подальші роки їх кількість постійно зменшувалась: 1922 рік – 704 заклади, 1923 рік – 170, 1924 рік – 148, 1925 рік – 118. Це пояснювалось насамперед тим, що з переходом у 1921 рік до нової економічної політики (НЕПу) частину культурно-освітніх закладів, у тому числі й дитячі садки, було переведено на місцеві бюджети, які, перебуваючи в стадії становлення, не могли забезпечити їх фінансування.

Така ситуація із суспільним дошкільним вихованням негативно позначалась на розвитку теорії та методики дошкільного виховання. Педагогічна література 20-х років з дошкільного виховання представлена лише кількома посібниками для вихователів: О.Дорошенко “Дитячий садок” (1922), В.Чередниченко “Дитяча хата” (1922), Е.Яновська, Н.Панченко, Х.Рабинович “Дошкільне виховання” (1927).

З середини 20-х років мережа дитячих садків знов стала поступово розширятися. Це було зумовлено подіями, котрі відбулися в соціально-економічному житті суспільства. У 1925 році „був взятий курс на індустріалізацію країни”, що призвело до значного залучення в суспільне виробництво жінок й, у свою чергу, зробило необхідним відкриття у великій кількості виховних закладів для дітей працюючих матерів.

На початку 30-х років проблема поширення дошкільних закладів гостро стала і на селі. Саме в цей час почала здійснюватися колективізація сільського господарства.

У 1930 році був складений план розгортання різноманітних форм суспільного дошкільного виховання, який передбачав проведення великої організаційної роботи й участі державних органів влади й суспільних організацій. У цей час було розпочато так званий “дошкільний похід”. В Україні він мав масовий характер і був важливою державною справою. У результаті його проведення відбулися зрушення в розвитку суспільного дошкільного виховання. Динаміка цих змін така: на початку 1930 року функціонувало 474 дитячих садки, в яких виховувалось 21328 дошкільнят; на початку 1931 року було 1500 дошкільних закладів з контингентом 74000 дітей. У 1934 році мережа дошкільних закладів збільшилася до 5000 й їх відвідувало 272000 дітей.

Але протягом усієї першої половини 30-х років основною формою суспільного дошкільного виховання були сезонні дитячі садки, ясла, майданчики.

На 1 жовтня 1940 року в Україні функціонувало 6904 стаціонарних дитячих садків, в яких виховувалось 319000 дітей дошкільного віку.

Враховуючи те, що дитячі садки все ще залишалися справою новою, на місцях (особливо на селі) нерідко не мали навіть уявлення, як їх слід

обладнувати, як проводити виховну роботу, Науково-методичний сектор Наркомпросу УРСР та секція дошкільного виховання УНДПУ розробили й видали великим тиражем низку методичних посібників для організаторів і лекторів курсів з підготовки персоналу для закладів суспільного дошкільного виховання, а також і для самих працівників дитячих садків і літніх майданчиків. У 1931 році в Україні почав видаватися науково-методичний журнал “За комуністичне виховання дошкільника”.

На початку 30-х років була проведена уніфікація всієї освітньої системи в межах колишнього СРСР. Це повною мірою стосувалося й суспільного дошкільного виховання. Були уніфіковані типи закладів суспільного дошкільного виховання, зміст освітньо-виховної роботи. Протягом 30-х років розроблялись і приймались програмні матеріали, які ставали обов’язковими для всіх дошкільних закладів країни.

Поступовий розвиток суспільного дошкільного виховання було перервано в червні 1941 року. Почалася Велика Вітчизняна війна. У 1941-1943 роках територія України була окупована німецькими військами. Тут відбувалися жорстокі бої, були зруйновані тисячі українських міст і сіл, загинули мільйони українців. Значних збитків зазнала система освіти, у тому числі і суспільне дошкільне виховання.

Але відразу ж після закінчення війни було поставлено завдання в короткий термін вийти на довоєнні показники з кількості дитячих садків та охоплення ними дітей. 5 червня 1945 року Рада Народних Комісарів УРСР прийняла Постанову „Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи”. Цією постановою передбачалося будівництво у великих обсягах нових дошкільних закладів й відбудова відкритих у довоєнні роки.

Попри всі труднощі, в цей період велася робота над покращенням діяльності дитячих садків. У лютому 1947 року Народний комісаріат освіти УРСР затвердив новий „Статут дитячого садка”. Також було впроваджено новий програмно-методичний документ „Керівництво для вихователя дитячого садка”.

Завдяки постійній увазі й опіці центральних та місцевих органів влади за досить короткий термін вдалося досягти значних успіхів. За даними на 1951 рік в Україні налічувалося 3000 дитячих садків, в яких виховувалося 143000 дітей. У 1955 році в Україні функціонувало 3713 постійних дошкільних закладів, з контингентом 215700 дітей.

Імпульс динамічному розвитку системи суспільного дошкільного виховання був даний прийнятою 19 червня 1959 року Постановою ЦК КП і Ради Міністрів України „Про заходи по подальшому розвитку дитячих установ, покращенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку”. Ця директива продублювала постанову, прийняту місяцем раніше відповідними союзними органами влади. Цими документами визначалась необхідність подальшого розвитку мережі дошкільних закладів, покращення їх матеріального забезпечення. Одним із істотних недоліків дошкільного виховання в країні була названа відсутність єдиної послідовної системи виховання в яслах і дитячих садках. У зв’язку з цим було прийняте рішення

об'єднати ці два типи дитячих закладів у єдиний дошкільний дитячий заклад. В постанові були визначені завдання розробки Положення про об'єднані дитячі дошкільні заклади, а також розробки єдиної програми виховання дітей переддошкільного і дошкільного віку. Ставилася вимога здійснювати будівництво дитячих закладів за типовими проектами об'єднаних дошкільних закладів (ясла-садок) й вживати заходів для додаткового, понадпланового будівництва дошкільних закладів. Постанова 1959 року позитивно вплинула на розвиток суспільного дошкільного виховання й розширення мережі дитячих садків. В липні 1960 року Постановою Ради міністрів УРСР було введено в дію "Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу(ясла-сад)".

Протягом 60-х років спостерігалася стабільна динаміка росту дошкільних установ й кількості дітей, які їх відвідували. У 1964 році в Україні налічувалося 7666 стаціонарних дитячих садків, які відвідувало 700000 дітей, і 20000 сезонних, з контингентом 800000 осіб. У дошкільних закладах працювало 49000 дошкільних працівників, з яких 5500 мали вищу освіту, 30000 – середню педагогічну освіту.

Кількість дитячих садків на кінець 1970 року склала 16500. Крім того, в колгоспах працювало 17200 сезонних дитячих установ.

Динамічно розвивалось суспільне дошкільне виховання в 70-80 роках. Постійно зростала мережа дитячих садків. Поступове вирішення проблеми з кількістю дошкільних закладів дозволило приділяти все більше уваги якості їх роботи.

У 1987 році в Україні налічувалося 23100 дитячих садків, у яких виховувалося 2700000 дітей, що складало 60,3% від загальної кількості дітей дошкільного віку (з них 69,3% – у містах, 40,5% – у сільській місцевості).

У 1990 році в Україні налічувалося 24000, а в 1992 році – 24500 дитячих садків. Це найвищі показники за всю історію суспільного дошкільного виховання в нашій країні.

Паралельно із розширенням мережі дитячих садків, покращенням їх матеріальної бази та навчально-методичного забезпечення, відбувалось удосконалення змісту освітньо-виховної роботи, організації педагогічного процесу.

У 1984 році Міністерство освіти СРСР затвердило нову програму, яка мала назву „Типова програма виховання і навчання у дитячому садку”. Вона була розроблена співробітниками Науково-дослідного інституту дошкільного виховання АПН СРСР. В основу програми були покладені результати різноманітних досліджень розвитку дітей дошкільного віку та їх можливостей у плані засвоєння знань і формування певних особистісних якостей. При розробці „Типової програми...” були враховані завдання, визначені „Основними напрямками реформи загальноосвітньої і професійної школи” (1984) перед системою освіти й першою її ланкою – дошкільним вихованням.

„Типова програма...” стала основою для створення програм у союзних республіках.

В Україні значно активізувалася науково-дослідницька робота з дошкільної педагогіки. Вона здійснювалася співробітниками відділу дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, відділу психології дітей дошкільного віку Науково-дослідного інституту психології УРСР, викладачами кафедр дошкільної педагогіки педагогічних інститутів.

Тематика та напрями досліджень визначалися завданнями виховання дітей дошкільного віку, рівнем розвитку педагогічної науки й у цілому характеризувалися широтою охоплення проблем виховання дітей дошкільного віку.

Наведений нижче перелік виданої протягом 70-80-х років навчальної та методичної літератури відображає основне коло проблем, над якими працювали в цей час науковці дошкільної галузі республіки. Крім того, він дозволяє певною мірою простежити науковий та творчий шлях вітчизняних учених, які створювали сучасну теорію та методiku дошкільного виховання:

70-ті роки: Артемова Л.В. „Моральне виховання дошкільника” (1974), „Засвоєння правил поведінки старшими дошкільниками в процесі гри” (1976), Богуш А.М. „Розвиток мови у дітей дошкільного віку”, „Підготовка руки дитини до письма”, „Заняття з розвитку мови у дошкільному закладі (1979), Бойко В.Д., Лебедєва З.С. „Дидактичний матеріал з математики для роботи з дітьми дошкільного віку” (1975), Борисова З.Н. „Трудове виховання дітей дошкільного віку” (1972), „Виховання в праці” (1977), Вільчковський Е.С. „Фізичне виховання в дитячому садку” (1971), „Фізичне виховання дітей дошкільного віку” (1974), „Методика фізичного виховання в дитячому садку” (1979), Дмитренко Т.І. „Теорія і методика фізичного виховання дітей раннього і дошкільного віку” (1973), „Спортивні вправи і розваги для дітей дошкільного віку” (1976), Котирло В.К. „Розвиток вольової поведінки у дошкільників” (1971), „Підготовка дітей до школи в сім’ї” (1974), Лебедєва З.Е., Лоза Г.Ф., Савельєва Н.П. „Навчання і розумова діяльність дітей дошкільного віку (1970), „Підготовка дітей до школи” (1971), Лоза Г.Ф. „Використання іграшки у вихованні дітей раннього віку” (1973), „Виховання дітей раннього віку” (1976), Назаренко К.В. „Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку” (1979), Яришева Н.В. „Система роботи по ознайомленню дітей з природою у дитячому садку” (1973), „Ознайомлення дошкільника з природою” (1975).

80-ті роки: Артемова Л.В. „Формування суспільної спрямованості дитини-дошкільника в грі” (1988), Богуш А.М. „Мовленнєва підготовка дітей до школи” (1984), „Розвиток українського мовлення у дошкільників” (1991), Вільчковський Е.С. „Заняття з фізичної культури у дитячому садку” (1985), „Рухливі ігри в дитячому садку” (1988), Дмитренко Т.І. „Рухливий режим у дитячому садку” (1980), Кондратенко Т.Д., Котирло В.К., Ладивір С.О. „Навчання старших дошкільників” (1986), Кононко О.Л. „Трудове виховання дітей в сім’ї” (1988), Котляр В.П. „Зображувальна діяльність дошкільників” (1989), „Зображувальна діяльність у дитячому садку” (1988), Щербакова К.Й. „Формування взаємин дітей 3-4 років у грі” (1984), „Про математику

малюкам” (1984), „Методика навчання математики дітей дошкільного віку” (1985) та інші.

**Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович
(1875-1938)**

Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) народився 12 травня 1875 року у с.Мар'янка на Херсонщині (тепер Миколаївська область) у родині паламаря.

Після закінчення Грушевського двокласного народного училища у 1892 році вступив до Новобузької учительської семінарії. Отримавши свідоцтво про закінчення семінарії в 1895 – 1919 рр. працював учителем у школах Донбасу.

У 1907 році з'явилися в педагогічних виданнях перші статті Я.Ф.Чепіги виданнях. Він активно співпрацював з найпопулярнішим українським педагогічним журналом “Світло” (1909-1914), на сторінках якого разом з іншими українськими педагогами порушував питання розвитку української освіти, створення національної школи. У своїх працях Яків Феофанович підіймав різноманітні питання виховання дітей, послідовно відстоюючи принципи гуманістичної педагогіки, що знайшло відображення в його статтях “Брехливість у справі виховання” (1911), “Страх і кара” (1912) та ін.

У 1913 році була видана збірка психолого-педагогічних творів Якова Феофановича Чепіги “Проблеми виховання і навчання”, а також монографія “Самовиховання вчителя”.

У післяреволюційні роки Яків Феофанович брав участь у реформуванні освітньої системи в Україні, зокрема, розробляв концептуально-теоретичні питання створення нової школи. Це знайшло відображення в надрукованих у журналі “Вільна українська школа” низки статей: “Соціалізація народної освіти” (1917), “Школа та освіта на Україні” (1918-1919), “До трудової вільної школи!” (1918-1919) та ін. У цей час він підготував кілька підручників українською мовою для початкової школи.

На початку 20-х років діяльність Я.Ф.Чепіги певною мірою була пов'язана зі створенням суспільного дошкільного виховання. З 1920 року він

завідував дошкільним відділом, пізніше секцією дитячих будинків Київської губернської народної освіти.

У 1920 році Якова Феофановича запросили взяти участь у роботі організаційного комітету по створенню Київського інституту народної освіти. Згодом йому запропонували посаду декану дошкільного факультету й товариша ректора цього інституту. Пізніше він працював деканом факультету соціального виховання, проректором, професором.

Я.Ф.Чепіга був одним з ініціаторів створення у Києві Педологічного інституту, у якому він певний час працював науковим співробітником відділу "Фізична праця і трудові процеси". У 20-ті роки побачили світ його праці "Азбука трудового виховання і освіта" (1922), "Практична трудова педагогіка" (1924).

У жовтні 1925 року Я.Ф.Чепігу призначили керівником секції методики і дидактики Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки, на базі якої в 1926 році було створено Український науково-дослідний інститут педагогіки. В інституті Яків Феофанович працював до 1934 р. У цей час він підготував цілу низку методичних посібників для вчителів початкових класів.

На жаль, Якова Феофановича спіткала участь багатьох українських учених 30-х років: в 1937 році його було заарештовано і засуджено на 10 років за начебто участь в антирадянській націоналістичній організації.

Помер педагог 22 серпня 1938 року в трудовому таборі під Магаданом.

МОРАЛЬНЕ ВНУШІННЯ У СПРАВІ ВИХОВАННЯ

Перші свої надбання дитина має од сім'ї. Сім'я створює ґрунт морального виховання, в ній дитина здобуває правила поведінки; в сім'ї розвиваються внутрішні - гарні й погані - почуття, і вдача набуває рішучого напрямку в той чи інший бік. Моральна атмосфера, в якій людина перебуває перші роки свого життя, од якої вона дістає те, на чім будується все її майбутнє, має величезне значення. Безпорадна в перші роки й підвладна тим, хто її оточує, дитина несвідомо, хоч і не примусово, переймає звички, вчинки й дії. Корінь найглибших нахилів до того чи іншого життя - коло дитячої колиски: тут сіються зерна добра та зла, зерна почуттів і відчуттів, якими, хоч, може, й не на все життя, визначається вдача людини, як каже Смайльс, але які, до часу активного внушіння, керують вчинками дитини.

Спершу дитина через досвід, але рефлексивно, починає відрізняти рухи, що задовольняють її або викликають неприємність. Спочатку дитина здобуває все органами чуття й робить усе виключно на основі реальних надбань: робить те, що їй подобається, й уникає всього, що їй неприємне. Рядом повторень набуває вона перших розумінь, а після того починаються дальші надбання. Дитина не тільки слухає та дивиться, вона вже робить активні рухи, вона починає імітувати те, що зауважила, переходячи від немудрих до складніших явищ. Вона спостерігає, порівнює й робить свої власні висновки. Думки з великим успіхом ширяться й розростаються, враження з інтенсивною силою викликають уявлення, а з ними й рухи. І дитина у 4-5 років набуває більше, ніж потім за все останнє своє життя.

Як у цей період все сприймається, видно з того, що ми до глибокої старості пам'ятаємо значні дитячі вчинки свої з усіма подробицями. Перші найбільші враження зберігаються на все життя, і достатньо тільки найменшої причини, щоб їх нам яскраво уявити. У ці роки вже складається ґрунт людської вдачі, набуваються звички, од яких почасти залежить прийдешнє щастя й нещастя людини.

Перший образ - це мати. Її вчинки - це могутній зразок, який дитина спершу наслідує, а потім кладе в основу моралі й своїх розумових здобутків...

Мати та її вчинки - це те чарівне коло переймання всяких почуттів, від яких дитина й дорослою не може відірватися. Вона не може зробити жодного значного вчинку, щоб у неї не відбивались і не відгукувались так або інакше ідеї й почуття матернього впливу. Од Матері, од її вдачі, розуму й морального почуття, од уміння вселити добрість, ласку, дружбу, любов, справедливість, ніжність тощо, од її здібності до виховання залежить майбутнє дитини...

Мати живе в своїх дітях. «Яке коріння, таке й насіння», — каже народна приказка, яка виникла на глибокому спостереженні, що від матері залежить напрям, якого додержуватиме дитина в житті. Батьки своїм поведженням уже готують дитячу вдачу, прищеплюють ті або інші дії. Від матері залежить зробити дитину доброю, лихою, ненормальною. Мати - це перший потужний комплекс рухів, емоцій, ідей, що спочатку панують неподільно над дитячою психікою. Дитина несвідомо наслідує її спосіб життя; її звички стають звичками дитини. І цим шляхом можна привести дитину до чого завгодно, до доброго і до злого....

Батько не відіграє для дитини тієї ролі в сім'ї, бо він більше заклопотаний своїми громадськими та особистими справами...

Ми звернули увагу читачів на різний вплив батька й матері на дітей, але в нормальнім вихованні цього не повинно бути, і різний вплив батька і матері на утворення характерних рис дитини був би досить таки штучним. Батько й мати для дитини неподільна одиниця, їхні окремі впливи переплітаються, змішуються й складаються в один комплекс сприймань, до яких дитина принатурюється цілком пасивно, несвідомо. Батько й мати для неї - гармонійна єдність, і їхній вплив буде більший, коли вони обоє будуть більш моральними, і навпаки.

Взагалі в наших сім'ях, коли батько й мати в своїх виховних прагненнях не мають спільної єдності, коли вчинки одного суперечать вчинкам другого і коли системи виховання розходяться, кожний з них відіграє окрему роль; справляє окреме враження на дитину. Все виховання тоді простує до того, який стимул має більш відгуку в природі дитини. Але вплив і того, й другого не проходить марно для неї. Суперечність ідей і фактів у цей вік ламає дитину радикально, позбавляє її твердих моральних підвалин, рішучості в її діях і поглядах, створює негативний тип. Не тільки суперечності між виховними системами справляють таке враження, а взагалі несталість поглядів і поєднаних з ними дій навіть одного з батьків формують вдачу надзвичайно непевну, лицемірну, із слабим альтруїстичним почуттям і розвиненим егоїзмом.

Кара - це один із засобів виховання, що найчастіше застосовується в сім'ї; цей засіб найбільше позначається на формуванні характеру й на розвитку різних негативних нахилів. Кара в нашій штучній вихованні рідко буває справедлива й пояснена дитині як слід. А пояснення її доконче потрібне, бо вона є обов'язковим наслідком поганого вчинку. Кара, яку ми вживаємо для дитини, рідко вияснить об'єктивні прикмети правди, рідко її приймає дитина як нормальний наслідок її вчинку. Частіш кара тільки викликає почуття образи, гніву, ненависті. Розуміння свого безсилля і залежність від дорослих не дозволяють дитині за насильство платити тим самим - платити лихим за лихе. Звичайно, лихе викликає лихе, вселяє жорстокість і помсту. Дитина шукає задоволення нового почуття у вчинках, які не караються. На поміч приходять всяка брехня, лицемірство тощо. Замість високого морального почуття з'являється особиста вигода та лиха думка.

Карають, наприклад, за те, що дитина говорить непристойні речі. Дитина ж повторює те, що чує від інших, не уявляючи собі навіть змісту слів. «Який ти дурненький, татусю», - часто кажуть діти, коли батько не розуміє їх. Так їм казали батьки, значить, можна те саме сказати й батькові. Карати ж їх за це було б зовсім непедагогічно, бо якраз це ж саме може викликати почуття несправедливості, цим самим тільки можна налаштувати дитину проти себе. Для неї буде не зрозумілим, за що її карають, адже ж дорослі завше так говорять, і їм нічого за це. Дитина бачить свою безневинність і насильство дорослих. Коли призводять дитину до цього, то цим самим якраз прищеплюють їй погані нахили до влади, до панування над слабкими й духом і тілом, до дикого й лихого почуття й пов'язаних з ними вчинків.

Ми самі недбалі й нетямущі. Вихованням створюємо суперечності в дитячих поглядах, в природі ж таких суперечностей немає. Ми створюємо штучні умови, вносимо в моральний і розумовий розвиток дитини сумніви й розкиданість, і хочемо від неї доброго, ввічливого ставлення до себе й моральної досконалості. Ми самі відсуваємо від неї гарний, корисний зразок, що майже сам один зміг би сформулювати той або інший характер людини.

Природа наділила дитину уразливістю й таким чином підготувала її до нормального виховання. Дитина дуже добре помічає все і робить свої логічні висновки. Вона далеко більше звертає уваги на все, ніж дорослі; на ній одбивається з більшою силою всяка нелогічність і ненормальність відносин, і це дає їй можливість повсякчасно користуватись усякими хибами дорослих. І там, де ми бачимо в дитячих вчинках лиху волю, звичайно буває тільки наслідування дорослих, вчинок, який безкарно минув для них...

Коли ми не тямимо виховувати власних дітей або не хочемо ближче стати до них, байдужі до їхнього існування, до того, чим вони цікавляться, до чого мають нахил, то ліпше не втручатись у природне виховання, не перетворювати далеко недосконалим штучним методом дитячої вдачі. Бо ми тільки зламаємо її, а не направимо, не поставимо на моральні міцні підвалини. Доручіть самій природі вибирати для виховання дитини метод, а ви оберніться

в її друга та подивіться, до чого ведуть дитячі нахили й почуття, і непомітно для дитини, не насилуючи її волі, давайте той або інший напрям її бажанням.

Моральні погляди дитячі найліпше складаються в сім'ї, де між батьками й дитиною ширі, сердечні стосунки, де любов і пошана одне до одного виявляються у доброзичливості та обопільній помочі. Задля повного морального розвитку дитини потрібно, щоб вона на прикладах набувала таких звичок, що створюють високий моральний колорит її обличчя. Нормальні умови, за яких виховується дитина, послідовно спонукають до розвитку волю в такому напрямі. Тільки таким шляхом можна добре розвивати звички до розумової діяльності й зміцнювати моральні звички до праці, ладу, терпіння, бережливості, доброзичливості, щирості, дяки, пошани й т. ін.

Отже, зазначаючи великий вплив сім'ї й прикладу і даючи йому особливе місце в утворенні морального обличчя дитини, ми були б неправдивими, якби назвали тільки їх. Немалу роль відіграє тут і природжений нервово-психічний розвиток організму, його фізичне здоров'я. Спостереження стверджують правильність такого погляду.

Мета сім'ї - виховання дитини: вона повинна поєднатись у такому завданні: *поставити дитину в такі життєві умови, де вона розвивалась би вільно, нормально й гармонійно.*

Ченіга Я.Ф. Вибрані педагогічні

твори. – Харків: "ОВС", 2006. – С. 92 - 104

БРЕХЛИВІСТЬ В СПРАВІ ВИХОВАННЯ

Природа людини прагне правди, шукає істини. І в своїх пориваннях до ідеалів правди, добра і любові людина йде одним шляхом - боротьби з неправдою, насильством, жорстокістю, брехнею і злобою, одкидаючи все, що стає на перешкоді їй зрозуміти ті ідеали і втілити їх в життя. Брехливість не може задовольнити нас і болюче відбивається на нашій совісті, яка стоїть на сторожі правди...

Порок цей розповсюджується межи людністю в більшій мірі, ніж інші, і підкоряє собі людську психіку; він обертається в гідру, од якої нема куди сховатись дитині. Брехливість у дитинстві обертається в могутнє переконання. Дитина робить не те, чого прагне природа, і не так, як їй кажуть її правдиві сприймання, її почуття, а як примушують і схиляють брехливі умови життя дорослих...

Дитина - джерело добра і правди, що пробивається в світ свіжим, чистим струмочком серед запоганеного всякими вигадками та умовностями життя.

Ні, брехливість не відповіла природі дитини і не має в собі ґрунту інстинктивної схильності. Здорова дитина не приходять на світ з попсованою природою, бо в законах природи одна гармонія, правда і краса. Брехня нищить гармонію, руйнує природність розвитку та правдивість наших сприймань, калічить реальну правду. Дитина складає своє розуміння світу з власного

досвіду через свої органи чуття, нормальні у кожній здоровій людині. Теж, що потім до цих природних сприймань домішуються й брехливі сприймання, що їх виробили сучасні шкідливі умови, котрі ведуть потім схильності й потяги дитини шляхом неправди, то в цьому винні інші причини, сила яких поза природою дитини...

Ми прийшли до того, що джерело й початок брехливості - неправдиві умови життя. Поміж ними приклад є головним чинником. Це джерело, звідки безупинно брехня набирає сили і передається дитині. Під могутнім впливом прикладу складаються провідні ідеї, яких дитина міцно тримається в житті. Ми, батьки і вихователі, часто-густо не помічаємо, як власним прикладом привчаємо дитину казати й діяти брехливо, не так, як воно є, або як повинно бути.

Трагічне становище тут нас, дорослих. Ми втратили обличчя людини, що ходить «по стопах правди». Заплутаність наших особистих і громадських відносин, непевність життєвих умов оповили нас облудою і брехнею.

Приклад батьків та родини і є головна причина запаскудження чистої дитячої душі брехню. Далі йде приклад вихователів та вчителів, що вийшли з того ж оточення і носять на собі тавро його. Треба багато уваги до себе, треба багато самовиховання і дисципліни до своїх вчинків і слів, щоб не зруйнувати самому того, що будуєш. Одне брехливе речення, один неправильний, хибний вчинок і все зводиться нанівець. Діти - найліпший спостерігач, вони надзвичайно дотепні щодо цього, вони ліпше од нас можуть вгадати, де правда, а де брехня, де справжня щирість, а де вдавана. Ми, вихователі, дуже легковажно й необережно ставимось до своїх слів і вчинків, ніби ми не маємо перед дітьми жодних обов'язків. А власне діти й вимагають од нас найбільшої обережності в своїх словах і вчинках, повсякчасної їх згоди поміж собою. Нехай у вас слово не йде врозріз з ділами, бо це псує дитячу душу, накидає дитині погляди непевні і хисткі. Уникайте самого натяку на брехню, щоб вона не обернулася в дитині на порок брехливості. Уважно й щиро ставтесь до всього, що ви кажете дітям. Бо педагогові після батьків належить перше місце в процесі формування суцільної й здорової людини.

Особливої уваги з цього погляду вимагають дитячі літа. Що прищепилось в цей період, те стає нашою другою натурою. Звички, що їх придбано з малих літ, викорінити дуже важко. Але саме так ведеться в наших сім'ях, що при маленьких дітях дорослі найменше криються з брехнею, і дитина, як грецька губка, вбирає в себе цю отруту і стає нашою копією. І коли натура дитини вразливіша й чутливіша, то жвавіше вона реагує на це і швидше й легше зливається в звичках, поглядах і вчинках з дорослими.

Дитяча уява має велике виховне значення. Вона стає в пригоді вихователеві, але іноді й гальмує його заходи. З одного боку, вона заплутує розуміння того, кого ми виховуємо. Ми не знаємо, коли дитина збрехала навмисно, свідомо, а коли це наслідок її уяви, палкої фантазії. З другого боку, уява примушує дитину імітувати свідомо і несвідомо брехливе людське життя і тим зміцнювати погані, шкідливі звички і навчатись брехні.

Викликають брехливість у дитини ще наші - грубе поводження, жорстокість та деспотизм. Ми, батьки, і вихователі дуже пильно стежимо за своїми правами, установлюючи порядок і закони дитячого життя. Ми дуже певні в собі і боїмось випустити з рук віжки, втратити або зменшити свої права. Все життя дитини залежить од дорослого. Справді, воно природно, що в перші роки життя дитина підлягає владі дорослих, бо вона ще фізично не розвинулась, але цим вона не зрікається своїх прав на незатриманий природний розвиток; а ми, засліплені традицією, не розуміючи, яку шкоду вчиняємо дитині тим своїм пануванням, намагаємось принатурити її до свого порядку життя. Ще немовлятком ми примушуємо її коритись нашим вимогам та тому, що визнаємо для неї за потрібне. А потім і далі регламентуємо її слова, дії, вчинки і, коли б воля наша, ми б надали і обличчю, і росту, і всьому тілу її бажаних, вироблених нами норм. Нам завжди хочеться бачити дитину такою, яку ми уявляємо найкращою. Ми так зживаємось з цим штучним образом дитини, що в своїх прагненнях надати його живій істоті не бачимо того трагічного становища, в якому опиниться дитина, ледве ми почнемо прикладати до неї свої експерименти. Ми ламаємо і калічимо людську природу, калічимо дитину, з якої на наших очах витворюється якась мавпа. Деспотизм, жорстокість та самопевність засліплюють нас. Задовольняючи свої почуття, ми не бачимо природи дитини, забуваємо про законні права її.

А потім ми скаржимося на невдячність, жорстокість і брехливість наших дітей. Але од таких батьків ліпшою дитина і не може бути. Вимагаючи од дитини того, до чого її організм не прагне і з чим вона не згоджується, ми чинимо неправдивість, з якої не виросте і не може вирости правда.

Насильство і влада дорослих над дітьми допомагають останнім зрозуміти свою беззахисність і безпорадність. Це почуття, як страх за своє існування, викликає опір з боку їх. Але, розуміючи свою фізичну слабкість, вони шукають захисту у своїй вигадливості. Хитрішими і брехливішими є діти в тих сім'ях, де більше суворості й примусу. А раз потрапивши на цей слизький шлях вигадливості і брехні, дитина йде до морального розкладу.

Поводження батьків і вихователів здебільшого не сприяє зростанню правдивості в дітях. Помітивши в дітях цей порок, вони починають знищувати його тим-таки засобом, яким непомітно прищепили його. І врешті досягають протилежних наслідків: брехливість у дітей зростає й зміцнюється. І просто треба дивуватися недосвідченості тих, хто хоче виховувати дітей....

Впливати на дитину треба дуже обережно, стоячи ніби осторонь, щоб не здалося дитині, що наше втручання в її життя загрожує їй небезпекою. Треба створити такий осередок, скласти такі умови, при яких дитині не потрібно було б критися з своїми почуттями; зробіть так, щоб дитина ставилась до вас щиро, і ви матимете завжди багато матеріалу для ваших спостережень. Шануйте її щирість і розвивайте довір'я до себе. Вислухуйте уважно всі її скарги, радійте її радощами, бо кожне щире, просте слово дитини може стати на послугі у вихованні.

Ченіга Я.Ф. Вибрані педагогічні

ПРАКТИЧНА ТРУДОВА ПЕДАГОГІКА

Значення руху й діяльності в розвитку дитини

Найхарактерніша риса дитинства є рухова діяльність. Дитина намагається зміцнити, удосконалити свій організм вправами, пов'язаними з руховою здатністю. Вона бігає, стрибає, плаває, перекидається, співає, вигукує й цокотить без кінця. Вона шукає виходу енергії в діях, яка, коли не стримується зовнішніми причинами, вибухає в неї фонтаном протягом дня, доки не звалить її на ніч утома в ліжку, щоб на ранок з новою силою виявитися в рухах, діях і вчинках.

У жвавої здорової дитини все горить у руках: те порве, те розіб'є, те повалить; там зачепиться й розірве платтячко; тут підніме галас, вереск, атам вже в юрбі дітей змовляється й раптом з ними вже в садку, на городі, в полі, в лісі, на річці. Все так раптом, несподівано, вибухами, ні хвилини вільної, ні хвилини спокою. Бел протоколював діяльність двох дітей п'яти років протягом дня й зазначає, що кількість слів, ужитих кожним з них за день, досягає 15.000. Щодо рухів, вони були надзвичайно численні й занотувати всі їх майже неможливо було. Він стежив за рухами дитини в домі, в повітці, на подвір'ї, в садку, на тротуарі, при переході через вулицю, під час гри з товаришами, на гойдалці, під час гри на піску; уважно спостерігав і все-таки помітив не більше одної п'ятої частини кількості рухів тулуба, ніг, рук і голови. Але ця надзвичайна рухливість дитячого організму відома батькам, сусідам і взагалі дорослим, яким дитина так часто заважає своєю неспокоїною вдачею.

Ще в стародавніх греків (Аристотеля, Плутарха, Квінтіліаната ін.) ми зустрічаємо висловлювання щодо інстинктивного прагнення дитини до роботи всіх своїх рухових органів, здібності до руху. Пізніше низка педагогів і філософів (Рабле, Монтень, Ратіхій, Локк, Руссо, Песталоцці, Фребель) намагаються змінити сидячу, нерухому систему виховання й освіти на діяльну, щоб через рух, досвід, живу працю могла дитина визрівати фізично й духовно. Так, Руссо силою свого генія намагається накреслити нову систему виховання, збудовану на повній волі виявлення рухової здатності дитини. Фребель складає методичну систему виховання дітей дошкільного віку на основі розвитку всіх органів зовнішнього чуття через рух, досвід і взагалі діяльність. Сеген дає систему виховання дефективних дітей через роботу й розвиток м'язової сфери дитячого організму. Остання педагогічна практика на основі широких психофізіологічних даних остаточно вважає за конче потрібне всю освіту й виховання дитини проводити через рух та діяльність. Дитина мусить діяти, щоб набути пізнання цінності речей, здобувати знання про них, щоб потім керуватися ними в майбутній діяльності...

Першу діяльність дитини викликає задоволення від рухів, дій. Первісно такі рухи бувають самоціллю дитини. Хоч, звичайно, до цього додається втіха й

радість від того, що вона перемогла те, що здавалося для неї неприступним, недосяжним, і що вона є причиною певних змін, певних подій. Останнє, безумовно, має певне значення у всякій діяльності дитини й відіграє певну роль у самовихованні, самовдосконаленні її. Навіть у немовляти, що стукає ложкою то по столу, то по мисці або тарілці, це не є несвідомий імпульсивний рух. У цих діях лежить процес вивчення оточення, вивчення речей, їх звуку, ваги, сили удару. Правда, вперше в дитини, може, не було цієї цілі, але повторення руху й пов'язані з ним чуттєві переживання склали досвід, який спричинився до досліджування, став радісною діяльністю. І може, найвищою нагородою було те, що дитина могла влучати ложкою в предмет, який став об'єктом її діяльності, її дослідження; це вміння спричинилося до свідомості своїх сил, свого тіла, своїх органів. Це той природний, може, надто довгий, але єдиний доступний для дитини шлях розвитку й удосконалення своєї істоти.

Але разом з поширенням досвіду через рух і діяльність, вона диференціює свої дії, пов'язує їх з певними переживаннями й або відкидає їх, або залишає в собі з тим, щоб при нагоді знову повернутися до них, повторити їх.

Процес усвідомлення діяльності, скерованої на певну ціль і досягнення, дістається дитині нелегко й потребує довгого періоду дитинства, щоб досягти в своїй діяльності певної цілі в своєму розвитку. Так, в три-чотири роки її рухи мають ще певну силу незалежності й ініціативи, вони ще мають імпульсивні риси й не підлягають покійно розуму. З часом, разом з поступовим розвитком, досягнення й цілі, що їх ставить собі дитина в своїй діяльності, починають спрямовувати останню, і звичайно м'язова діяльність підлягає ідеям та розуму.

В шість-сім років дитина вже опановує деякі рухи настільки, що може спрямовувати їх у бік тієї або іншої цілі. Вона вже може звичайно збільшувати час, протягом якого рухова діяльність затримується...

Треба зазначити, що при майже інстинктивному прагненні до руху й діяльності людини в період дитинства інтерес до них має свої межі й певний час. Дитина повторює ті або інші рухи доти, доки вона опановує їх, доки вони не стануть механічними й організм не пристосується до них і доки нові, цікавіші не захоплять її й не відберуть увагу від них. Таким чином енергія дитини знаходить нові річища й по них іде в своєму розвитку.

При чому самовдосконаленість, самодопомога, а значить, і самовиховання набувають особливої чутливості до втручання сторонніх осіб. Починаючи майже з двох років, дитина бажає робити все сама. Дорослі нехтують цією рисою й замість радості, життєдіяльності викликають у дітей незадоволення і пригнічення їх виявлення своїм втручанням у справи дитини, хоч би й з доброю думкою. І замість нових здобутків, поширення старих ми бачимо припинення того темпу в саморозвитку дитини, що його має людина в цей період. Тільки тоді, коли ми дамо повну волю дитині, розумно спрямовуючи цю волю на нові й нові інтереси, тоді ми матимемо завше саме ту діяльність, що виникатиме в дитини й реалізуватиметься у вчинках і таким чином відповідатиме її волі, її бажанням...

Ми сказали, що дитина на початку свідомої діяльності вимагає певної свободи, їй потрібно вільно витратити свою енергію, перетворити її в дії, і всі обмеження в цьому напрямі роблять маленьку людину нервовою, непокоїною. Жвава енергійна дитина, примушена сидіти нерухомою, вже через кілька хвилин починає виявляти бажання змінити свою нерухомість; вона починає рухати окремими органами тіла. Вона ще не зірвалася з місця, але вона вже ворухить головою, руками, ногами. І це виявляється різко, нестримано, автоматично. Але в такому стані перебуває кожна здорова дитина. Найбільші муки, найбільші кари для дитини - це довге нерухоме сидіння або стояння. Страх певною мірою примушує її утримувати цю потенцію енергії від вибуху. Але цього вистачає на кілька хвилин, наприклад, у дітей 5 - 6 років, у старшеньких довше, але у всіх однаково внутрішній імпульс штовхає їх на рухи й дії...

З психологічного погляду ми знаходимо повне ствердження того, що м'язовий досвід є конче потрібний для здобування ясних, певних і справжніх уявлень про оточення. Знати яку-небудь річ, це значить розуміти до певної міри, що можна зробити з нею за допомогою м'язів. Рух є *природною умовою розумового росту*. Дитина пізнає речі та їх властивості, коли вона їх обмацає, розірве, поламає, розкусить, покуштує тощо. Доки вона не застосує м'язової сили, доки не докладе своєї енергії й шляхом порівняння своїх переживань не зробить висновку про них, доти вона не матиме чітких уявлень, не здобуде точних образів...

Для ясних уявлень мало одних тільки зорових вражень або тільки слухових тощо; для пізнання речей потрібні цілі комплекси цих вражень. Пізнання світу, знання про нього, розуміння взаємовідносин речей, винаходи й творчість - наслідок поєднання вражень від органів зовнішнього чуття з м'язовими переживаннями. Основою знань, основою всіх здобутків культури протягом тисячоліть існування людського роду була праця, тобто докладання м'язової сили, здобування справжніх знань через м'язові пізнання. Так розвивався людський рід у процесі еволюції, так розвивається й дитина...

Отже, в діях, рухах, творенні, досліджуванні, в праці проходить життя дитини, - це її ріст, розвиток, набування знань. І тому та течія між психологами-педагогами, що визнає за справжні знання тільки ті, що здобуває людина через працю, рух і діяльність, рішуче вимагає зміни виховання й освіти в напрямі цих останніх, та течія має всі дані для того, щоб нарешті стати фундаментом суспільної й державної системи виховання молодого покоління. Не шляхом слів, фраз, сентенцій дитина засвоює як свої реальні знання, так і правила поведінки й знання внутрішнього авторитету, а шляхом дій, співжиття, співробітництва. Це нарешті мусять знати батьки, родини, від них має бути перенесено це в освітні установи, в суспільство й державу...

Роль праці й гри у вихованні дитини

Коли ми від теорії гри переходимо до практики, для нас гра є тим законом природи, що примушує дитину витратити енергію фізичну й духовну в доступних для неї формах, щоб удосконалити свою істоту, пристосувати свій

організм до життєвих умов, озброїти тіло певними пристосуваннями для боротьби за існування, поширити свої інстинкти через відповідну працю й таким чином настільки удосконалити організм, щоб він міг за всяких умов витримати силу обставин і, вільно пристосовуючи себе до них, удосконалюватися й набувати нових пристосувань.

Таким чином, у розуміння гри ми мусимо вкласти різні види діяльності, куди входить і праця. Але як? Яке місце в ній займає праця? Чи не покриває праця собою гру й таким чином, чи не розглядають всі теорії гри, власне, працю, яку ми умовно називаємо грою? Справді, грою називають ту діяльність, в якій немає об'єкта або цілі, що має тільки задоволення від витрати енергії, має за мету саму цю діяльність. А чи є так справді в дитячій грі? Відповідь, що це є так, не задовольнить нас. Не задовольнить тому, що гру вважають первісною формою тієї діяльності, яка потім у дорослого виявляється в праці, тобто в такій формі діяльності, мета якої поза самою діяльністю. Тепер запитано, а де саме та чітко визначена межа, коли гра стає працею, коли дитина ясно ставить собі цілі і через працю, планомірну працю, досягає її. Цієї межі ніхто з психологів установити не зможе. Але не краще стоїть справа, коли запитати всіх, хто додержує цього погляду на гру, а яким способом можна точно ствердити, що дитина не ставить під час гри собі певну цілі? Відповіді ми не чуємо. А варта гра того, щоб з'ясувати, чи справді дитина грається задля неї самої, не ставлячи ніякої мети поза самою грою. Я, наприклад, стверджую, що, за винятком хіба просто пустування, всяка гра для дитини має мету і проводить її дитина в напрямі поставленої мети...

Коли ми спробуємо глянути на діяльність дитини не нашим поглядом, а поглядом дитини, то в грі ми побачимо серйозну працю. Ось сидить під час гри за партою шести років хлопчик і виводить літеру за літерою. Яка заздрісна ретельність, яка старанність у праці! Дивно, відкіля в цього карапузика стільки сил, енергії, стільки працьовитості. Він пише до повної втоми. «Марусе, — заявляє він, — я вже більше не хочу» (тобто не можу). Пора, час відпочити. Не менш години безупинної праці. Так, безумовно, втомлюються не в грі, а в праці, в справжній праці, від якої пучки й рука болять і після якої хочеться зірватися з місця й поплигати, покачатися по траві або просто полежати. Все це є почуття, які завше бувають після справжньої праці. Так, дитина інакше й не мислить гри. Що з того, що назвали вони це грою, але проводили її, як справжню роботу.

Кожна гра є працею, є витратою енергії. І такий труд діти люблять тому, що він виходить з волі, а не зовні, що цілі його їм ясна в той час, як цілі праць, що їх дають зовні, досить часто їм неясна й незрозуміла. Наслідки їх праці-гри для них є певні й визначені, вони їх чекають, вони їх здобувають, їх воля є спрямованою із самого початку до певної мети. І коли ми, вихователі, не вміємо використати гру як труд, як певну працю, то це не означає, що гра й праця не мають загальних основ у психології дитини.

При вихованні в дитині любові до праці педагоги до цього часу не використали гри в усій її могутній силі для формування особи, громадянина

й працівника. Здатність знаходити радість у праці бере свій початок у грі, Чим більше дитина любить гратися, тим певніше, що вона буде любити працювати, бо в самій грі для дитини лежить серйозна праця. Інакше бути не може. Її примітивізм, її прості розуміння, її некоординовані рухи надають праці дитини ознак гри, бавлення. Але форми її гри набирають форми майбутньої праці.

Цінність гри залежатиме від вкладеної в неї праці; а цінність праці буде підвищуватися від кількості в ній гри. Це зовсім не означає, що вихователь мусить підсолонжувати працю грою. Нудна, неприємна праця від того, що ми назвемо її грою, не стане для дитини приємнішою. Тут важливо, щоб нахили до гри відповідно до періоду розвитку були використані з метою найбільшої їх користі у вихованні звичок до праці, щоб дитина в грі знаходила працю і щоб праця ставала грою. В умінні поєднати це методично й полягає мистецтво виховання.

Чепіга Я.Ф. Вибрані педагогічні твори. – Харків: "ОБС", 2006. – С. 260 - 286

Ольга Іванівна Дорошенко (1888-1964)

Ольга Іванівна Дорошенко(ва) народилася 30 квітня 1888 року в Чернігові. Її мати працювала вчителькою народної школи, а батько – викладачем ремісничого училища. По закінченню Чернігівської жіночої гімназії (1904 рік) вона деякий час учителювала в одному з підмосковних сіл, а потім вступила на Вищі жіночі курси в Москві, але вчитися їй майже не довелося. За участь у революційних подіях 1905 року її було заарештовано й заслано до Архангельська.

В Україну Ольга Іванівна повернулася лише в 1912 році. Працювала вчителькою у Харкові і в той же час вчилася на Вищих Фребелівських курсах, які закінчила в 1914 році. Протягом наступних трьох років, під час літніх шкільних канікул, вона працювала вихователькою у дитячих садках і на майданчиках, що були організовані для дітей шахтарів у Юзівці (нині Донецьк).

Із перших днів жовтневих подій 1917 року О.І.Дорошенко бере безпосередню участь в організації дошкільної справи на Харківщині, а з 1919 року – в Києві. Вона викладала в Київському інституті народної освіти й читала лекції на курсах із підготовки дошкільних працівників.

У 1920 році Народний комісаріат освіти УРСР доручив Ользі Іванівні скласти методичний посібник для вихователів дошкільних закладів. Для цього їй було надане творче відрядження до м. Кагарлик Київської області. Паралельно із написанням книги вона повинна була організувати мережу дитячих садків та майданчиків для дітей робітників місцевих цукроварень. До Києва О.І.Дорошенко повернулася наприкінці 1921 року, успішно виконавши обидва завдання. У 1922 році побачила світ її книга „Дитячий садок”, що стала найпомітнішим явищем у галузі дошкільного виховання в 20-ті роки ХХ століття в Україні.

У першій половині 20-х років О.І.Дорошенко продовжувала викладацьку,

наукову та методичну діяльність. У 1924 році вона взяла участь у роботі III Дошкільного з'їзду (м. Москва), де виступила із доповіддю.

У 1927 році Ольга Іванівна була призначена деканом факультету соціального виховання Київського інституту народної освіти, отримала звання професора. Цього ж року вона на три місяці відряджалася до Німеччини, де вивчала досвід роботи дошкільних закладів, а також виступала з лекціями та доповідями перед німецькими педагогами (до речі, німецькою мовою) про виховання дошкільнят у Радянському Союзі.

О.І.Дорошенко брала активну участь у „дошкільному поході” 30-х років. Під її керівництвом склалися програми для дитячих садків.

У 1932 році відбувся трагічний поворот у її долі. Ольга Іванівна опинилася в Сибіру, де прожила майже 15 років, останні з яких у Новосибірську, працюючи в крайовому методичному кабінеті, консультантом науково-методичного кабінету.

Після війни О.І.Дорошенко повернулася в Україну. Незважаючи на похилий вік, вона не залишає улюбленої роботи – певний час працювала завідуючою педагогічною частиною дитячого садка в м. Біла Церква. Але згодом за станом здоров'я вона вимушена була піти на пенсію, продовжуючи на громадських засадах надавати методичну допомогу дошкільним працівникам, які зверталися до неї за порадами.

Померла Ольга Іванівна Дорошенко 9 червня 1964 року. Похована в Києві на Байковому цвинтарі.

ДИТЯЧИЙ САДОК⁷

Передмова

Ця книжка є спробою зібрати весь практичний матеріал, що був створений у нас на Київщині в процесі праці по дошкільному вихованню за останні чотири роки. Поділитися спостереженнями над українською дитиною, яка завдяки побутовим та природним умовам українського життя має свої психологічні особливості і яка за браком української школи до цього часу ніким не студіювалася, перевірити висновки щодо форм і засобів, зроблені на підставі цих спостережень і до деякої міри підвести під практичну працю наукові підвалини.

Друга мета цієї книжки – допомогти нашим молодим керівникам, примушеним вимогами життя без певної підготовки як теоретичної, так і практичної приступати до надзвичайно відповідальної праці з дітьми раннього дитинства, керівникам, які працюють по глухих і далеких кутках України.

Елементи життя дитини

Потреба рухатись – це одна з найперших вимог дитячого організму. Рух – один із головних елементів життя дитини. Маленька дитина, яка ще навіть не вміє ходити, коли вона нічим не зв'язана, весь час ворушить рученятами та ноженятами й тим розвиває свої м'язи. Коли ж дитина починає ходити, то це

⁷ Текст подається за вимогами сучасного правопису і стилістики

дійсно якийсь перпетум-мобіле: цілісний день дитина тупає ніжками, то бігає, то скаче, крутить щось руками, іноді, на наш погляд, зовсім не доцільно; але тільки тоді, коли дитина має можливість задовольнити цю свою органічну потребу в рухах, росте й розвивається вона нормально, тільки тоді весело дзвенить її голосок, чути її сміх, бо тільки тоді відчуває дитина радість існування.

На жаль, змалку зовнішні обставини та дорослі люди, свідомо чи не свідомо, але досить безоглядно, стають на перешкоді цій потребі дитини.

Маленьку дитину зв'язують пелюшками; трохи більшеньку – водять за руку, аби вона не впала, відбираючи таким чином волю її рухів; дитину 4-5 років, себто дитину дошкільного віку, суворо стримують, вимагаючи від неї тихого поведіння. Інтелігентні нервові батьки кажуть дитині: „Сядь нарешті спокійно, не чемно так бігати”, а прості, зморені працею, в тісній хаті, здебільшого кричать: „Чого ти тут крутишся під ногами”, або „Годі вже чоботи дерти, – геть на піч”, і бідна дитина сидить майже цілу зиму на печі. Але селянська дитина принаймні хоч літом на волі і може задовольнити свою потребу в рухах; що ж до міських дітей, то вони й того бідні не бачать, бо все їхнє дитяче життя проходить поміж кам'яними мурами ...

За кордоном, особливо в Англії та Америці, вже давно панує погляд, що дітям потрібне загальне зворушення; коли вони не найдуть його шляхом законним, воно знайде вихід в різних пустоцях та ганебних вчинках. Тому там, при кожній педагогічній установі й звичайно при кожному дитячому садку, мається неодмінно зала для гри зимою, а літом майдан, де діти мали б змогу вільно рухатись. Варто організувати наші дошкільні установи так, щоб рухові одведено було належне місце в житті дитини, – це одне з найперших сучасних завдань дошкільного виховання.

Найкраще задоволення цієї потреби в рухах дитина одержує в рухливих іграх; які підвищують діяльність дитячого організму, надають рухам дитини доцільність, координованість, сприяють розвиткові всіх м'язів і взагалі всебічному розвиткові дитини. У дошкільному періоді майже заступають собою гімнастику, якою в ранньому дитинстві користуватися трудно, бо вона занадто методична й нудна для дітей; в іграх же, поруч із всебічним розвитком тіла, іде інтелектуальний та моральний розвиток дитини, через перемагання труднощів гри, силу творчості, радість єднання з другими дітьми. ... З гри складається все життя дитини, вона заповнює увесь час її існування, вона дитяча стихія; тому гра – один з найголовніших елементів життя дитини, і в дошкільному періоді все виховання дитини мусить будуватись на іграх. Все, що вбирає в себе дитина дошкільного віку з оточення, єднання з природою, людиною, живими створіннями, – прагне вона перетворити сама, спробувати на собі, виявити свою силу й можливість, і все це вона повторює в своїх іграх ...

Але є багато вражень, які не передаються в грі: це краса форми, краса звуків, краса фарб, що впливають на ніжну дитячу душу, викликають там відповідне зворушення й потребу в чомусь виявити це зворушення. У словах (але дитина не володіє як слід мовою, та й не в натурі дитини думати словами, як робимо це ми дорослі: вона ще думає уявами, а передавати свої думки може

тільки образами), народилося мистецтво дитини, якому зараз вчені надають такого великого значення. Малювання, ліплення, співи, танки, музика, взагалі, всяке мистецтво, через яке дитина може виявити своє я, є одним з елементів дитячого життя і тому звичайно неодмінним атрибутом нормально збудованого дитячого садка. Тим більше, що в мистецтві знаходить своє задоволення ще одна органічна потреба дитячої душі – творчий хист, цей щедрий подарунок матері-природи, міцно закладений в душу кожної без винятку дитини.

Але для вияву творчих сил дитини не досить лише малювання, ліплення, музики, взагалі, мистецтва; потрібна ще якась певна діяльність, потрібна праця, чи то утилітарна, до якої дитина прагне натурально: з одного боку тому, що живе в оточенні праці, з другого боку – під впливом спадщини; чи, головним чином, творча праця різних напрямків. Звичайно, як та, так і друга, праця мусить бути по волі й по силі дитини, відповідати її природним нахилам та здібностям; тому треба не нав'язувати дитині працю, а оточити її відповідним матеріалом, користуючись яким, вона могла б творити щось необхідне для її сучасного дитячого життя: чи то цяцьками, чи якимось приладдям, чи якимись звичайними життєвими речами.

Окрім вище зазначених, одним із найцінніших елементів у житті дитини є нахил до досліджування, користуючись яким можна виховати дитину й дати всі потрібні для неї знання з найменшою втратою дитячих сил.

Цьому природному нахилу дитини з обов'язані ми всіма науковими відкриттями, завдяки цьому нахилу збудована вся культура людськості, незважаючи на те, що педагогіка минулих часів не тільки не пильнувала цього чудового дарунку природи, а всіма засобами давила й пригнічувала його. Лише в невеликій кількості людей міцний інстинкт поборов усі перепони, усі численні бар'єри, які йому ставили школи всіх ступенів, і вплив на простір життя, де, вільний і могутній, привів їх до великих наукових здобутків.

Усім відомо, як маленькі діти навмисне ламають цяцьки, аби подивитись, що там у середині. І скільки їм, бідним, за це попадає од несвідомих батьків і педагогів. І „неохайна дитина”, і „батька з матір'ю не жаліє”, і „неслухняна”, і „уперта”, – а дитина просто не може стримати своєї органічної потреби: все знати, до всього довідатись, все спостерігати – як лялька зроблена, чому мишка бігає, що торохтить там, як крутяться крильця в млинкові й т.п. Я пам'ятаю добре, як я купила для дитячого садка в Кагарлику велику й дуже дорогу ляльку, що заплющувала й розплющувала очі. Діти страшенно полюбили її і ставилися до неї ніжно й обережно, наче дійсно до живої істоти; скільки радості дала нам ця лялька, скільки матеріалу для цінної творчої праці, як з'єднала дітей коло себе! Уявіть собі моє горе й горе дітей, коли одного ранку ми найшли її з видовбаними очима! На запитання, – хто це зробив? вийшли засмучені, заплакані двоє хлопчент, на загальне здивування найсерйозніші, талановиті й найпрацьовитіші діти в садку. „Нащо ж ви так зробили?” – почала я суворим тоном і одержала пояснення: „Ми пробували тримати очі пальцем і тоді класти ляльку, щоб подивитись, чи тоді вони закриваються, бо хотіли довідатись, як це там воно зроблено, що нежива лялька закриває очі?” Ясно, не

вони тут були винні, а я; моя помилка була в тому, що я внесла в їх життя нове явище й не дала їм можливості ознайомитись з ним. Тому коли мені довелося давати ляльку в другому вже Київському дитячому садку, то я зразу, як тільки показала дітям ляльку і те, як вона заплющує очі, дозволила їм зійняти з ляльки волосся й роздивитись механізм ляльчиних очей; після цього парик знову заклеїли, я віддала ляльку дітям і була вже цілком спокійна за неї. Дійсно, протягом цілого року тішилася діти нею й лялька зашилася цілісінькою.

Я зрозуміла свою помилку, більшість же людей, на жаль, і не уявляють собі, як кожную хвилину вони порушують право дитини знати й розуміти все, що її оточує, доходити до всього, не користуючись досвідом других, себто книжками та поясненнями дорослих, а шляхом власного досвіду та власних спостережень.

Все єднання дитини з зовнішнім світом відбувається за допомогою органів зовнішнього чуття, а завдяки цьому єднанню починається у неї праця та розвиток розуму; тому, аби дитина могла задовольняти свою потребу до спостережень, навіть при самому ідеальному оточенні, потрібно для цього, перш за все, щоб органи зовнішнього чуття у дитини нормально розвивались. На це вперше звернув увагу Фребель і створив цілу систему дитячих робіт, що допомагають цьому розвитку. Багато далі від Фребеля пішла Марія Монтессорі, відомий італійський лікар-педагог. Вона в своєму методі прагне до того, аби не тільки сприяти нормальному розвитку в дитини органів зовнішнього чуття, а шляхом методичних вправ довести ці органи до найвищого рівня, до повного вдосконалення...

Разом з розумовим розвитком у дитини виникає потреба виявити свої думки через розмову з керівником, з другими дітьми, іноді навіть з лялькою, кицею або собачкою. Мовчазна дитина – явище не нормальне. Мова має велике соціальне значення як засіб єднання поміж дітьми... Але мова – не тільки засіб передачі думок, вона є ще й засіб думання. Тому дитині для її нормального розвитку необхідно дати можливість вільно говорити й думати на мові своїх батьків. І Фребель каже: „В іграх, як і в розмові, яка є по суті також рід гри, – все життя дитини”. Знаючи погляд Фребель на велику роль гри у вихованні дітей, ми розуміємо, яке важливе значення він надає цією фразою вільним дитячим розмовам. Несвідомі батьки і старорежимні педагоги часто вимагають від дитини, „щоб вона мовчала й слухала”, часто суворо обривають дитячу розмову, чим не тільки порушують настрій дитини, а іноді руйнують і її думку. У нормально збудованому дитячому садку мусить бути задоволена потреба вільно висловлюватись, панувати ніжне й уважне відношення до кожного слова дитини.

Ще хочу сказати декілька слів про соціальний елемент у житті дитини. Людина, як ми всі переконані, по натурі своїй – істота соціальна, але соціальний інстинкт виявляється в дитині пізніше од багатьох других інстинктів. Необхідно, не порушуючи індивідуальності кожної окремої дитини, якнайшвидше виховати з неї члена суспільства. Над дітьми, що виховуються вдома, для цього доводиться проробити велику й іноді зовсім нелегку працю; у дитячому ж садку це робиться дуже легко, майже без участі керівника, лише

єднанням дітей поміж собою: спільне життя, спільні заняття викликають потребу в розподілі праці, першому елементі соціального життя. Організовані ігри вимагають відповідного статуту, якому підлягає кожен, хто бере в грі участь (перші закони та дисципліна дитячого суспільства). Якесь яскраве враження та світла радість, пережита разом із другими дітьми, викликають любов до тих дітей і зв'язані з цією любов'ю альтруїстичні почуття. Умілий та чулий керівник легким та непомітним впливом своїм допомагає сполучити всі ці елементи життя в дитячому садку в одне гармонійне ціле й вже через декілька місяців перед нами замість напівмавпочки, дикунчика – справжні свідомі маленькі громадяни, члени ідеальної дитячої комуни.

...Вся праця керівниці у дитячому садку мусить бути збудована на невинних спостереженнях над дітьми, на постійному студіюванні елементів життя всіх дітей і кожної окремої дитини. Всі свої спостереження вона мусить занотовувати в щоденнику, який повинна вести з першого дня існування дитячого садку, аби мати змогу стежити за собою, весь час перевіряти себе, виправляти свої помилки. Це головний принцип, на підставі якого я проводила свою практичну працю і дійшла до певних висновків, якими й маю намір поділитися в цій книжці з іншими працівниками по дошкільному вихованню.

Розвиток органів зовнішнього почуття

Велике значення ліплення й малювання у дитячому садку ще й в тому, що вони більше, ніж якась інша праця або заняття, сприяють розвитку органів зовнішнього почуття.

Малювання розвиває зір дитини, ліплення – зір та дотик. Обидва мистецтва при тому методі, який я радила тут, дають дітям знайомство з кольорами та з різноманітними формами природи. Але це знайомство при методі вільного виховання не може бути ні систематичним, ні послідовним, і тому ми користувалися й іншими засобами для розвитку цих найголовніших органів зовнішнього почуття, а також багато працювали над розвитком слуху. Намагалися працювати і над розвитком нюху та смаку, але це якось у нас мало випадковий характер, ніяк не щастило нам проводити це планомірно.

Перш за все, найцінніше приладдя для розвитку зору та дотику, а разом з тим і найцінніший матеріал для задоволення творчої фантазії дітей – це безумовно брусочки. Цілком зрозуміло, чому Фребель надавав їм таке велике значення...

Користувалися ми брусочками дуже різноманітно. Найчастіше просто давали дітям брусочки для вільного будування, яким діти страшенно захоплювалися; але іноді користувалися й з методу Фребеля – роздавали дітям по вісім брусочків і наштотували їх на думку, як можна легеньким пересовуванням брусочка утворювати щоразу нові форми. Одного дня робили форми хатнього вжитку, другого дня – добірні форми. Поруч з тим знайомили дітей і з ознаками куба як геометричної форми: постав брусочок куточком, притули ребром і т. інше. Але ми вкрапляли це, як цікаву гру в наше загальне життя, робили це сьогодні з 2-3 дітьми, завтра – з другими 3-4, ніколи не проводили цих занять у формі систематичних лекцій, як це роблять „правовірні

фребелички”, ніколи не примушували цілої групи дітей проробляти це під наше проказування. У такій формі вправи з брусочками безумовно не порушували самодіяльності дітей, а в той же час вносили новий елемент у дитячу творчість. Часто гра, розпочата з 1-2 дітьми, притягала до себе 10-12 осіб. Діти, як я вже зазначала, не вміють працювати мовчки, і коли їх розмови нікому не заважають, я не бачу, нащо їх стримувати: І ось, пересовуючи брусочки дитина, захоплена чудом творчості, вигукує: „О, а в мене ліжко вийшло! Дивись, а от тепер шафа, а тепер ворітця, а ось криниця!” Підходять другі діти, спочатку мовчки спостерігають, далі не можуть стримати себе, дають поради, а далі просять і собі вісім брусочків і починається будівництво наввипередки, а поруч з тим непомітна для дітей взаємна лічба. „Дивись, у мене мур з воротами” „І я зараз зроблю такий самий”. „Е, да не такий у тебе, у мене ж тут три брусочки стоїть, а в тебе два, поклади сюди ще один, от тепер так!” Ніколи не буває такого захоплення тоді, коли керівниця покличе цілу групу дітей, роздасть їм брусочки і запропонує всім разом почати будівництво. Праця виходить примусовою, швидко обриває дітям і не дає певних наслідків. Така гра-будівля давала нам можливість поволі знайомити дітей з лічбою і провадити усі чотири дії над числом 8. Що стосується дидактичного матеріалу Монтесорі, то, звичайно, дуже бажано було б його мати, але ж власними силами його всього не зробиш, купувати ж або замовляти тепер щось просто неможливо, – це коштуватиме мільйони. Тому ми користувалися лише тим, що спромоглися зробити самі, або за допомогою батьків. Рамки нам батьки зробили дуже простенькі, і ми натягнули на них мішковину, просто, за браком цвяшків (навіть і цього бракувало), обшивши нею один бік рамки та другий. Потім на одну рамку попришивали стрічечки зі старенького біленького полотна, щоб зав’язувати бантики, на другій поробили петельки та попришивали гудзики, щоб навчити застібатись, на третій попробували дірочки великим цвяшком, нагаптували їх суровими нитками (притому попередку закладали великий рубець, аби не в один брантес, а вдвоє, щоб твердіші були дірочки, і зашнурували їх шпагатом (але шпагат, його ж не багацько треба, потрібно брати вже гарний, найкраще англійський, щоб він не розкручувався, а кінчики його гарненько обкидати нитками).

Четверта рамка з невеликими гачками та нитяними петельками, щоб застібати. Ось і все. У Монтесорі таких рамок десять. Дають їх дітям, щоб допомогти їм швидше навчитися самим роздягатися та одягатися; вони до того сприяють розвиткові пальців, – це частина рухів пальців.

Дуже цінними я вважаю Монтесорієвські вкладки...

Коли є можливість замовити ці бруски, їх неодмінно треба мати при кожному дитячому садкові. Коли ж ні, то доведеться задовольнятися зробленими на тому ж принципові плескуватими вкладками, які ми самі робили з картону ...

Прекрасний прийом Монтесорі (і я часто ним користувалася) – це дати дітям якусь звичайну річ, наприклад, каламар, пропонувати обвести її олівцем – і на папері коло, таке знайоме їм з попередніх вправ...

Монтессорі для розвитку так званого хроматичного почуття (зорове почуття, яке допомагає відрізнити відтінки кольорів) користується ... низкою невеличких дощечок, обмотаних кольоровою вовною або шовком. Усього вісім кольорів по вісім відтінків кожного кольору, разом 64 дощечки...

Замовити приладдя Монтессорі не було за що, бо й шовкові, й вовняні нитки зараз дуже дорого коштують, але я позбирала у знайомих каталоги морозовських сатинів: там є взірці краму всіх відтінків, і з оцих клаптиків я поробила щось подібне до монтессорівських колбочок...

Але я мало користувалася цим приладдям. Коли я робила спробу працювати над розвитком органів почуття виключно на приладдях Монтессорі, таких захоплюючих з першого разу, таких обміркованих і систематичних, я ніяк не могла зрозуміти, чому, незважаючи на гарні наслідки праці, нема в мене почуття задоволення...

І я дійшла висновку, що хиба цього матеріалу в тому, що він абсолютно не дає місця творчій фантазії дитини, що, користуючись ним, діти тільки „працюють”, а не бавляться, бо вкладка є вкладка, колбочка є колбочка, матеріал настільки виразний, що навіть при всьому багатстві дитячої фантазії, ніяк не можна його „одухотворити”. А дітям це потрібно, як свіже повітря. Все мусить оживати в руках дитини.

Це є характерна риса, це потреба дитинства, і педагог не має права з цим не рахуватись.

Це добре розумів колись Фребель. Його куля на ниточці в руках дитини була то пташкою, що літала, то кицею, що бігла й мишку ловила, – безліч личин одягала вона з волі творчої фантазії дитини. Вона жила і разом з нею жила дитини. З матеріалом же Монтессорі дитина виховується, навіть, що дуже важливо, сама виховується, але не живе.

Це не означає, що треба відкинути цілком її метод, він дав нам, дошкільникам, надзвичайно багато коштовного, виправив багато помилок нашої педагогічної думки, хоч і має сам у собі помилку.

І хоч уже багато сучасних педагогів зрозуміли цю помилку, але пройде ще чимало часу, поки відшукають шлях, як її виправити, не загубивши того коштовного, що дала нам своїм методом Монтессорі. Що ж, будемо прагнути цього.

Я намагалася вести ознайомлення дітей з кольорами на природних, а не на штучних взірцях і починала його літом. На селі це дуже легко зробити, бо ціле літо на луках є безліч різнокольорових квітів, а восени по всіх садочках українських розцвітають рожеві, червоні та білі рожі, жовті гвоздики, жовтогарячі чорнобривці, у житі сині волошки і т. інше.

Але для того, щоб вправи ці не мали характеру випадкового, були планомірніше та систематичніше, варто всі квіти посіяти і мати в межах дитячого садочку. Це цілком можливо навіть і в місті, бо при кожному садочку знайдеться клаптик землі в 5-6 квадратних сажнів. Коли ж і цього немає – зробити коло дому садки в дерев'яних скриньках і посіяти квітів, підібравши всі потрібні для навчання кольорі: червоні маки, жовті гвоздики, сині волошки

– от всі ґрунтовні кольорі вже є. Блакитні незабудки, лілові дзвоники, для різних же відтінків посіяти братків. А ще краще – айстри. Краще тому, що з їх допомогою можна зробити ізоляцію почуття, яку так відстоює Монтессорі.

Вона цілком слушно вказує, що для того, скажімо, аби дитина гарно розібрала різницю у відтінках того чи іншого кольору, потрібно, щоб ніщо зайве не відібрало її уваги, так, наприклад, коли ми для ознайомлення з різницею між синім та блакитним дамо дитині волошку та незабудку, то дитина зверне увагу, перш за все, на нову для нього форму квітки, і увага її щодо удержання в пам'яті нового кольору розіб'ється. Щоб уникнути цього, Монтессорі й робить свої колбочки всі однакової форми, однакового розміру й міняє в них лише відтінки кольору, так що мимоволі ця зміна відразу кидається дітям у вічі.

Для знайомства з різними кольорами, що різко відрізняються між собою, квіти також є чудовим природним приладдям.

Для ознайомлення з відтінками я сіяла айстри, як вже зазначала. Всі однієї форми, вони бувають різних кольорів, і кожен колір буває в них різних відтінків.

Звичайно, такого багатства відтінків, такої послідовності, як у Монтессорі на її нарочито заготовлених колбочках, не підбереш, але невже це так потрібно, щоб дитина дошкільного віку знала всі 64 відтінки.

На мій погляд, ні. Наше завдання – не студіювати з дітьми всі існуючі відтінки, – для цього перед нею ще все її життя, – а лише навчити її уважно додивлятися і спостерігати у всьому найтоншу різницю. І коли вона гарно зуміє це зробити на 15-20 взірцях, то зуміє вже сама розібратися і в 21, і в 64 відтінках.

Але за те виховання дитини буде йти натуральним шляхом, її перші уяви будуть взяті з нашої прекрасної природи, і це безумовно гарно відіб'ється на всьому розумовому та моральному складі дитини.

Я робила такий експеримент: у дитячому садку в Полтаві, де діти були здебільшого з околиць, жили серед поля й садів, і де я вела виховання, додержуючись природи, почали оповідати казку про Королівну.

„Давно не було в них дітей. Нарешті родилася дівчинка, та така красуня, що другої такої й на світі не було. Личко у неї було таке біленьке, як ..., „Ну як що діти?“ – запитала я. „Як сніг“ – раптом підказало мені декілька голосів. „Як конвалія!“ – найшлася одна дівчинка. „Очі були сині-сині“, – продовжую я оповідання, – „як ... – ну знов підкажуть, як що?“ „Як небо“ – зразу ж відмовили діти. „А щічки рожеві“ ... – „Як мак“, „Як рожа“, – вигукували діти, вже навіть не чекаючи моїх запитань.

І спробувала: ану я дам ці самі запитання у Харківському дитячому садку Монтессорівського напрямку, де все виховання провадилось на Монтессорівському дидактичному матеріалі. І знаєте, які порівняння давали діти?

Жах один! Личко у королівни було біле, „як білий папір“, очі сині, „як синій олівець“, щічки червоні, „як Нініна сукня“ – показала одна на сукню подруги. Яскраво-червону, але друга не погодилась: „Ну, хіба красиво такі

червоні щоки, краще он які”. І зараз же відшукала і вибрала з набору колбочок дуже ніжний і дійсно цілком влучний рожевий колір. Як бачите, повне знання кольорів розуміння відтінків, а мені так стало жалко цих розумних діток, бо така у них бідність вражень, такі штучні „хатні” уявлення.

Додам, що тут же в кімнаті стояли вазони з квітками, деякі з них цвіли, при садку був садочок з грядками для кожної окремої дитини, так що і єднання дітей з природою не забували керівниці, але все виховання органів зовнішнього чуття велося на мертвому приладді, і лише згодом дітям давали перевіряти свої знання на взірцях природи. Але перші враження у дітей наймогутніші, і тому тут така бідність фантазії – мертво приладдя опанувало увагу дітей.

На мій погляд, усе дошкільне виховання мусить провадитись за допомогою лише тих взірців, що дає нам мати-природа: попереду твори природи, а вже потім все те, що зроблено руками людини. Принаймні для нормальних дітей. І тому принципи Монтесорі я цілком приймаю, але пропоную їх упроваджувати іншими засобами, приладдя ж її варто мати лише для перевірки розвитку дітей, лише як невелику допомогу природі. Коли є навколо квіти, та до того дати дітям фарби, будьте певні, що дуже скоро діти будуть знати всі кольори і ви будете мати, як мали ми в Кагарлицькому дитячому садку, чудові дитячі малюнки квітів і навіть ліплення. Наші діти без усякого впливу з нашого боку ліпили квітки й фарбували їх так влучно та художньо, що різні наші одвідувачі не хотіли навіть вірити, що це дитяча праця, але мусили, бо, на жаль, ніхто з нас керівниць не здатен був у своїх працях порівнятися з дітьми.

Для знайомства з кольорами ми восени проводили таку гру – варіант звичайної гри у фарби.

Діти збирають айстри. Керівниця ділить їх на два букети так, щоб у кожному букеті були квітки однакового кольору. Один букет роздає дітям по одній квітці кожній дитині, другий ділить поміж обраними янголом та чортом. Обирається мотка. Підходить Янгол. Між янголом та моткою іде така розмова.

– „Дінь, дінь”.

„Хто йде?”

„Янгол”.

„За чим?”

„За квіткою”

„За якою?” Тут янгол вибирає з свого букету якусь квітку. Діти показують йому всі свої квітки, і він шукає поміж ними таку, як вийняв. Зуміє знайти, забирає власника квітки з собою, не зуміє – йде назад сам.

Я розповідаю все це зовсім не для того, щоб молоді керівниці копіювали це все в своїй педагогічній праці. Я впевнена, що в цих наших спробах багато невдалого. Я тільки обороняю свою думку, що виховувати дітей у дитячому садку можна і без особливого приладдя, на всьому тому, з чого складається життя дитини в садку, а як це зробити – підкаже творча думка кожної керівниці, аби тільки керівниці не задовольнялися готовими педагогічними шаблонами,

вірили в дітей та в свої сили і ні на хвилину не спинялися у відшукуванні певних педагогічних шляхів...

Ігри, метод їх провадження

...На мою думку, сучасні керівниці по дошкільному вихованню занадто захоплюються готовими іграми різних збірників, так званими організованими іграми, і забувають про велике значення вільної гри.

Я цілком визнаю організовану гру, визнаю її велике значення як для фізичного виховання, так і дисциплінуюче її значення щодо розвитку в дітях соціального почуття.

Має вона цінність і для спостережень над дітьми. Але ж вільній грі надаю далеко більшу вартість.

Я згадую своє дитинство; я хоч із інтелігентної родини, але не багатой, бонни та гувернанток не мала, за що широ дякую Богові, і зросла у великому дворі, де було чоловік 20 дітей. Був при будинкові й великий садок. І як же ми чудово гралися! Пам'ятаю, як по годині сиділи ми верхи на загороді біля нашого дому – це ми „їхали на конях”. По дорозі „зустрічалось море” ми злазили, бігали по двору, махали руками, плавали, купалися. Приїжджали в широкий степ або на болото – той же самий двір, що за хвилину був морем, тепер степ широкий чи то болото, і полювали там, в лісі гриби збирали. Скільки було творчості, самодіяльності, ініціативи та розвитку фантазії! А вже рухи, якими ми удавали плавання, збирання грибів, стрибки з купини на купину на болоті під час полювання – були прекрасною, надзвичайно різноманітною гімнастикою.

Пам'ятаю, що як тільки старші з дітей нашого двору пішли до гімназії, вони зараз же свої нові враження перетворили у гру, організували й у нас „школу”. Цілих два тижні тягнулася ця гра й я, та ще декілька других дітей за ці два тижні читати навчилися, хоч наші маленькі вчителі ніяких методів навчання безумовно не знали. А ну, який вчитель похвалиться за такий термін такими наслідками у справжній школі? Певно, що ніякий, бо тут успіхові сприяло натхнення гри.

Зараз по дитячих садках я майже зовсім не бачу такої гри і задаю собі питання, чому це, чи ж такі зараз діти, невже тепер дітям бракує творчої фантазії?

До деякої міри, може, й так. Особливо по містах: зараз життя йде таким кінематографічним темпом, стільки вражень дає воно дітям, що одно враження витісняє друге, діти не встигають перетворити його й виявити в грі. І це впливає на їх творчу фантазію.

Але все ж таки діти, які не попали в дитячий садок, граються в різні ігри власного витвору, у той час, як у дитячому садку їх бракує. Ясно, що винні керівниці, які не дають дітям виявляти себе, а зразу дають їм нові готові ігри і таким чином стискають в рамках й творчу фантазію дітей й їх самодіяльність...

Іноді на склад життя садка впливає якесь оповідання, яке так захоплює дітей, що вони протягом декількох днів драматизують його.

Так, перед тим, як співати з дітьми „Ой, там на горі Січ іде”, я розказала старшим садковим дітям про Січ запорізьку, розказала не зовсім з власної ініціативи – почав оповідати один хлопчик зі слів свого діда, причому все оповідання його ґрунтувалося на негативних рисах січового життя – як козаки пили, як жидів били і т. інше. Аби паралізувати враження від його оповідання, я в простих словах розказала їм про Січ. Почала я з того, як татари напали на село, взяли у полон дівчат та дітей, як один хлопчик утік і хоч з великими труднощами і дуже нескоро, а таки добрався до Січі, де був його батько, як, довідавшись про біду, що трапилася з рідним селом, пішов батько до отамана, як той скликав раду і як вирішили козаки йти рятувати бідних полонених. Загалом, у своєму оповіданні я підкреслила лицарський, героїчний бік Січового життя, боротьбу козаків за волю, захист пригноблених, презирство до смерті, до фізичних мук. І разом з тим, оскільки це доступно для дітей 6-7 років, познайомила їх зі своєрідним життям Січі.

Протягом декількох днів тільки чути було: „Розкажіть нам ще про Січ, ще про козаків”.

Оповідання мої були вільною інтерпретацією всього того, що я колись читала або чула про Січ. Бо треба було, щоб це було зрозуміло і головним чином цікаво – себто не описувать Січ, а розказувати про героїв її, живих осіб.

І наслідком цих бесід було те, що хлопці відділилися від дівчат, заволоділи однією кімнатою – це було взимку, за допомогою мішків збудували собі дві „халабуди” – курені, „обрали осавулів, отаманів і таке інше. Дівчат з кімнати виганяли, „бо жінок у Січ не пускають”.

Все нормальне життя садку було порушене – сідати обідати за стіл не хотіли, а їли з однієї миски „казана” в кругову, і, що мене дуже схвилювало – ворожнеча між хлопцями та дівчатами, яким гра не вподобалась, бо їм також хотілося брати участь у грі, а хлопці їх не приймали і почали дуже нелюб’язно з ними поводитися.

Тоді знов, в одну з годин оповідань, я розповіла їм (узяла із оповідання Рогової про Богдана Хмельницького), як козак урятував одну дівчину з неволі, а як вона була сиріткою і їй не було де дітися, то привіз її на Січ, де й заховав на одному з островів. Товариш доніс на цього, його судили і під час суду запитали: „Невже ж не знав він, яка тяжка кара чекає за порушення січового звичаю?” Нащо він заявив: „Ні, добре знав, що вмру за те, але покинути сироти не міг”. У моєму оповіданні Січ за це простила винуватого – необхідне для моєї мети порушення історичної правди, а дівчину одіслав до своєї жінки один із старих, жонатих козаків. Я підкреслила тут лицарське ставлення козаків до жінки як до слабої істоти, і на хлопців це одразу вплинуло.

Тут же діти вирішили „погратися у це”: драматизували оповідання, для чого потрібно було утворити оселю тої жінки, до якої одіслали дівчину, організувати це узялися дівчатка, за цим господарством організувалося друге, де жінка казала: – „Ох, сусідонько, ізнов мій чоловік та сини мої на Січ поїхали”. Дівчата знайшли собі роль у новій грі і цілком заспокоїлися. А незабаром почалось і єднання між ними, бо „коли довго не було війни”, батьки

й сини найжджали додому. Коли „на село нападали татари”, козаки йшли в похід рятувати жінок.

Гра тягнулася тижнів зо два; два тижні не розбиралися курені, гімнастика була лише частиною гри і проводилась під „Ой, там на горі Січ їде”. І лише підготовка до ялинки розруйнувала гру. Але влітку на майдані до цієї гри поверталися діти декілька разів і вносили до неї багато нових і цінних для самовиховання елементів. Ідеї комунізму, які спочатку так трудно прищеплюються маленьким егоїстам-дітям, що на все дивляться як на „мое”, зразу захопили дітей, коли вони перебудували своє життя у формі „Січі”, цієї старовинної комуні.

Примітивні ж форми цього життя цілком відповідали психології того періоду – дитинства, у якому були діти мого садка, давали їм можливість грати в полювання, рибальство, самим готувати собі іноді куліш надворі, будувати курені і тим задовольняти свій будівничий нахил. Окрім того, під час цієї гри проводилось і перше їх знайомство з минулим життям рідного народу, з рідною історією...

Праця в дитячому садку

...Розуміння праці в дошкільному періоді зовсім інше, ніж життєве її значення.

У житті під словом „праця” ми розуміємо якесь таке заняття, що дає утилітарні наслідки, сприяє збагаченню нашого оточення, головним чином, на якусь виробничу працю.

У дошкільному вихованні під словом „праця” ми розуміємо всяке заняття, де дитина напружує м’язи, перемагає якісь перепони і виявляє одночасно свій творчий хист, реалізує свою творчу думку.

Варити борщ із ремезового листу та піску – це не праця? Безумовно, праця, бо коли дитина кришить листя, наливає воду, ставить на „комин” (пару цеглинок), вона робить всі ті рухи, які їй потрібно буде робити в майбутньому, коли доведеться варити справжній борщ – себто готується до життя.

Будує хату з брусочків – це не праця? Праця, та ще й яка творча праця, під час якої задовольняється один із наймогутніших інстинктів дитини – нахил до будівництва.

І в той же час це є гра.

Таким чином, всяка індивідуальна гра дитини в той же час і праця, як всяка праця, за яку дитина береться з власної охоти, завше у дитини приймає характер гри. Між грою та працею дітей майже не можна провести межі.

Я пишу це для тих із молодих керівниць, що, будучи моїми слухачками під час семінарів, критикували деякі дитячі садки, кажучи, що там „нічого не роблять діти, тільки граються”...

Часто молоді керівниці намагаються викликати в дітях активність всякими штучними засобами, щоб дитина жодної хвилини свого перебування в садку не провела, як то кажуть вони, „недоцільно”.

До такого штучного викликання в дітях активності треба ставитися дуже обережно. Треба усвідомити собі спочатку, чим викликана пасивність дитини. Дитина з натури своєї – істота виключно активна, і тому вважати пасивністю

дитини, коли вона не бере участі ані в іграх, ані в працях, за явище нормальне абсолютно неможливо. Коли чинником цього, що найчастіше буває, є слабування, керівник мусить його своєчасно помітити і своє місце коло дитини на деякий час передати лікареві. Іноді ж зовнішня пасивність дитини є наслідком глибокої внутрішньої розумової або моральної праці, тоді її ні в якому разі не можна порушувати.

Дарма, що на ваше запитання „що ти робиш?” дитина дасть вам відповідь „нічого” – це лише тому, що дитина не здатна відчутти та зрозуміти цю працю.

Але чулий керівник мусить її спостерігати й шанувати.

Ось приклад. Мої слухачки, що почали практику в Шулявському дитячому садку, залишились абсолютно незадоволені ним, перейшли на практику до другого садка і в звіті писали про Ш.С. „Ми даремно потратили там день, у тому садку нічому не можна навчитися. Діти після сніданку пішли в сад, цілий день були й абсолютно нічого не робили”. „Як нічого не робили?” – запитала я, перечитавши їх звіт – розмова була після Великодня, а звіт мені подали ще до Великодня, але раніше розібрати його не довелося. „Мабуть діти бавилися чимось або в яку гру гралися, або казку слухали, тільки ніякої праці в той день не було, і це вас вразило?”

„Та ні, – відповідають вони, – ні гри, ні казки не було, діти просто тинялися цілий день по садку, почали якусь гру, але вона в них не вийшла, а керівниця навіть не прийшла їм на допомогу, лежали цілий день на травіці й керівниці, й діти, та й годі, зовсім, зовсім недоцільно пройшов день”.

Спочатку я була дуже здивована, бо в Шулявському захистку дуже вдумлива, серйозна і добросовісна керівниця, а далі я зрозуміла у чому справа і запитала:

„А коли це було, – чи не зараз після тих холодів, що були перед Великоднем, в один з перших теплих та ясних днів?”

„Так”, – одержала я відповідь.

„А не пам’ятаєте ви, чи діти пустували, робили які шкоди, билися?”

„Ні, – кажуть, – вели себе досить чемно, але наче в’ялі були, ми навіть здивувалися, бо їх, здається, вперше випустили”.

Тут я вже цілком усе зрозуміла: природа на дітей робить подвійне враження. Вона або викликає в них буйне зворушення, бажання кричати, стрибати, бити по-конячому ногами – викликає інстинкти дикуна, що дуже часто буває в перші весняні дні після довгої зими, або, що буває дуже рідко, але тим цінніше таке явище, весняна природа так впливає на чулу душу дитини, що вона вся наче завмирає, і не прислухається, а якось усіма нервами, усіма порами тіла відчуває пульсацію могутнього весняного життя природи. І це не бездіяльність – бездіяльність у дитини сполучається завше з пустощами, дурницями, а в цей час в серці дитини йде велика праця, таємний процес формування складу душі дитини, не кажучи вже, що повний відпочинок від деяких занять потрібен для нормального розвитку організму дитини, який росте. І керівниця, що покинула дитину цілком на самоті з природою і не дозволила собі ані словом, ані звуком втручатися в її велику роботу, виявила

лише свій педагогічний такт, знання фізіології, розуміння психології дитини. Ось що пише Стенлі Холл про Фребеля, систему котрого він одкидає, але деякі ідеї котрого він вважає геніальними і тому вічними. „Фребель розумів необхідність повномірно здорової діяльності для всього тіла дитини, але розумів і гігієнічну користь дозвілля. Дитина мусить мати його в великій кількості, вона мусить бути захована від гомону великого світу так, щоб природа й спадщина, кожен унцій котрих вартий цілих тонн виховання, мали змогу робити свою працю. Спокій, відпочинок, сон, летаргія і, перш за все, можливість мріяти вдень – ось що головне”.

І треба мати занадто важливі причини, аби втручатися в справу природи”.

Тому, хай не турбується керівниця, щоб дитина кожную хвилину була зайнята якоюсь наочною працею, і не вважає за злочин миттєвий повний відпочинок дитини, аби дитина в той же час не заважала другим дітям, захопленим працею. Але відпочинок для дитини – це не відпочинок для керівниці. Зовні пасивна, якраз у цей момент вона мусить бути психічно активною, бо це момент найуважніших, найважливіших спостережень над дитиною у її вільних виявах...

Дисципліна в дитячому садку

Монтессорі перша висловила думку про „дисципліну в свободі” і довела, що для дітей „дисциплінованих свободно” не потрібні ні нагороди, ні карі.

Що таке ця „дисципліна в свободі”?

Слова „дисципліна” і „свобода” остільки за змістом протилежні, що їх можна вживати лише як умовний вираз, Монтессорі тлумачить цей вираз словами „активна дисципліна”. Активна дисципліна єдина, на її погляд, допустима і потрібна при вихованні дітей дошкільного віку.

Дисципліна старої школи, дисципліна-муштра намагалася всяке поривання до діяльності у дитини знищувати, придушувати...

„І цілком влучно, – каже Монтессорі, – „ми вважаємо, що особа дисциплінована лише тоді, коли вона штучно мовчазна, німа й нерухома, як паралітик. Але це особа знищена, а не дисциплінована”.

І звідси теорія активної дисципліни, яку доводить нам Монтессорі...

Обмірковуючи методи дисципліни, особливо дисципліни для дітей дошкільного віку, ми мусимо шукати не засобів боротьби з порушенням кодексу дитячого життя, а щоб уникнути цих порушень, попередити їх. І це дуже легко.

Коли ми оглядаємось на старе життя, на старі методи виховання, ми ясно бачимо, що всі ці порушення дисципліни з боку дітей, всі дитячі злочини були наслідком постійного порушення з боку педагогів ґрунтовних потреб дитячого організму – головним чином потреби рухатись, потреби діяльності. Дайте вільний вихід енергії і творчим силам дитини, і слово „дисципліна” згодом зовсім забудеться і буде викинуте з педагогічного лексикону.

Я пам’ятаю, що коли я вже твердо вірила в це, мені довелося в одному дитячому садку зустрітись з таким явищем: у кімнаті стояла м’яка канапка. Коли я її побачила вперше, вона була ще зовсім новенька й чистенька. Приїхала

я через місяць, канапка надзвичайно брудна, обдерта, взагалі, має дуже неохайний вигляд. Я запитала керівницю: „Як могли ви допустити, щоб діти так попсували цю канапку?”

І одержала відповідь, що діти вилазять на цю канапку ногами і скакають на ній і ледве не б'ються за чергу; незважаючи ні на прохання, ні на пояснення, ні на погрози з боку керівниць, ні на розмови з батьками ніяк не можна було стримати дітей. „Просто якесь стихійне захоплення цією безглуздою грою” – з відчаєм і здивуванням оповідала мені керівниця; - „тільки трохи не додивишся, вже двоє-троє скакають на канапі”.

На моє запитання „може, взагалі у них діти дуже розбещені?”, керівниця відповіла мені, що діти ласкаві, легко піддаються впливові, іноді навіть занадто слухняні, хотілось би бачити в них більше ініціативи, самостійності. І тільки в згаданому випадкові незрозуміло уперті.

Керівниці питали поради: „Що робити?”

Зразу я не знайшла відповіді і вирішила просто кілька днів простежити за проведенням праці у садку, я певна була, що знайду причину цього явища і що він криється в незадоволенні якоїсь потреби дітей.

І найшла: всі рухливі ігри, що проводились у садку, вся праця, ритміка були так скомпоновані, що в рухах брали участь лише руки. На ногах діти або стояли, або ходили; ніяких же вправ ногами не робили. Стрибати, що діти так люблять, ні в одній грі дітям не доводилось.

Тоді я ввела гру „жабки”, а до звичайної гімнастики – маршировки додала стрибання через шворочку: діти стають у чергу, а двоє тримають шворку спочатку не дуже високо – піваршину від землі, а для найменших ще нижче – четверть аршина, а далі все вище і вище. Діти по черзі розбігаються і стрибають через шворку; перестрибне і знову стає у кінець черги. Небезпеки розбитися нема ніякої, бо той, хто тримає шворку, як тільки дитина зачепить ногою зараз же пускає її, і дитина не може впасти; а ще краще вішати шворку на два дитячих стільці.

Нова гра і нова гімнастика захопили дітей, відтягнули їхню увагу від канапки, задовольнили їх потребу стрибати і наказ не стрибати на канапі більше абсолютно не порушувався...

Слово „дисципліна” до дітей дошкільного віку зовсім не підходить. Я б замість нього вживала просто „засобом організації дитячого життя”. І організувати дитяче життя треба, перш за все, так, щоб дати вихід дитячій енергії в рухах – іграх та праці.

Найкраще і найлегше організувати дітей біля якої-небудь праці. Дитина, захоплена працею, менше здатна пустувати, навпаки, її дуже дратує, коли хтось інший пустує і заважає їй і, коли вона сама почне комусь заважати згодом, можна нагадати їй, які неприємні були для неї перешкоди під час її праці. Це викличе у неї пошану до праці та спокою других. Під час праці потрібно домагатися, аби дитина кожную справу довела до кінця, як саме, я вже зазначала у розділі „Праця”. Це сприяє виробленню робочої дисципліни.

Окрім робочої дисципліни, потрібно вже з перших кроків дитячого життя приступити до вироблення в дітях громадської дисципліни.

Один час дві керівниці звернулись до мене за порадою у такій ситуації: Два хлопці абсолютно не погоджувалися чергувати. Ніякі розмови з дітьми керівниць, ніякі дорікання дітей, яких це дуже нервувало, не могли на них вплинути.

Між керівницями також вийшло непорозуміння. Одна стояла за те, що все ж таки повинно якимось примусити дітей чергувати, тільки не уявляла собі яким засобом це зробити. Друга ж, послідовниця „вільного виховання” казала, що дитині потрібно дати можливість вільно обирати для себе працю, якщо вона не хоче чергувати, то яке ж право маємо ми примушувати її це робити. Тут є ґрунтовна помилка. Вільний вибір – це право дитини лише тоді, коли справа торкається індивідуальної, або колективної праці, але не обов’язкової. Між тим є так званий громадський обов’язок дитини, виконання якого потрібно добиватись завжди. Але як саме? Коли на практичному семінарі ми обговорювали це питання, знайшлися такі, що пропонували ту дитину, яка не чергувала або погано чергувала, примусити це робити вдруге. Такий засіб навіть панує в одному з Київських дитячих будинків і зветься там дитячою трудовою повинністю.

Це абсолютно недопустимо.

Друга думка така: дивитись на громадську працю як на ознаку громадської довіри, як на честь, і дитину, яка не схотіла чергувати або погано чергувала, позбавити права чергувати на деякий час.

Це певніший підхід – позбавити дитину громадської довіри. Але ж такий погляд на громадську працю ще треба виховати в дітях, зразу ж, коли дитина ще не відчуває себе частиною дитячого колективу нічого з цього не вийде: дитині скажуть: „ну, коли так, то ти ніколи не будеш чергувати”. Вона заспокоїться і буде вважати себе цілком задоволеною.

Що ж робити? Як пробудити в дітях громадське почуття, за допомогою якого виховати в них громадські звички, досягти громадської дисципліни? Тут потрібно лише одне, щоб контролював не керівник, а самі діти.

Дитячий садок є однією з форм громадського життя, а в житті найкраща і найглибша дисципліна виробляється шляхом єднання з іншими людьми на ґрунті загальної праці, так і в дітей спільне життя та спільна праця викличе потребу в певній організації і свідоме розуміння необхідності користися певним організованим формам життя. Роль керівника лише регулювати, щоб ця громадська дисципліна не була для дитини занадто суворою та не погрожувала небезпекою.

Ось приклад: у одному з дитячих садків хлопчик Грицько 6 років абсолютно не хотів ні тарілок мити, ні розносити посуд, ні прибирати кімнату, коли до цього доходила його черга. Керівниці вирішили ніяких заходів не вживати для його примусу і чекати, як поставляться до цього діти. Де-який час були сварки, дорікання з боку дітей, навіть скарги на нього, а далі нам довелося спостерігати таку картину. Чергова накриває на стіл, усім ставить тарілки, а Грицькові нема. „Ти собі сам візьмеш, бо ти не чергуєш, для нас не робиш, і ми

за тебе не робитимемо”. Прибирають після обіду – Грицькова тарілка не мита. „Мий сам, підмети біля себе, бо ми за тобою прибирати не будемо”.

Після обіду всі йдуть гуляти, залишаються лише на деякий час чергові. Але ще коли доведеться чергувати, а Грицькові щодня доводиться залишатись, мити свою тарілку, бо їсти з брудної тарілки не хотілося. Він почував себе покинутим, відокремленим від гурту.

Це не була кара, ні штучна, ні натуральна, це був простий наглядний приклад того, оскільки розподіл праці полегшує життя, а колективне життя зручніше за індивідуальне.

І через деякий час Грицько сам став просити, аби йому дозволили чергувати. Діти були дуже задоволені з того.

Більше довір'я до дітей, дитячого колективу. Керуйте дітьми за допомогою громадської думки. Незважаючи на те, що ця громада дуже маленька, ви створите в дітях низку громадських звичок, а в житті ваших вихованців запанує громадська дисципліна.

Робоча і громадська дисципліна разом сприяють розвиткові волі у дитини, себто розвиткові тої внутрішньої дисципліни, без якої неможливо здійснити справжнє моральне виховання. Ми всі розуміємо, що добро і що зло, але зло вабить нас, і немає в нас волі стримати себе, бо старе виховання піклувалось не про те, щоб розвинути нашу волю, а, навпаки, докладало всіх зусиль, щоб її знищити.

Дорошенко(ва) О. Дитячий садок.

Порадник для керівників дошкільного виховання.

– Київ, 1922. – С. 3-18, 34-37, 68-77, 86-89, 196-200.

Журнал “За комуністичне виховання дошкільника” почав видаватися у 1931 році. Це було єдине в Україні за радянських часів періодичне видання, присвячене вихованню дітей дошкільного віку. Започаткування журналу було одним з заходів Дошкільного походу й повинно було відіграти значну роль у його науково-методичному забезпеченні. На сторінках журналу друкувалося багато матеріалів про налагоджування роботи різних типів закладів суспільного дошкільного виховання, організації педагогічного процесу, відображався кращий педагогічний досвід та інші.

Тираж журналу сягав 3000 примірників. Він мав такі розділи: “Загальний відділ”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Педагогізація населення”, “Обмін досвідом”, “Досвід з місць”, “Підготовка кадрів”, “Хроніка”, “Бібліографія”, “Консультація нових місць”.

Журнал “За комуністичне виховання дошкільника” відіграв свою позитивну роль у розвитку як теорії, так і практики дошкільного виховання в Україні. Але не можна не згадати, що це популярне і масове видання використовувалося владою для впровадження в життя політики комуністичної партії в галузі освіти, нав’язування комуністичної ідеології.

Статті, що друкувалися у журналі, відображали ті процеси, які відбувалися в дошкільному вихованні в цей період. Саме з них можна дізнатися, як дошкільне виховання втрачало свої національні ознаки, як воно без всякої причини і здорового глузду політизувалося та ідеологізувалося, як викреслювалися, йшли в забуття імена та праці С.Ф.Русової, О.І.Дорошенко та інші.

Пропонуємо добірку статей, які були досить типовими для журналу “За комуністичне виховання дошкільника” першої половини 30-х років. Зазначимо, що в подальшому ці “перегини” були значною мірою подолані, але історія дошкільного виховання зазнала й атеїстичного впливу, політехнізацію, боротьбу з казкою та інші.

Сьогодні навіть важко уявити, що все це було і взагалі могло бути. Але пожовклі сторінки журналу, безпристрасні свідки історії це зберігають.

З 1941 до початку 50-х років журнал не видавався. У 1951 році він відновив свою роботу вже під новою назвою “Дошкільне виховання”.

ПО СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “ЗА КОМУНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКА”

Рівняйся на кращу роботу

(Дитячий садок цукеркової фабрики ім.К.Маркса
в Києві рапортує про свою роботу)

У фабричному районі на околиці Києва в чудовому фруктовому садку міститься дитячий садок цукеркової фабрики ім. К.Маркса. У дитячому садку 110 чол. дітей. Робочий день триває 14½ годин. Садок має 4 групи та інтернат на 45 чоловік. З ранку до пізнього вечора весело метушиться в садку дівчора. Ось по широких алеях саду галопом мчить „кіннота”. Слідом за нею з гвинтівками за плечима в червоноармійських шоломах, співаючи походну пісню, під звук барабана, бадьоро маршує „піхота”. Друга група дівчора закладає фундамент грандіозного будинку, проводить водогін. Сюди на візках підвозять „робітники” будівельний матеріал. По кривій залізничній колії їде поїзд, що складається з групи дівчора. Там молоді натуралісти проводять боротьбу зі шкідниками саду та городу: збирають гусінь, яєчка метеликів, лялечки хрущів тощо. А ось і фізкультурники швидко і спритно влазять і залазять по драбинках шведської стінки, балансують рівновагу, йдучи по брусу. Трудовий, бадьорий настрій в дитячому садку!

А немало перепон і труднощів довелося перебороти, щоб поставити дитсадок на здорові рейки.

Шлях розвитку дитсадка цукеркової фабрики ім.К.Маркса був такий. Зростало виробництво цукеркової фабрики, притягувало щоразу більше жінок. Постає потреба відкрити дитячий садок. Фабрика, йдучи назустріч вимогам матерів-робітниць, відкриває дитячий садок – примітив.

Приміщення не було. Діти весь час перебували у дворі фабрики, а в дощ ховалися в приміщення завкому. Але економічна цінність дитустанови переконує, кого слід. Восени 1928 р. фабрика дає дитячому садку приміщення з 3-х кімнат, зовсім не пристосованих до нормальних умов роботи. У 1930 році дитячий садок переходить до іншого приміщення з 5-и кімнат й поширюється до 3-х груп, утворюється друга зміна, відкривається вечірня кімната на 30 чол. (фабрика переходить на трьох-змінну роботу).

Постає потреба і в інтернаті, який відкривається 1931 р. на 10 чол. дітей.

Кінець 1931 р. – початок 1932 р. – переломний період в житті дитячого садка. Увесь колектив оголошує себе за ударників, бере певні зобов’язання і виконує їх. Дружно закипіла робота в садку. У налагодженні роботи жваву участь бере завком, адміністрація ЗРК, педагогічна рада дитсадка.

Фабрика відпускає кошти на придбання твердого й м’якого інвентарю, устатковується сільськогосподарський куточок, за допомогою ЗРК поповнюється кладова й господарство дитсадка.

У дитячому садку були налагоджені всі куточки. Трудовий куточок поповнився потрібними інструментами, що дало можливість ознайомити дітей з принципами політехнізації. Поповнення куточка грамоти сприяло підвищенню грамотності серед дітей.

Поліпшення харчування, добре поставлена робота приваблює увагу батьків. У дитсадка своє господарство: 4 поросят, 10 курей, 4 кролів.

Найбільшу увагу приділено оздоровленню дітей: разом з лікарем був опрацьований санаторний режим та меню зі стовідсотковою калорійністю, наснажна гімнастика зранку, вправи в фізкультурному містечку, сонячні та повітряні ванни, душ, двохгодинний сон на свіжому повітрі та чотирьохразове харчування. Усі ці методи оздоровлення дітей проходили під безпосереднім контролем лікаря і педагогів і дали блискучі наслідки, діти поправились пересічно на 1-2 кілограми.

Колектив дитячого садка не обмежився лише роботою в своїй установі, а виніс її поза стіни. Для вивчення побуту дітей проведено обстеження вдома та ряд бесід з санітарно-гігієнічного мінімуму дитини. Допомогли матеріально найбіднішим білизною та взуттям.

З ініціативи нашого садка відкрили літній майдан на 50 дітей. Педагоги садка регулярно відвідували цей підшефний майдан, виходячи з потреби, привозили їм матеріал для педроботи та інструтували його.

Так, з ростом фабрики росте і ростиме дитячий садок цукеркової фабрики ім. К.Маркса, виконуючи малу, але почесну роль на культурному фронті.

*За комуністичне виховання
дошкільника, 1933. – № 1. – С.
40-43.*

З досвіду організації педпропаганди на виробництві

...Удосконалюючи свою роботу в дитзакладах, педагоги мусять одночасно допомагати батькам організувати якомога краще життя дітей в родині, мусять поширювати знання про їхнє виховання, сприяти педагогізації батьків та громадськості.

Тому педагогічну пропаганду, втілення в широкі маси педагогічних знань треба широко організувати, для чого зараз є всі можливості.

Тут ми хочемо поділитися досвідом організації дитсадками м.Одеси педпропаганди на виробництві.

Педпропаганда у нас проводиться в такому напрямі: знайомлять громадськість виробництва з роботою дитсадка та з життям дітей у ньому, а також з тим, як організувати комуністичне виховання дітей дома ...

Педагогічну пропаганду серед батьків на виробництві дитсадки Одеси здійснювали через такі форми:

- 1) Невеличкі бесіди по цехах.
- 2) Доповіді на загальних зборах робітників.
- 3) Організація кутка дитсадка на виробництві.
- 4) Стіл довідок на виробництві (педагогічна консультація).
- 5) Обстеження окремих родин робітників (якщо під час консультації виявилась в цьому потреба).
- 6) Закупівля книжок та іграшок і продаж їх під час консультації на виробництві.
- 7) Систематична участь педколективу в пресі виробництва (багатотиражки, стінгазети).
- 8) Виставки-пересувки.
- 9) Ранки для дітей, не охоплених дитсадком.

Найпоширенішою формою роботи з педпропаганди, яку широко використовували дитсадки, були бесіди по цехах.

Щоб бесіди по цехах мали певний успіх, щоб вони дійсно досягли своєї мети, дитсадки старалися ілюструвати їх наочним показовим матеріалом. Наприклад, під час бесіди про значення іграшки показували рекомендовану іграшку; бесіду на тему „Як та що треба читати дітям дошкільного віку?” ілюстрували рекомендованими книжками, показуючи при цьому і шкідливі книжки, яких дітям давати не слід ...

Дитсадки використовували і загальні збори робітників, щоб на них заслухати доповіді, які цікавили б усіх робітників. Наприклад, доповідь про побутові умови дітей, життя дітей дома пропонувалися дитсадками на загальних зборах, бо всі робітники повинні знати, у яких умовах живуть діти трудящих їхнього виробництва. Така доповідь будувалася на матеріалі обстеження родинних умов. У доповіді підкреслювались такі моменти: як організовано дозвілля дитини вдома; чи має дитина окремий куток для ігор та занять; чи має окреме ліжко, рушник; які взаємини між дітьми та батьками тощо. У доповіді відзначалися найкращі родини, які правильно організували виховання дитини в родині. Цей матеріал переважно ілюстрували підсумованими даними у вигляді діаграм. Часто таку доповідь дитсадки ілюстрували ще зразками кутка дитини вдома. Метою таких доповідей було не тільки констатувати стан: побуту дітей у родині, а й вирішити за допомогою всіх присутніх на доповіді робітників, яких конкретних заходів можна найближчим часом ужити, щоб виправити негативні моменти в родинному побуті дитини, виявлені під час обстеження...

Дуже цікавий досвід у роботі з педпропаганди на виробництві – це організація дошки запитань та відповідей.

Поширена така форма педпропаганди, як консультація робітників під час перерви. У їдальні, у читальні, червоному кутку один раз на шестиденку педагоги садка проводили консультацію з питань дошкільного виховання. Оформлювався цей куток консультації так: у спеціально відведеному місці стояв „стіл довідок”. Біля нього організовувалась виставка рекомендованої книжки, іграшки, правильного дитячого одягу тощо. Тут же вивішувался режим дня для дітей дошкільного віку, пристосований до окремих вікових груп, зразок меню тощо. Там, де це можливо було, дитсадки в куток консультації влаштовували спеціальний щит популярної педагогічної літератури для батьків. До кожної книжки подавалися коротенькі анотації, які зацікавили б робітників книжками. Під час консультації в цьому кутку влаштовувались виставки саморобних іграшок, які наочно показували батькам, що можна зробити для дітей з непотрібного матеріалу. Тут же влаштовувався зразковий куток дитини вдома: дитячий стіл, стілець, поличка для іграшок, ящик з непотрібним матеріалом, вішалка з рушником, поличка з милом, зубною щіткою. Коли не вистачало місця, щоб показати зразок устаткованого диткутка, садки використовували великі фото, де зображувався зразковий куток дитини або виставляли макет.

Під час консультації проводилась відповідна робота, щоб консультацією охопити не лише батьків дітей дитсадка, а й усіх інших робітників виробництва.

*Н.Ш. За комуністичне виховання
дошкільника, 1935. – № 5. – С. 58-61.*

„Чемодан” для пересувної виставки по педпропаганді

...Для допомоги організації педпропаганди, Вукопромсоюзкас надсилає на периферію різні інструктивні та допоміжні матеріали. Також розроблений проект і виготовлений зразок виставки-примітиву („чемодан”) для розгортання її під час організації бесід, консультацій у цехах, червоних кутках, їдальнях артілей з питань комуністичного виховання дітей.

Ми виготовили „чемодан”, який, розгортаючи, можна перетворити на художньо оформлені „щити”. Розмір цього „чемодана” 60x40x18 см. Вага всього 6 кг; його без труднощів може підняти одна людина. Тому з ним не важко їздити по виробництвах, навіть виїжджати в інші міста та села.

„Чемодан” – щит так побудований, що на ньому можна розмістити гасла, плакати, фото і т.д. Є місця для іграшки, книжки тощо. Такий „чемодан” дуже потрібний для роботи з педпропаганди на виробництві. Не маючи можливості розгорнути постійну виставку за браком місця, можна використовувати „чемодан”, використовуючи його під час зборів робітників, обідньої перерви тощо. Матеріал виставки можна щоразу міняти відповідно до таких завдань, які поставлені на цей час з педпропаганди.

Ми також виготовили додаток до „чемодана” і виставковий матеріал для 5 тем, а саме: 1) оздоровлення дошкільника; 2) режим дня дошкільника в

родині; 3) одяг дошкільника відповідно пори року; 4) дитячий куток в родині; 5) робота дитячого садка з батьками ...

Цей „чемодан” був переглянутий дошкільним відділом Харківського науково-дослідного інституту педагогіки й одержав позитивну оцінку.

Ми вважаємо, що кожен методкабінет (а таких у нас на сьогодні є достатньо), повинен придбати такий „чемодан”. Цим він набагато допоможе дитячим садкам у розгортанні громадсько-педагогічної роботи серед трудящих.

Х.Р. За комуністичне виховання дошкільника, 1935. – № 5. – С. 66-69.

Дошкільна установа в світлі політехнізму

Дошкільна установа реконструктивної доби мусить бути політехнізованою дошкільною установою.

Це є передумовою її відповідності завданням соціалістичного будівництва, завданням соціалістичної перебудови всього нашого життя. Перед дошкільними працівниками стоїть величезна робота – переглянути всю систему педагогічного процесу, побудувати її на нових засадах, засадах політехнізму ...

Найперший і основний принцип перегляду і перебудови роботи кожної дошкільної установи на засадах політехнічного виховання є принцип посиленої участі в громадсько-політичному та громадсько-виробничому житті.

Організуючи посилену участь дітей в процесах соціалістичного будівництва, треба цю участь ґрунтувати на безпосередньому систематичному зв'язку роботи дошкільної установи з життям певного заводу, фабрики, колгоспу чи майстерні...

Зв'язок дошкільників із виробництвом аж ніяк не можна і не слід, розглядати як їхню участь у його виробничо-продуктивній праці. До цього діти молодшого віку ще не мають можливостей. Для них зв'язок із виробництвом – це знайомство з його процесами та участь в громадсько-політичній роботі цього виробництва.

Кращими ж формами цього знайомства, напевно, будуть:

а) прикріплення до дошкільної установи дітей-піонерів, зв'язаних з цим виробництвом для того, щоб вони висвітлювали дошкільникам найважливіші галузі виробничого життя, розповідали їм про характер праці, мобілізували, організували участь їхню в боротьбі за виконання промфінпланів виробництва;

б) другою допоміжною формою знайомства дітей-дошкільників із виробництвом мусять стати екскурсії на виробництво, так звані, виробничі екскурсії. У системі політехнічного виховання, їм треба приділити найважливішу роль. Вони мусять ознайомити дітей не лише з виробництвом, з яким дитячий садок зв'язаний безпосередньо, але й із іншими виробництвами. Треба тільки, щоб ці екскурсії погоджувалися з загально-педагогічними та гігієнічними вимогами. Керівники дошкільної установи повинні зважати на особливості організму дитини молодшого віку – швидке стомлювання,

збудженість, сприйнятливість на захворювання і т. ін. І, виходячи з цього, вони мусять бути обережні у виборі об'єктів екскурсій. Не кожне виробництво для дошкільника може стати об'єктом екскурсії, а тільки те, що не загрожує шкідливими впливами на організм, не загрожує надмірною збудженістю дитини;

в) третя форма зв'язку та знайомства дошкільної установи з виробництвом є організація в дитячому садку кутка виробництва та відображення в педагогічному процесі, у всій діяльності дітей елементів виробничого життя. Куток виробництва, де діти збирають основні продукти виробу майстерні чи фабрики, з якими вони зв'язані: малюнки різних процесів роботи, різних машин, показники стану роботи, виконання промфінплану, портрети ударників, плакати, гасла і т. ін., одним словом усе те, що наочно, яскраво відображає виробниче життя, – все це і мусить характеризувати куточок виробництва в дитячому садку...

Під кутом зору завдань політехнічного виховання треба переглянути і методи праці дитячого садка та її форми.

Праця в робочому куточку, корисні вироби з дерева, з текстури, з паперу, праця на природі, екскурсійні форми роботи – ось що вимагає до себе особливої уваги. І той дитячий садок, що не зумів перебудувати своєї роботи відповідно до цих вимог, не може розв'язати для себе проблему політехнізму.

Організація робочих куточків, робочих кімнат має відіграти величезну роль в політехнізації дитячого садка. Відображення в праці елементів життя того виробництва (заводу, колгоспу), що зв'язане з дитзакладом, розвиток конструктивних умінь, поглиблення в процесах роботи обізнаності дітей з елементами сучасної техніки та набуття навичок орудувати найпростішими знаряддями праці. Виховання соціалістичного ставлення до праці – введення соціалістичних методів праці – соцзмагання, все це мусить стати за основу організації дитячої трудової діяльності в дитзакладі, як кінцева передумова політехнізації.

Велику допоміжну роль в системі політехнічного виховання дошкільної установи мусить бути відведено також дитячій іграшці та дитячій книжці. Їх місце в роботі дитячого садка, характер повинні переглянути і переоцінити під кутом зору завдань політехнічного виховання. Добір цих іграшок мусить максимально допомагати дітям закріплювати й поглиблювати свої враження, орієнтуватися у виробництві та його процесах, допомагати в розвитку комбінаторності. Цьому найбільше сприяє так звана політехнічна іграшка, цебто така іграшка, що буде зосереджувати дітей на процесах техніки, конструктивізму, буде будити в дитині бажання відображати основні процеси виробничого оточення. Кожний дитячий садок мусить продумати систему таких іграшок і наскільки можливо забезпечити ними педагогічний процес із дітьми.

Теж саме слід сказати і про художню літературу для дітей про соціалістичну працю та відносно її використання. Щоб поглибити обізнаність дітей з технікою можливо використовувати наукові кінофільми, фільми присвячені різним видам виробництва. Важливе місце в політехнічній роботі

садка слід приділити також організації дитячих екскурсій на промислові виставки. Дитяча книжка, іграшка, кінофільми й екскурсії на технічно-промислові виставки в системі організації дитячої труддіяльності в установі і вдома – то все ділянки та засоби педагогічного процесу, процесу політехнізації цілої системи виховання.

П.В. За комуністичне виховання дошкільника, 1931. – № 3. – С. 16-20.

Червона Армія

(Середня група)

Термін проробки – 11 днів (орієнтовно)

Зауваження до теми

У цій темі діти знайомляться з Червоною Армією як захисницею країни Рад та трудящих. Червона Армія завжди дуже цікавить дошкільнят: дітей захоплює організованість червоноармійців. Під час опрацювання цієї теми ми повинні поглибити, зацікавити дітей, уточнити уявлення дітей про Червону Армію, поглибити інтернаціональні почуття, довести дітям: щоб бути міцним, спритним, як червоноармієць, треба вправлятися. Під час бесід, розмов, читання, оповідання, розгляду книжок, журналів та проведення екскурсій треба фіксувати увагу дітей на організованості та технічній підготовці армії.

Звідси постає завдання:

- 1) З'ясувати дітям роль Червоної Армії, як захисниці всіх трудящих.
- 2) Викликати бажання в дітей рости міцними, здоровими, щоб у майбутньому стати червоноармійцями.
- 3) Притягти батьків до участі в організаціях ТСО та УЧХ.

На тлі ознайомлення з Червоною Армією широко розгортається ігрова діяльність як у приміщенні, так і на майдані. Ці ігри мають велике значення у вихованні в дітей громадсько-політичних настанов, політехнічних знань, стимулює їхню творчість.

Вихователька повинна організувати дитячий колектив під час гри, вносити стимулюючий матеріал, не допускати великого збудження дітей і т.ін.

Вихователька повинна підготуватись до екскурсії до касарні. Коли касарні містяться далеко від дитячого садка, то треба обмежитися тільки екскурсією в червоний куток клубу або подивитися на парад Червоної Армії на вулиці. Треба подбати і про запрошення червоноармійця на свято.

Ранок не повинен бути перевантажений, треба частину його побудувати на стимулівній грі дітей.

Програмовий матеріал

Громадсько-політичне виховання. Червона Армія захищає нашу країну від ворогів, від нападу буржуїв. До Червоної Армії приймають всіх працюючих робітників та селян усіх націй. Проводир Червоної Армії – Ворошилов. Червоноармійці вчаться стріляти з гвинтівок, кулеметів, літати на аероплані. Усі трудящі дорослі в нас вчаться у військових гуртках стріляти, поводитися з

протигазом, щоб бути готовим до захисту країни. День Червоної армії – свято трудящих всіх націй та їх дітей.

Політехнічна праця. Знати засоби пересування Червоної Армії аеропланом, аеросанями. Конструювати різні речі, що зв’язані з Червоною Армією, використовуючи для цього бляшанки, коробочки з-під гуталіну, обрізки дерева, дріт тощо. Конструювати будівлі із снігу, наприклад, фортецю.

Фізвиховання. Робітники, колгоспники, червоноармійці, щоб бути міцними, здоровими, сильними, вправляються з фізкультури. Діти, вправляючись з фізкультури та граючись, готують міцну, здорову зміну робітникам (червоноармійцям).

Мова. Збагачення усної мови назвами зброї червоноармійців.

Грамота (нові графеми): „Червона Армія нас захищає”. Слово „куля”.

Зміст та форми роботи

Розгляд ілюстрацій з книжок про соцбудівництво. Розмова, щоб виявити уявлення дітей про будівництво та підвести їх до того, що буржуї намагаються заважати та шкодити нашому будівництву. Червона Армія – наша захисниця.

Монтаж плакатів з ілюстраціями про будівництво та Червону Армію (або альбом).

Екскурсія до касарні: під час екскурсії звернути увагу дітей на організованість червоноармійців, чистоту та порядок в касарні. Розгляд кулемета, рушниць, протигаза, телефона, радіо. Червоноармієць, з яким вихователька домовилась про характер бесіди, розповідає дітям про життя червоноармійців, про те, що до Червоної Армії приймають усіх трудящих, про те, як вони вчаться та чому, як вправляються з фізкультури.

Бесіда. Підсумування вражень після екскурсії.

Вирізування фігур червоноармійців.

Читання художнього оповідання.

Збори разом з піонерами про проведення свята Червоної Армії як свята огляду нашої боєспроможності. На зборах піонер підводить дітей до потреби перевірити і відрпортувати на святі про стан охоплення батьків гуртками військовизації.

Робота в куточку: виготовлення з непотрібного матеріалу (обрізки дерева, фанери, коробки з-під гуталіну, текстури) гармат, аеропланів, гвинтівок.

Побудова із снігу фортеці вкупі із старшою групою та піонерами. Ця робота проводиться щоденно під час гулянки (шанці (окопи), панцерники, гармати). У процесі роботи звернути увагу дітей на властивість снігу (залежно від температури надворі).

Обчислити діаграмами число батьків по групі, що їх втягнуто до ТСО.

Скласти стінгазету до дня Червоної Армії з розповідей дітей, що їх записала вихователька, діаграм про число охоплення батьків гуртками ТСО. Вирізування та малюнки вивісити в клубі або на підприємстві.

Гри з фігурами: червоноармійцями, гвинтівками, прапорцями, катушками, дробом, будівання наметів (палаток).

Гра: перебіжки. Ритміка та співи.

Прикрасити кімнати. Вихователька вносить портрет Ворошилова, гасло, що його виготовили піонери, стінгазету, монтаж. Діти розглядають це все. Допомагають розвішувати, клеїти. Діти, що не беруть участі в цій роботі, вільно малюють.

Свято Червоної армії. На свято до дитсадка запрошують червоноармійців і батьків. Програма ранку складається з пісень, інсценізації – параду Червоної Армії, маршування тощо.

Малювання на тему „Червона Армія”.

Громадсько-педагогічна робота. Втягнення колективу дитячого садка та батьків до гуртка ТСО.

Домовитися про екскурсію дітей до касарні. Участь дорослих у святі червоноармійців.

Програмовий матеріал, що опрацьовується поза темою:

Природа.

- 1) Поглиблення уявлень про зиму (погода, сніг).
- 2) Простежити на снігу сліди людини, коня, собаки, гави.
- 3) Знати, що сніг при великому морозі сипкий, а ліпиться, коли стає тепло.

Фізвиховання.

- 1) Перескоки через мотузку заввишки 20 см.
- 2) Нахилити тулуб праворуч, ліворуч.
- 3) Влучати в кольоровий кружечок на стіні.
- 4) Вправи з палицями.

Математика.

- 1) Закріпити орієнтації: довгий – короткий.

*За комуністичне виховання
дошкільника, 1933. – № 1. – С. 30-31.*

З досвіду антирелігійного виховання в дитячому садку (дитячий садок м.Харкова)

Рішучий злам у напрямку антирелігійного виховання в дошкільних установах міста Харкова можна констатувати тільки на початку 1930 року. У робітників були такі настрої, що питання це є для них надто складним. Більшість дітей не виявляють релігійних настроїв, і порушувати його – це значить нав’язати дитині те, про що вона й не знає. Такі настанови в корені не вірні і шкідливі. Так ставити питання – це доводити, що дошкільна установа повинна бути аполітична, ніякої участі в громадсько-політичному житті країни дошкільники не беруть і брати не можуть.

Наше завдання – не тільки виховувати матеріалістичний світогляд у дитини, але й зробити з неї активного борця за цей світогляд ...

Антирелігійне виховання ми побудували так, що воно не велось у нас кампанійським способом, а систематично впливало на все життя нашої установи. У всі оргмоменти були включені такі матеріали, на яких діти могли

набувати матеріалістичний світогляд, усвідомити класово-ворожу для пролетаріату суть релігії – це був перший і основний принцип у роботі...

В основу антирелігійного виховання ми клали досвід дитини, на підставі якого їй легко було довести всі брехні попів; що ці брехні попам вигідні.

Робота в природі, оздоровча кампанія, санітарно-профілактичні заходи давали дітям безліч такого досвіду. Діти добре переконались, що лише оброблена грядка дає кращі наслідки, що добірне насіння дає кращі сходи, що знищення гусені забезпечує врожай садовини, своєчасно політі й пересаджені квіти буйно розвиваються... Розмови дітей з лікарями про запобігання захворюванням, про засоби оздоровлення, досвід з мікроскопом, розглядання плакатів ще більше поширюють досліди дитини про боротьбу за існування на підставі науки. Поруч з цим іде висвітлювання боротьби попів проти науки, їхніх тверджень, що всі хвороби тільки молитвами можна вилікувати.

Антирелігійне виховання дітей ми тісно пов'язуємо з антирелігійним вихованням їхніх батьків. У першу чергу досліджувати ті родини, де або батьки, або діти вірять. Тут приходилося індивідуально обробляти батьків. Як форма масової роботи були доповіді на антирелігійні теми, втягнення через дітей і на зборах до лав безвірників, екскурсії, поширення ударництва, доповіді „Чому не можна лякати дитину, розповідати їй нісенітниці та баєчки?“, „Чому не можна по-примиренському ставитися до молитв старих“, „Що має свій вплив на дітей?“ Усю цю роботу ми проводили за участю дітей і перед дітьми. Коли це були збори, то тут же була й вечірня кімната для дітей, і діти домагалися, щоб батьки відвідували збори і знали, про що будуть говорити на зборах. „Моя мама не вірить у бога, а її я привів – нехай ще раз послухає“ (Женя К.). „А я, скільки не говорю мамі, а вона все-таки вірить і попів любить“ (Вітя П.). Деякі факти говорять про те, що наші діти ведуть антирелігійну пропаганду поза родиною. Маня 7 р. пішла з матір'ю до однієї знайомої і там побачила ікони. Зараз же запитала: „Хто це вірить?“ Причому звернулася до діда, що був у хаті. Дід, сміючись, відповів, що цими ділами займається бабка, яка має зараз повернутися. „Це ви вірите в ікони? Невже вам ніхто не пояснив, що це обман?“ – звернулася Маня до бабки, що тільки переступила поріг. „Ні, дитино, це тебе в саду дурять, бог є, дурять тебе,“ – схвильовано відповіла бабка. Маня стояла на своєму: „У нас в саду не можуть дурити – нас вчать, так як вчив Ленін, а Ленін не міг дурити, це вас обдурили буржуї і попи. Ви не вірте, а краще вчіться“. Ранком Маніна мати розповіла про Маніні наступ. Найцікавіший це був висновок Мані. Розповідаючи своїй керівниці про це, Маня зазначила: „Я думаю, що винувата Галя (дитина з нашого дитсадка), бо вона ж там живе і досі не могла пояснити це бабці так, щоб вона зрозуміла“.

Проводячи антирелігійне виховання дітей ми завжди підводимо дітей до участі в соцбудівництві і разом викриваємо перед дітьми те, що стоїть на перешкоді цьому будівництву, і включаємося в боротьбу з усім чужим і ворожим. Але щоб боротися з релігійним дурманом, треба знати його суть та засоби боротьби з ним; виходячи з цього, ми висвітлюємо дітям суть релігії; у чому вона виявляється, як з нею боротися. Це наставляння завжди сигналізувало нам про помилки і давало змогу виправити їх. Участь в

позитивному і боротьба з негативним – ось стрижень антирелігійного виховання.

*К.Д. За комуністичне виховання
дошкільника, 1931. – № 6. – С. 45-47.*

Ця публікація у журналі “За комуністичне виховання дошкільника” є відповідь на статтю К.І. Чуковського у “Літературній газеті” від 11 вересня 1932р., в якій він виступив на захист казки. Серед інших аргументів К.І. Чуковський навів свої спостереження за сприйманням вихованцями одного дитячого садка твору “Пригоди барона Мюнхгаузена”: діти з задоволенням слухали й весело сміялися. Цім зауваженням дитячий поет викликав шквал критики, як на свою адресу, такі на казку, яку він захищав.

Чи потрібна казка?

У „Літературній газеті” від 11 вересня 1932 року з’явилась стаття Корнія Чуковського під заголовком „Управдом или Дарвин” (о детской книге)... Сам виступ Чуковського на оборону казки, на оборону вигадів у дитячій літературі для розвитку творчості дитини ми гаряче вітаємо...

Казка є одним із засобів, що викликає у дітей активні емоції. Даючи дітям казку, ми тим самим зумовлюємо форми їхньої діяльності. Під впливом прослуханої казки діти і свою гру, і свій малюнок, і свою мову проймають відповідним змістом... Ось чому ми не можемо говорити про казку взагалі, зокрема, для дитини дошкільника. Зміст і спрямованість казки грає для нас виключну роль, особливо на цьому етапі, коли точиться активна, жорстока боротьба за пролетарський світогляд дитини в умовах щораз гострішої класової боротьби. Нам треба виховувати мільйонні маси дітей, нам треба з кожної дитини створити творця і будівника, вся сила „фантазії” й емоції якого має бути спрямована в одну точку. Це є активна участь у нашому великому соціалістичному будівництві.

Що ж пропонує нам Чуковський?

Чуковський пропонує нам давати дітям „Авантюри Мюнхгаузена”, які викликають веселий сміх дітей. Гримерські казки й інші чарівні казки. Що ж цінного знаходить Чуковський у книжці „Пригоди Мюнхгаузена”?

...Ми могли б подати уривки всіх оповідань Мюнхгаузенівих, але чи є в цьому потреба? Нам думається, що виняткова безглуздість цих оповідань дає досить підстав для того, щоб дати належну оцінку цій книжці, що містить у собі „пригоди”, одну безглуздішу за іншу. Діти, слухаючи, заливалися сміхом. Дітям було весело. Невже цього досить, щоб вважати книжку Мюнхгаузена за потрібну, корисну, радісну? Сміх не завжди є критерієм високої якості літературного твору... Не треба забувати, що художнє читання – це важливий вид живого слова, який примушує звучати і дитячу думку, і дитяче почуття...

І оповідання Мюнхгаузена не становлять, звичайно, винятку: вони ні в якому разі не проходять безслідно для психіки дитини. Не тільки сміх вони викликають, а й хворобливу фантастичність; хворобливу спрямованість думки і

бажання випробувати і свої власні сили в жорстокостях, знуцанні, „безглузді” поведінки взагалі.

Залишається одне: дивуватися, як може такий великий художник, як Чуковський захоплюватися такою не звучною, безглуздою, а, головне, безперечно шкідливою літературою, якою є „Пригоди Мюнхгаузена”.

Чуковський пропонує також давати дітям казки Грімма й інші чарівні казки. Нам хочеться запитати Чуковського: „Що може бути спільного між спрямованістю казок Грімма й тією спрямованістю, яку ми хочемо виховати в наших дітях. Що являють собою казки Грімма? Чи всі їх фабули слід використовувати? Що дає й що може дати нашим дітям „Братец и сестрица”, „Сладкая каша”, „Гензель и Гретель”, „Странствование мальчика-крошки” і т.д. Що може бути корисного в цих безглузких, антихудожніх, антисоціальних казках, де герої є Баба-Яга, що намагається підсмажити дітей, які до неї потрапили; „мальчик-крошка”, що ховається в наперстку і допомагає розбійникам у їх грабунках? І ці казки Чуковський радить запровадити як складову нашої виховної роботи.

...Ми мусимо із усією рішучістю сказати, що нам чарівні, буржуазні казки непотрібні. Ми їх вигнали, і нема їм вороття. Поганий той педагог, який понесе чарівні казки в стіни наших дитячих установ, звідки мають вийти революційно настроєні діти, з яскравою класовою спрямованістю і революційною фантазією. Ми повинні розвинути в дітях таку фантазію, яка поставить їх у перші лави самовідданих борців за ідею комунізму. Казка, яка може сприяти вихованню саме такої творчої фантазії, така казка нам потрібна, за таку казку ми будемо боротися... „Наша” казка має дати дитині такі уявлення, які зв’язані з формами майбутнього комуністичного життя, з героїчною боротьбою революційного пролетаріату. „Наша” казка має відкрити очі дітям на природу, що їх оточує, виховуючи в них матеріалістичний погляд на світові явища. „Наша” казка має бути знаряддям пролетарсько-класового виховання так самісінько, як стара казка була вірним знаряддям у руках буржуазного класу.

*Е.А. За комуністичне виховання
дошкільника, 1933. – № 4. – С. 14-21.*

Викрити і викоринити націоналістичні перекручення на дошкільній ділянці

...Перші роки створення радянської системи дошкільного виховання в СРСР були роками боротьби з буржуазною спадщиною (з теорією так званого вільного виховання, фребелізмом, монтесоріанством), однак на Україні ця боротьба розгорталась неоднаково проти всіх ворожих настанов. „Теоретики” дошкільного виховання на Україні не відчували ворожої підривної роботи націоналістичних елементів та, зокрема, „Харківської педагогічної школи”.

Найвиразнішим представником націоналістичних теорій на дошкільному фронті була „відома” українська націоналістка, фашистка Софія Русова. Виразником буржуазних ідей в дошкільному вихованні на Україні був журнал „Дошкольное воспитание”, що видавався київським товариством народних

дитячих садків з 1911 по 1917 рік, де співпрацювала Русова і Лубенець, що ставили своїм завданням охопити впливом дітей „народу”, щоб виховати з них вірних слуг капіталу.

...Колишнє товариство київських народних садків пропагувало буржуазні ідеї Фребеля, Монтезорі, принципи „вільного виховання”, а після Лютневої революції ці настанови були використані націоналістичними елементами в боротьбі проти радянської системи виховання.

Принципово ідеологічну суть теорії „вільного виховання” виявляє дуже популярна за перших років революції книжка Вентцеля – „Теория свободного воспитания и идеальный детский сад”, де ми маємо яскравий вираз толстовської теорії „невтручання”, розмови про „духовне перевиховування людства” та повне „підкорення” волі дитини і т.ін.

Поруч з цими „теоретиками” виступала українська націоналістка Русова...

Систему народної освіти Русова утверджувала як національну систему, що обумовлюється „особливостями нації”. За часів Центральної ради, стоячи на чолі відділу позашкільної освіти, вона всіляко обґрунтовувала свою систему, що є фактично системою націоналістичної контрреволюції, що збігається з характерними рисами сучасної фашистської теорії виховання в Німеччині, Італії...

Виходячи з цих настанов, Русова ставить такі вимоги до дитячого садка: „Садок має бути весь пройнятий національним духом нашого народу, має закладатися так, як колись закладалась наша національна школа в XVI віці – на цілком демократичному ґрунті”

Націоналістичними установками Русова обґрунтовує все завдання виховання в дитячому садку. „Щодо морального виховання ми й тут маємо рахуватися з ґрунтовними рисами національної вдачі, якою склало її фізичне оточення й історія. Українець – індивідуаліст по своїй природі, гуморист не з останніх, разом з цим, він ще мало розвинений у громадському напрямку”.

Як бачимо, представник українського фашизму, висуванка уряду Центральної ради, захищаючи інтереси експлуататорів і борючись проти пролетарської революції, немало попрацювала над обґрунтуванням особливостей розвитку України: „фізичне оточення”, „відмінність теорії”, „риси національної вдачі”, „українець – індивідуаліст”, „мало розвинений у громадському напрямку”, тощо, – все це було не лише термінологією „педагога”, а намаганням класового ворога обґрунтувати свої положення, щоб довести неможливість пролетарської революції на Україні....

Цим не закінчилися намагання націоналістичних контрреволюційних елементів, вони і після розгрому Центральної ради намагалися провадити свою підривну роботу. Послідовником Русової з’явилась О.І.Дорошенко, що виступила з своєю книжкою „Дитячий садок” (вийшла друком 1922 р.). Дорошенко цілком пристає до фашистських поглядів Русової, виступає як її ідеологічний спілльник. Книжка Дорошенко просякнута відвертою пропагандою націоналістичного виховання, замаскованого псевдонауковими позиціями. Тут О.І.Дорошенко цілком виявляє своє кредо, підносячи авторитет Русової, яка, за

словами Дорошенко, „вперше підняла стяг дошкільного виховання на Україні й мусить вважатися фундатором його”. Звичайно, не біло-емігрантка Русова є фундатор дошкільного виховання, а Жовтнева революція і радянська влада, що зробити дошкільну справу – справою пролетарської держави.

Дорошенко є відвертою прихильницею „вільного виховання”: „Персонально я додержуюсь системи так званого „вільного виховання”... „Порядку денного, так званого розкладу дня, заздалегідь наміченого, у садку немає й бути не може. Вільно мусить іти все життя в дитсадку: не можна робити дітям ніяких зауважень, так, наприклад, під час малювання ніяких поправок, ніяких вказівок керівник не має права робити дітям”... У цій книжці Дорошенко виступає як відвертий націоналіст. ”...

К.М. За комуністичне виховання дошкільника, 1933. – № 3 – С. 78-81.

СТАТУТ ДИТЯЧОГО САДКА**Затверджено Народним комісаріатом освіти
УРСР від 18 лютого 1947р.****I. Загальні положення**

§ 1. Дитячий садок є державним закладом громадського радянського виховання дітей віком від 3 до 7 років, який має на меті забезпечити їм всебічний розвиток і виховання. Разом з тим дитячий садок дає змогу жінкам-матерям брати участь у виробничому, державному, культурному та громадсько-політичному житті.

§ 2. Дитячий садок незалежно від того, у віданні якої організації або установи він перебуває, провадить свою роботу на основі «Статуту дитячого садка» і програмно-методичних вказівок Міністерства освіти УРСР.

§ 3. На здійснення зазначених у § 1 цього Статуту завдань дитячий садок:

а) піклується про здоров'я дітей, забезпечує правильний фізичний розвиток та загартовування організму дитини шляхом організації всієї обстановки і режиму дитячого садка відповідно до вимог гігієни, проведення повноцінного харчування, всемірного й правильного використання повітря, води і сонця, проведення ігор та фізичних вправ, а також заходів проти захворювання;

б) розвиває розумові здібності, мову, волю, характер дитини, здійснює художнє виховання, знайомить дітей з навколишнім. світом шляхом безпосереднього єднання з природою і людьми, в різноманітних іграх та заняттях (малювання, розповідання, читання, музика, співи), а також на екскурсіях і прогулянках;

в) прищеплює дітям навички самостійності в догляді за собою, гігієнічні навички, звичку до праці, учить дітей правильно користуватися речами, акуратно і дбайливо поводитися з ними;

г) привчає дітей до порядку, виховує в них організованість, уміння поводитися серед дітей і дорослих, повагу до старших, любов до батьків;

д) виховує любов до Радянської Батьківщини, до свого народу, його вождів, Радянської Армії, використовуючи багатства рідної природи, народної творчості, яскраві події з життя країни, доступні розумінню дітей.

Виховна робота дитячого садка сприяє надалі успішному навчанню дитини в школі.

§ 4. Дитячий садок повинен бути прикладом правильного виховання дітей дошкільного віку і подавати допомогу батькам у вихованні дитини в сім'ї.

§ 5. Робота в дитячому садку проводиться рідною мовою дітей.

§ 6. Почесне й відповідальне завдання виховання дітей у дитячому садку виконує вихователь.

II. Порядок відкриття дитячих садків

§ 7. Дитячі садки організують відділи народної освіти, а також фабрично-заводські підприємства, установи, кооперативні та колгоспні організації.

Примітка. Організація дитячих садків приватними особами не допускається.

§ 9. При відкритті й утриманні дитячих садків усі господарські організації та установи повинні точно дотримуватися встановлених Міністерством освіти і Міністерством охорони здоров'я УРСР норм будівництва та об'єму приміщень дитячих садків, комплектування груп, устаткування, приладдя, харчування, медичного обслуговування дітей, а також санітарних правил.

III. Структура дитячого

§ 10. Основними типами дитячих садків є дитячі садки, які мають три або чотири групи.

Залежно від розміру приміщень і кількості дітей допускається організація дитячих садків з 1 - 2 групами для дітей різного віку.

§ 11. Групи дитячого садка комплектуються залежно від вікового складу дітей (3 роки - молодша група, 4 роки - середня група, 5 років - старша група, 6 років - підготовча до школи група).

У багатокомплектних дитячих садках організуються паралельні групи; наймолодші діти виділяються в окрему групу.

§ 12. Кількість дітей у групі дитячого садка становить - 25.

§ 13. Тривалість перебування дітей у дитячому садку протягом дня визначається, залежно від потреб батьків, у 10 - 12 годин.

§ 14. Для обслуговування дітей, батьки яких працюють у нічних змінах і не мають інших членів сім'ї для догляду за дітьми, в дитячих садках повинні бути організовані спеціальні групи, де діти перебувають цілу добу протягом тижня, за винятком вихідного дня.

§ 15. Залежно від місцевих умов і потреби для дітей з туберкульозною інтоксикацією організуються спеціальні дитячі садки та групи, які працюють відповідно до затверджених Міністерством освіти і Міністерством охорони здоров'я положень та інструкцій.

§ 16. Діти в дитячому садку одержують харчування при 10-годинному перебуванні - 3 рази, при 12-годинному і цілодобовому - 4 рази на день.

§ 17. Дитячий садок працює цілий рік, за винятком встановлених у загальнодержавному порядку днів відпочинку та свят...

Вихователь дитячого садка

§ 31. Вихователя дитячого садка, що перебуває у віданні відділу народної освіти, призначає і звільняє завідувач районного (міського) відділу народної освіти за поданням завідувача дитячого садка.

§ 32. Вихователя дитячого садка, що перебуває у віданні того чи іншого підприємства або установи, призначає й звільняє адміністрація відповідного підприємства, установи після погодження з відділом народної освіти.

§ 33. Вихователі дитячих садків усіх відомств призначаються з осіб, які мають вищу освіту або закінчили дошкільне педагогічне училище, або мають

загальну освіту в обсязі середньої школи і спеціальну підготовку, здобуту на дошкільних курсах.

§ 34. Вихователь дитячого садка несе персональну відповідальність за охорону життя та здоров'я кожної дитини, за правильне виховання дітей своєї групи.

§ 35. Вихователь дитячого садка:

а) забезпечує правильне виховання дітей, керуючись у своїй роботі програмно-методичними вказівками Міністерства освіти УРСР;

б) дбайливо й уважно ставиться до інтересів і потреб кожної дитини своєї групи;

в) виконує вимоги лікаря, зв'язані з охороною і зміцненням здоров'я дітей;

г) проводить роботу з батьками з питань виховання дітей у дитячому садку і в сім'ї;

д) бере участь у роботі педагогічних нарад у дитячому садку і методичних об'єднань міста, району;

е) складає плани і звіти про свою роботу з дітьми, старанно готується до занять.

§ 36. Вихователь веде групу дітей, поки не передасть їх до школи.

§ 37. Кожний вихователь повинен систематично підвищувати свою кваліфікацію.

§ 38. Вихователь дитячого садка працює під керівництвом завідувача дитячого садка, звітуючи перед ким про свою роботу. .

§ 39. Норма робочого часу для вихователя дитячого садка ,6 годин на день.

*Довідник дошкільного працівника./ Укладач Л.Ф. Венжик.
– К.: Радянська школа, 1980.- С.29-36.*

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОБ'ЄДНАНУ ДОШКІЛЬНУ ДИТЯЧУ УСТАНОВУ (ЯСЛА-САДОК)

**Затверджено
постановою Ради Міністрів УРСР
від 11 липня 1960 р., № 1132**

1. Ясла-садок є державною установою громадського виховання дітей віком від двох місяців до семи років, яка здійснює завдання по всебічному розвитку дітей в єдиній системі комуністичного виховання, відповідає завданням наступного виховання дітей у школі, сприяє участі жінок-матерів у виробничому та громадсько-політичному житті країни.

2. Навчально-виховна робота в дошкільній дитячій установі провадиться рідною мовою дітей у відповідності з програмно-методичними вказівками, затвердженими Міністерством освіти УРСР і Міністерством охорони здоров'я УРСР.

3. Ясла-садки організуються районними, міськими відділами народної освіти, підприємствами, установами, організаціями, згідно з встановленим планом, а також за рішенням правлінь колгоспів.

Ясла-садки, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, повинні бути зареєстровані у відповідному районному, міському відділі народної освіти. При реєстрації їм встановлюється порядковий номер, після чого дошкільна дитяча установа набуває прав юридичної особи.

4. Керівництво і контроль за господарсько-фінансовою діяльністю ясел-садка здійснюється адміністрацією підприємства, установи, організації, правлінням колгоспу, у віданні яких дитяча установа знаходиться.

5. Контроль за розгортанням сітки об'єднаних дошкільних дитячих установ і за станом виховної роботи в них, методичне керівництво і забезпечення педагогічними кадрами здійснює Міністерство освіти УРСР та його органи на місцях.

6. Організацію лікувально-профілактичного обслуговування дітей, контроль за додержанням санітарно-гігієнічного режиму в яслах-садках і забезпечення дошкільних дитячих установ медичними кадрами здійснює Міністерство охорони здоров'я УРСР та його місцеві органи.

7. Ясла-садки, як правило, відкриваються в спеціально збудованих за типовим проектом приміщеннях.

8. Приміщення ясел-садка за своїм розміром повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам та існуючим нормативам і складатися з окремих блоків для дітей ясельного і дошкільного віку з ізольованими входами.

Приміщення для кожної групи дітей ясельного віку має: прийомну, кімнату для годування грудних дітей, окрему спальню, ігрову кімнату, веранду для денного сну дітей на повітрі, туалетну, умивальну, груповий бокс. Бажано, щоб таке приміщення мало окремий вхід.

Приміщення для кожної групи дітей дошкільного віку має: групову кімнату, роздягальню, туалетну, умивальну і веранду для денного сну дітей на повітрі.

Крім того, в приміщеннях ясел-садків повинні бути: зал, харчоблок (із заготовочною, кладовою і шлюзом роздавальною), пральня із сушильною, ізолятор, кабінет лікаря, кабінет завідуючого, кімната для персоналу, душова, а також ряд підсобних приміщень.

Корисна площа, тобто площа групових приміщень (спальні, ігрової кімнати, їдальні), повинна становити на одну дитину 2,5 кв. м в групах з денним перебуванням дітей і 4 кв. м у групах цілодобового перебування.

9. У приміщенні цілодобових ясел-садків необхідно мати для кожної групи дітей ясельного і дошкільного віку, крім вищезазначених приміщень, окремі спальні для сну дітей вночі, їдальні і ванно-душові приміщення.

10. При яслах-садках повинні бути огорожені, озеленені і відповідно обладнані самотійні земельні ділянки для ігор, занять і сну дітей у розмірах, встановлених Держбудом СРСР.

11. Ясла-садки обладнуються відповідно до нормативів, встановлених для дитячих ясел і садків.

12. Харчування дітей у яслах-садках організується з урахуванням вікових особливостей дітей за нормами харчування, встановленими для ясел і дитячих садків різних типів.

Діти віком до одного року забезпечуються продуктами харчування, приготовленими в молочних кухнях органів охорони здоров'я або спеціально приготовленими на кухні дошкільної установи.

13. Залежно від умов і потреби ясла-садки можуть відкриватися:

на сім-вісім груп: 3—4 групи дітей віком від 2 місяців до 3 років і 4 - 5 груп дітей віком від 3 до 7 років;

на шість груп: 3 групи дітей віком від 2 місяців до 3 років і 3 групи дітей віком від 3 до 7 років;

на п'ять груп: 2 групи дітей віком від 2 місяців до 3 років і 3 групи дітей віком від 3 до 7 років;

на чотири групи: 2 групи дітей віком від 2 місяців до 3 років і 2 групи дітей віком від 3 до 7 років.

У населених пунктах, де немає достатнього контингенту дітей, можуть відкриватись ясла-садки на дві і три групи.

14. Тривалість перебування дітей у яслах-садках встановлюється залежно від умов роботи батьків - 9, 12, 24 години на добу, а при наявності потреби тривалість перебування може встановлюватися 10 годин на добу.

15. Крім ясел-садків загального типу, в разі потреби можуть відкриватися:

а) цілодобові ясла-садки або окремі групи інтернатного типу, де діти перебувають протягом тижня, за винятком вихідного дня. Такі установи організуються для-дітей, батьки яких працюють у нічну та вечірню зміни, а також для дітей одиноких і багатодітних матерів.

До цілодобових ясел-садків приймаються лише діти з півторарічного віку;

б) ясла-садки для дітей з фізичними вадами (глухонімих, сліпих та інших), які організуються залежно від наявності таких дітей і працюють за окремими положеннями.

в) ясла-садки санаторного типу для дітей з туберкульозною інтоксикацією, які організуються в залежності від потреби і працюють за окремим положенням.

Для дітей, що перебували в контакті з інфекційними хворими, в яслах-садках створюються, в разі потреби, карантинні групи (за згодою санепідвідділу).

16. Для забезпечення правильної організації роботи в яслах-садках діти поділяються на групи за віком:

перша ясельна група дітей віком від 2 місяців до 9 - 10 місяців;

друга ясельна група - від 9 - 10 місяців до 1 року 8 місяців;

третья ясельна група - від 1 року 8 місяців до 3 років;

перша молодша дошкільна група - від 3 до 4 років;

друга молодша дошкільна група - від 4 до 5 років;

середня дошкільна група -- від 5 до 6 років;

старша дошкільна група - від 6 до 7 років.

У малокомплектних яслах-садках групи комплектуються дітьми суміжного віку.

17. Кількість дітей встановлюється:

- а) в групах для дітей віком від 2 до 9 - 10 місяців - 15 чол.;
- б) в групах для дітей віком від 9 - 10 місяців до 4 років - 20 чол.;
- в) в групах для дітей віком від 4 до 7 років - 25 чол.

Кількість дітей у групах, що укомплектовані дітьми різного віку, встановлюється в залежності від того, дітей якого віку в групі більше.

*Довідник дошкільного працівника./ Укладач Л.Ф. Венжик. –
К.: Радянська школа, 1980.- С.40-43.*

Антон Семенович Макаренко (1888 – 1939)

Антон Семенович Макаренко народився 1 березня 1888 року в м. Білопілья Сумського повіту (тепер Сумської області) в сім'ї майстра малярного цеху залізничних майстерень. У 1896 році вступив до Білопільського двокласного залізничного училища. Після переїзду сім'ї в 1901 році до м.Крюкова (передмістя Кременчука) навчався у Кременчуцькому міському чотирикласному училищі, по закінченні якого в 1904 році продовжив навчання на однорічних педагогічних курсах, що готували вчителів початкових класів.

З 1905 року А.С.Макаренко розпочав педагогічну діяльність, працюючи помічником учителя двокласного залізничного училища в м. Крюкові. Пізніше викладав у цьому навчальному закладі російську мову, малювання і креслення. У 1911 році був переведений у залізничну школу на станцію Долинська Херсонської губернії.

У 1914 році А.С.Макаренко вступив до відкритого в тому ж році Полтавського вчительського інституту. Після його закінчення в 1917 році був призначений директором Крюківського вищого початкового училища. Уже в цей період виявилися його організаторські здібності, хист до інноваційності.

У вересні 1920 року Антону Семеновичу було доручено організувати колонію для неповнолітніх правопорушників і безпритульних. Вона була розташована у с. Ковальовка під Полтавою. Пізніше, в книзі „Педагогічна поема” А.С.Макаренко образно описав, як створювалася колонія, а разом з нею і його педагогічна система. Під колонію були виділені непристосовані приміщення, було майже відсутнє фінансове й матеріальне забезпечення з боку державних і місцевих керівних органів. Контингент вихованців був дуже складним. Але А.С.Макаренку вдалося налагодити роботу колонії. Він зміг створити вдалу організаційну структуру колонії та систему керівництва всім життям колоністів. Широко використовувалася праця із самообслуговування і

виробнича праця, завдяки чому було розв'язано багато проблем із життєзабезпечення колонії. Разом з тим, праця виступала і як ефективний засіб виховання. У 1921 році колонії було присвоєно ім'я письменника Максима Горького, з яким у колоністів зав'язалися дружні стосунки.

Намагаючись розширити свою діяльність, А.С.Макаренко звертається до Наркомпросу УРСР із проханням надати йому таку можливість. У 1926 році колонія ім. М.Горького була об'єднана з колонією, що знаходилася в Куряжі під Харковом. Курязька колонія була розташована в будівлі колишнього монастиря. В ньому знаходилося біля 300 підлітків, але керівництво й педагоги не змогли не лише налагодити виховний процес, а й більш-менш упорядкувати життя колоністів. У дуже стислий термін, використовуючи вже накопичений досвід, „виховні технології”, А.С.Макаренку вдалося покінчити із курязьким безладом, відтворити той устрій й порядок, які були в його колонії до переїзду, відремонтувати будівлі й налагодити сільськогосподарське виробництво, організувати навчально-виховний процес.

У 1927 році А.С.Макаренко був призначений завідуючим відкритої в м. Харкові комуни ім. Ф.Дзержинського. І тут педагог впровадив виробничу працю, але на цей раз це була не сільськогосподарська, а промислова праця. На території комуни було збудовано завод, на якому вихованці виготовляли фотоапарати марки „ФЕД”, електросвердла та інше. Це вдалося завдяки налагодженій загальноосвітній і професійній підготовці комунарів. У цей період найбільш яскраво виявився управлінський та організаторський талант Антона Семеновича.

У 1935 році А.С.Макаренко був переведений до Києва, де він працював заступником начальника відділу трудових колоній НКВС УРСР.

У 1937 році Антон Семенович переїжджає до Москви. Тут він повністю присвячує себе літературній і суспільній діяльності. Літературною творчістю він зайнявся ще в середині 20-х років, коли за порадою М.Горького почав писати „Педагогічну поему”. У 1930 році була надрукована його книга „Марш 30-го року”, в 1932 році – повість „ФД-1”. В 1934 році А.С.Макаренка було прийнято в члени Союзу радянських письменників. У 1935 році закінчив роботу над останнім томом „Педагогічної поеми”. У 1938 році була надрукована його книга „Прапори на баштах”. Ці книги значною мірою були автобіографічні, в них він описував у художньо-літературній формі діяльність створених ним закладів та розкрив сутність своєї виховної системи.

Окремим напрямом літературно-педагогічної діяльності педагога стала проблема сімейного виховання: в 1937 році вийшли в світ „Книга для батьків” та збірка „Лекції про виховання”. Серед загальнопедагогічних проблем, які розробляв А.С.Макаренко, значне місце посідають питання сімейного виховання. В контексті сімейного виховання педагог розкриває різні аспекти виховання дітей дошкільного віку. А.С.Макаренко високо оцінював значення дошкільного виховання. За його словами: „Головні засади виховання закладаються до п'яти років, – це п'ятдесят відсотків усього виховного процесу, а далі виховання людини продовжується, обробка людини

продовжується, але загалом ви починаєте споживати плоди, а цвіт, який ви доглядали, був до п'яти років”.

Помер А.С.Макаренко 1 квітня 1939 року від серцевого нападу. Його ім'я набуло світової відомості, книги перекладені й надруковані в багатьох країнах. Рік його 100-річного ювілею був проголошений ЮНЕСКО роком А.С.Макаренка і відзначався в усьому світі.

ЛЕКЦІЇ ПРО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Загальні умови сімейного виховання

Виховання дітей – найважливіша галузь нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни і громадяни світу. Вони творитимуть історію. Наші діти - це майбутні батьки і матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами, хорошими батьками і матерями. Але й це - не все: наші діти - це наша старість. Правильне виховання - це наша щаслива старість, погане виховання - це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною.

Дорогі батьки, насамперед ви повинні пам'ятати про велику важливість цієї справи, про вашу велику відповідальність за неї...

Насамперед звертаємо вашу увагу ось на що: виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховати. Правильне виховання з раннього дитинства – це зовсім не така важка справа, як багатьом здається. За своєю трудністю ця справа під силу кожній людині, кожному батькові й кожній матері. Добре виховати свою дитину легко може людина, якщо тільки вона цього захоче, а, крім того, це - справа приємна, радісна, щаслива. Зовсім інше - перевиховання. Якщо ваша дитина виховувалась неправильно, коли ви чогось не доглянули, мало про неї думали, а то буває і полінувалися, занедбали дитину, тоді вже багато доведеться переробляти, виправляти. І оця робота виправлення, робота перевиховання — вже не така легка справа. Перевиховання вимагає і більших сил, і більших знань, більшого терпіння, а не в кожного з батьків все це знайдеться...

...Хоч кожна сім'я є колектив рівноправних членів суспільства, все ж батьки і діти відрізняються тим, що перші керують сім'єю, а другі виховуються в сім'ї.

Про все це кожен батько повинен мати цілком ясне уявлення. Кожен повинен розуміти, що в сім'ї він - не цілковитий, безконтрольний хазяїн, а тільки старший відповідальний член колективу. Якщо ця думка буде добре усвідомлена, то правильно піде і вся виховна робота.

Ми знаємо, що ця робота не в усіх однаково успішно проходить. Це залежить від багатьох причин і насамперед залежить від застосування правильних методів виховання. Але дуже важливою причиною є і самий устрій сім'ї, її структура. До певної міри ця структура в нашій владі. Можна, наприклад, категорично твердити, що виховання єдиного сина або єдиної дочки набагато важча справа, ніж виховання кількох дітей. Навіть тоді, коли сім'я

зазнає деяких матеріальних труднощів, не можна обмежуватися одною дитиною. Єдина дитина дуже скоро стає центром сім'ї. Піклування батька і матері, зосереджені на цій дитині, звичайно перевищують корисну норму. Любов батьківська в такому разі має певну нервозність. Захворювання цієї дитини або її смерть переносяться такою сім'єю дуже тяжко, і страх такого нещастя завжди стоїть перед батьками і позбавляє їх потрібного спокою. Дуже часто єдина дитина зникає до свого виняткового становища і стає справжнім деспотом у сім'ї. Для батьків дуже важко буває загальмувати свою любов до неї та свої турботи, і мимоволі вони виховують егоїста.

Тільки в сім'ї, де є кілька дітей, батьківське піклування може мати нормальний характер. Воно рівномірно розподіляється між усіма. У великій сім'ї дитина зникає з наймолодшого віку до колективу, набуває досвіду взаємного зв'язку. Якщо в сім'ї є старші і молодші діти, між ними встановлюється досвід любові і дружби в найрізноманітніших формах. Життя такої сім'ї дає дітям можливість вправлятися в різних видах людських відносин. Перед ними проходять такі життєві завдання, які єдиній дитині недоступні: любов до старшого брата і любов до молодшого брата — це зовсім відмінні почуття, уміння поділитися з братом або сестрою, звичка поспівчувати їм. Ми вже не говоримо, що у великій сім'ї на кожному кроці, навіть у грі, дитина зникає бути в колективі.

Бувають і інші випадки неповної сім'ї. Дуже хворобливо позначається на вихованні дитини, якщо батьки не живуть разом, якщо вони розійшлися. Часто діти стають предметом розбрату між батьками, які відверто ненавидять один одного і не ховають цього від дітей.

Треба рекомендувати тим батькам, що з якоїсь причини розводяться, щоб у своїй сварці, у своєму розходженні вони більше думали про дітей. Будь-які незгоди можна розв'язати делікатніше. Можна приховати від дітей і свою неприязнь, і свою ненависть до колишньої дружини. Важко, звичайно, чоловікові, що залишив сім'ю, якось продовжувати виховання дітей. І якщо він уже не може благотворно впливати на свою стару сім'ю, то вже краще постаратися, щоб вона зовсім його забула, це буде чесніше. Хоч, зрозуміло, свої матеріальні зобов'язання щодо залишених дітей він повинен виконувати, як і раніше.

Питання про структуру сім'ї — питання дуже важливе, і до нього треба ставитись цілком свідомо.

Якщо батьки по-справжньому люблять своїх дітей і хочуть їх виховати якнайкраще, вони намагатимуться і свої взаємні незгоди не доводити до розриву і цим не ставити дітей у найскрутніше становище.

Друге питання, на яке слід звернути найсерйознішу увагу, — це питання про мету виховання. В деяких сім'ях можна спостерігати цілковиту безтурботність у цьому питанні: просто живуть поруч батьки й діти, і батьки сподіваються, що все само собою вийде. У батьків немає ні ясної мети, ні певної програми. Звичайно, в такому разі й результати будуть завжди випадкові, і часто такі батьки потім дивуються, чому це в них вирости погані

діти. Ніякої справи не можна добре зробити, коли не відомо, чого хочуть досягти.

Кожен батько і кожна мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати в своїй дитині. Треба ясно усвідомлювати свої власні батьківські бажання... І при цьому завжди ви повинні пам'ятати: ви породили і виховуєте сина або дочку не тільки для вашої батьківської радості. У вашій сім'ї і під вашим керівництвом росте майбутній громадянин, майбутній діяч і майбутній борець. Якщо ви наплутаєте, виховаєте погану людину, горе від цього буде не тільки вам, але й багатьом людям і всій країні. Не відмахуйтеся від цього питання, не вважайте його за надокучливе резонерство. Адже на вашому заводі, у вашій установі ви соромитесь випускати брак, замість хорошої продукції. Ще більш соромно повинно бути вам давати суспільству поганих або шкідливих людей.... А якраз багато хто з батьків не думає над таким питанням. Вони люблять своїх дітей, вони тішаться їх товариством, вони навіть хваляться ними, гарно одягають їх і зовсім забувають про те, що на їх моральній відповідальності лежить зростання майбутнього громадянина.

...Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте або повчаєте її, або наказуєте їй. Ви виховуєте її в кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає дома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поведетеся з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаете газету, - все це має для дитини велике значення. Найменші зміни в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо дома ви грубі або хвастливі, або ви пиячите, а ще гірше, якщо ви ображаєте матір, вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано, і ніякі найкращі поради й методи вам не допоможуть.

Батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім'ї, батьківський контроль над кожним своїм кроком - ось перший і найголовніший метод виховання!

А тим часом доводиться іноді зустрічати таких батьків, які вважають, що треба знайти якийсь особливо хитрий рецепт виховання дітей, і діло буде зроблене. На їх думку, якщо цей рецепт дати в руки найзапеклішому лежневі, він з допомогою рецепта виховає працьовиту людину; якщо дати його шахраєві, рецепт допоможе виховати чесного громадянина, в руках брехуна він також зробить чудо, і дитина виросте правдивою.

Таких чудес не буває. Ніякі рецепти не допоможуть, якщо в самій особі вихователя є великі хиби...

А багато батьків так любить скажитись на брак часу!

Звичайно, краще, якщо батьки частіше бувають з дітьми, дуже погано, якщо батьки ніколи їх не бачать. Та все-таки треба сказати, що правильне виховання зовсім не вимагає, щоб батьки не спускали з дітей очей. Таке виховання може завдати тільки шкоди. Воно розвиває пасивність характеру, такі діти надто звикають до товариства дорослих, і духовне зростання їх іде

надто швидко. Батьки люблять цим похвалитися, але потім переконуються, що припустилися помилки.

Ви повинні добре знати, що робить, де перебуває, ким оточена ваша дитина, але ви повинні дати їй потрібну свободу, щоб вона була не тільки під вашим особистим впливом, а під багатьма різноманітними впливами життя. Не думайте при цьому, що ви повинні боязко відгороджувати її від впливів поганих або навіть ворожих. Адже в житті однаково їй доведеться зіткнутися з різними спокусами, з чужими й шкідливими людьми та обставинами. Ви повинні виробити в дитини вміння розбиратися в них, боротися з ними, пізнавати їх вчасно. У парниковому вихованні, в ізолюваному висиджуванні не можна цього виробити. Тому, цілком природно, ви повинні допустити, щоб ваші діти мали найрізноманітніше середовище, але ніколи не упускайте їх з уваги...

Справжня суть виховної роботи, мабуть, ви й самі вже догадалися про це, полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, не в безпосередньому вашому впливі на дитину, а в організації вашої сім'ї, вашого особистого й громадського життя і в організації життя дитини... У виховній роботі немає дрібниць. Який-не будь бант, що його ви зав'яжете у волосі дівчинки, та чи інша шапочка, яка-небудь іграшка - все це такі речі, які можуть мати в житті дитини величезне значення. Хороша організація в тому й полягає, що вона не випускає з уваги найменших подробиць і випадків. Дрібниці діють регулярно, щодня, щогодини, з них і складається життя. Керувати цим життям, організувати його і буде найвідповідальнішим вашим завданням.

Про батьківський авторитет

...Наш батько і наша мати уповноважені суспільством виховати майбутнього громадянина нашої батьківщини, вони відповідають перед суспільством. На цьому й ґрунтуються їх батьківська влада та їх авторитет в очах дітей.

...Виховання дітей починається з того віку, коли ніякі логічні докази і пред'явлення громадських прав взагалі неможливі, а тим часом без авторитету неможливий вихователь.

Нарешті, самий смисл авторитету в тому й полягає, що він не потребує ніяких доказів, що він приймається як безсумнівне достоїнство старшого, як його сила і цінність, яка видна, так би мовити, простим дитячим оком.

Батько і мати в очах дитини повинні мати цей авторитет. Часто доводиться чути запитання: що робити з дитиною, коли вона не слухається? Ось це саме «не слухається» і є ознакою того, що батьки в її очах не мають авторитету.

Звідки береться батьківський авторитет, як він організується?

Ті батьки, в яких діти «не слухаються», схильні іноді думати, що авторитет дається з природи, що це - особливий талант. Якщо таланту нема, то нічого і зробити не можна, залишається тільки позаздрити тому, в кого такий талант є. Ці батьки помиляються. Авторитет може бути організований в кожній сім'ї, і це навіть по дуже важка справа.

На жаль, трапляються батьки, які організують такий авторитет на фальшивих основах...

Є багато видів такого фальшивого авторитету. Ми розглянемо тут більш-менш докладно десяток цих видів. Сподіваємося, що після такого розгляду легше буде з'ясувати, який повинен бути авторитет справжній. Починаємо.

- *Авторитет придушення...*
- *Авторитет віддалі...*
- *Авторитет чванства...*
- *Авторитет педантизму...*
- *Авторитет резонерства...*
- *Авторитет любові...*
- *Авторитет доброти...*
- *Авторитет дружби...*
- *Авторитет підкупу...*

...Крім них, є ще багато інших видів. Є авторитет веселості, авторитет ученості, авторитет «хлопця-друзяки», авторитет краси. Але буває часто і так, що батьки взагалі не думають ні про який авторитет, живуть як-небудь, як попало і як-небудь тягнуть волинку виховання дітей.

У чому ж має полягати справжній батьківський авторитет?

Справжній авторитет ґрунтується на вашій громадянській діяльності, на вашому громадянському почутті, на вашому знанні життя дитини, на вашій допомозі їй та на вашій відповідальності за її виховання.

Дисципліна

...Ми особливо рекомендуємо батькам пам'ятати завжди це важливе положення: дисципліна створюється не окремими якими-небудь «дисциплінарними» заходами, а всією системою виховання, всією обстановкою життя, всіма впливами, яких зазнають діти. В такому розумінні дисципліна є не причина, не метод, не спосіб правильного виховання, а результат його...

Але є й вузький відділ виховної роботи, який найближче стоїть до виховання дисципліни і який часто змішують з дисципліною: це режим. Якщо дисципліна є результат усієї виховної роботи, то режим є тільки засіб, тільки спосіб виховання...

Сімейний режим не може й не повинен бути однаковим у різних умовах. Вік дітей, їх здібності, навколишнє оточення, сусіди, величина квартири, її вигоди, дорога до школи, рух на вулиці та багато інших обставин визначають і змінюють характер режиму. Один режим повинен бути у великій сім'ї, де багато дітей, і зовсім інший в такій сім'ї, де одна дитина. Режим, корисний для малих дітей, може завдати великої шкоди, якщо його застосовувати до дітей старших. Так само свої особливості має режим для дівчаток, особливо в старшому віці.

Отже, під режимом не можна розуміти щось стале, незмінне. У деяких сім'ях часто роблять таку помилку, свято вірять у цілющість раз установленого режиму, зберігають його недоторканність на шкоду інтересам дітей і своїм власним. Такий непорушний режим скоро стає мертвим пристосуванням, яке не може дати користі, а тільки шкодить.

Режим не може бути сталим щодо свого характеру саме тому, що він є тільки засобом виховання. Виховання має певну мету, причому вона завжди змінюється та ускладнюється...

Насамперед ми звертаємо увагу батьків ось на що: який би ви не вибрали режим для вашої сім'ї, він повинен бути передусім доцільний. Всяке правило життя треба запроваджувати в сім'ї не тому, що хтось інший запровадив його в себе, і не тому, що з таким правилом жити приємніше, а тільки тому, що це необхідно для досягнення поставленої вами розумної мети...

Рекомендуючи батькам добиватися того, щоб сімейний режим мав розумний і доцільний характер, ми водночас повинні застерегти батьків, що зовсім не треба на кожному кроці пояснювати дітям значення того чи іншого правила, не можна надокучати їм такими поясненнями й тлумаченнями. По можливості треба добиватися, щоб діти самі зрозуміли, для чого це потрібно. Тільки в крайньому разі слід підказати їм правильну думку. Взагалі слід прагнути до того, щоб у дітей якнайміцніше склалися хороші звички, а для цієї мети найважливішим є постійне вправління в правильному вчинку. Постійні ж міркування і розглагольствування про правильну поведінку можуть зіпсувати будь-який хороший досвід.

Другою важливою особливістю кожного режиму є його обов'язковість. Якщо сьогодні треба чистити зуби, то треба їх чистити й завтра; якщо сьогодні треба прибрати після себе постіль, то треба це зробити й завтра. Не повинно бути так, що сьогодні мати вимагала прибирання постелі, а завтра не вимагала і сама прибрала. Така необов'язковість позбавляє режим усякого значення і перетворює його в набір випадкових, не зв'язаних між собою розпоряджень. Правильний режим повинен бути обов'язковий, точний і не допускати винятків, крім таких випадків, коли винятки справді необхідні й покликані важливими обставинами.

...Тому сімейний режим повинен будуватися, розвиватися й діяти насамперед як ділове устанавлення...

Батьки якнайраніше повинні засвоїти спокійний, урівноважений, привітний, але завжди рішучий тон у своєму діловому розпорядженні, а діти з наймолодшого віку повинні звикнути до такого тону, звикнути коритися розпорядженню й виконувати його охоче. Можна бути хоч яким ласкавим з дитиною, жартувати з нею, гратися, але коли виникає потреба, треба вміти розпорядитися коротко, один раз, розпорядитися з таким виглядом і в такому тоні, щоб ні у вас, ні в дитини не було сумніву в правильності розпорядження, в неминучості його виконання.

Батьки повинні навчитися давати такі розпорядження дуже рано, коли першій дитині півтора-два роки. Справа ця зовсім неважка. Треба тільки стежити за тим, щоб ваше розпорядження відповідало таким вимогам:

1. Воно не повинно даватися злісно, з криком, з роздратуванням, але воно не повинно бути подібним і до упрощування.
2. Воно повинно бути посильним дитині, не вимагати від неї надто великого напруження.
3. Воно повинно бути розумним, тобто не повинно суперечити здоровому розумові.
4. Воно не повинно суперечити іншому розпорядженню вашому, розпорядження батька не повинно суперечити розпорядженню матері...

Найважливіше в цій галузі - стежити, щоб у дітей не нагромаджувався досвід неслухняності, щоб не порушувався сімейний режим. Дуже погано, якщо ви допустили такий досвід, якщо ви дозволили дітям дивитися на ваші розпорядження, як на щось необов'язкове...

Якщо режим розвивається правильно з самого початку, якщо батьки уважно стежать за його розвитком, покарання не будуть потрібні. У хорошій сім'ї покарання ніколи не буває, і це - найправильніший шлях сімейного виховання...

Покарання — дуже важка річ; воно вимагає від вихователя величезного такту й обережності, тому ми рекомендуємо батькам по можливості уникати застосування покарань, а намагатися насамперед відновити правильний режим. На це, звичайно, потрібно багато часу, але треба бути терплячим і спокійно чекати результатів...

Так само треба бути обережним і з заохочуванням. Ніколи не слід оголошувати наперед якісь премії для нагороди. Найкраще обмежитися простою похвалою і схваленням. Дитяча радість, втіха, розвага повинні даватися дітям не як нагорода за хороші вчинки, а в природному порядку задоволення правильних потреб. Те, що дитині потрібне, слід дати їй за всіх умов, незалежно від її заслуг, а те, що для неї не потрібне або шкідливе, не можна давати їй як нагороду...

Гра

Гра має важливе значення в житті дитини, має те саме значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, така з багатьох поглядів вона буде в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається насамперед у грі...

Щоб керувати грою дитини та виховувати її в грі, батьки повинні добре подумати над питанням про те, що таке гра і чим вона відрізняється від роботи...

Треба насамперед сказати, що між грою і роботою немає такої великої різниці, як дехто думає. Хороша гра подібна до хорошої роботи, погана гра подібна до поганої роботи...

У кожній хорошій грі є насамперед робоче зусилля і зусилля думки... Гра без зусилля, гра без активної діяльності - завжди погана гра. Як бачите, в цьому пункті гра дуже подібна до роботи. Гра дає дитині радість. Це буде або радість творчості, або радість перемоги, або радість естетична - радість якості. Таку саму радість дає й хороша робота. І тут цілковита подібність.

Дехто гадає, що робота відрізняється від гри тим, що в роботі є відповідальність, а в грі її немає. Це неправильно: у грі є така сама велика відповідальність, як у роботі,— звичайно, у грі хорошій, правильній...

Доводиться дуже часто спостерігати неправильні дії батьків у керуванні грою. Ця неправильність буває трьох видів. Деякі батьки просто не цікавляться грою своїх дітей і думають, що діти й самі знають, як краще гратися. У таких батьків діти граються, як хочуть і коли хочуть, самі вибирають собі іграшки і самі організують гру. Інші батьки багато уваги віддають грі, навіть занадто багато, весь час втручаються у гру дітей, показують, розказують, дають ігрові завдання, часто розв'язують їх раніше, ніж розв'яже дитина, і тішаться. У таких батьків дитині нічого не залишається, як слухатися батьків і наслідувати їх; тут, власне кажучи, граються більше батьки, ніж дитина...

Ще інші батьки вважають, що найголовніше полягає в кількості іграшок. Вони витрачають великі гроші на іграшки, завалюють дітей найрізноманітнішими іграшками і пишаються цим. Дитячий куток у таких батьків подібний до магазину іграшок. Такі батьки якраз дуже люблять механічні хитрі іграшки і заповнюють ними життя своєї дитини. Діти в таких батьків у найкращому разі стають колекціонерами іграшок, а в гіршому разі - і то найчастіше - без будь-якого інтересу переходять від іграшки до іграшки, граються без захоплення, псують і ламають іграшки та вимагають нових.

Правильне керування грою вимагає від батьків вдумливішого й обережнішого ставлення до гри дітей.

Дитяча гра проходить кілька стадій розвитку, і в кожній стадії потрібний особливий метод керівництва. Перша стадія - це час кімнатної гри, час іграшки. Вона починає переходити в другу стадію у п'яти-шестирічному віці. Перша стадія характеризується тим, що дитина воліє гратися сама, рідко допускає участь одного-двох товаришів. У ці роки дитина любить гратися своїми іграшками і неохоче грається іграшками чужими. У цій стадії саме розвиваються особисті здібності дитини. Не слід боятися, що, граючись сама, дитина виросте егоїстом, треба давати їй можливість гратися на самоті, але треба стежити, щоб ця перша стадія не затяглася, щоб вона вчасно перейшла в другу стадію.

В першій стадії дитина нездатна гратися в групі, вона часто свариться з товаришами, не вміє знайти з ними колективний інтерес. Треба дати їй волю в цій індивідуальній грі, не треба нав'язувати їй компаньйонів, бо таке нав'язування приводить лише до порушення настрою в грі, до звички нервувати й скандалити. Можна з певністю твердити: чим краще дитина грається в молодшому віці на самоті, тим кращим товаришем вона буде в майбутньому. В цьому віці дитина дуже агресивна, вона до певної міри «власник». Найкращий метод полягає в тому, щоб не давати дитині вправлятися в цій агресивності й не

давати розвиватися «власницьким» мотивам. Якщо дитина грається сама, вона розвиває свої здібності: уяву, конструктивні навички, навички матеріальної організації. Це - корисно. Якщо ж ви проти її волі посадите її гратися в групі, то цим не позбавите її агресивності, себелюбства.

У деяких дітей раніше, в інших пізніше це переважання гри на самоті починає переростати в інтерес до товаришів, до групової гри. Треба допомогти дитині з найбільшою користю зробити цей досить важкий перехід. Треба, щоб розширення кола товаришів відбувалося в умовах найбільш сприятливих...

Друга стадія дитячої гри важча для керівництва, бо в цій стадії діти уже не граються на очах у батьків, а виходять на ширшу громадську арену. Друга стадія триває до 11—12 років, захоплюючи частину шкільного часу...

У першій стадії матеріальним центром гри є іграшка. Іграшки бувають таких типів:

- Іграшка готова, механічна або проста, це - всякі автомобілі, пароплави, коники, ляльки, ведмедики, Ваньки-встаньки та ін.
- Іграшка напівготова, що вимагає від дитини деякого дороблення: всякі картинки, з запитаннями, малюнки розрізні, кубики, ящики-конструктори, розбірні моделі.
- Іграшка-матеріал: глина, пісок, шматки картону, слюди, дерева, паперу, рослини, дріт, цвяхи....

Який тип іграшок найкращий? Ми вважаємо, що найкращий спосіб - комбінувати всі три типи, але ніяк не в надмірній кількості... Не треба, щоб у дитини розбігалися очі, щоб вона губилася серед надмірної кількості іграшок. Дайте їй небагато, але постарайтеся, щоб із цих небагатьох речей дитина організувала гру...

Найголовніше в цій дитячій грі добитись ось чого:

1. Щоб дитина справді гралася, творила, будувала, комбінувала.
2. Щоб не кидалася від одного завдання до другого, не закінчивши першого, щоб доводила свою діяльність до кінця.
3. Щоб у кожній іграшці вона вбачала певну, потрібну для майбутнього цінність, зберігала її, дбала про неї. В іграшковому царстві завжди повинен бути цілковитий порядок, треба прибирати. Іграшки не повинні ламатися, а в разі поломки треба робити ремонт, якщо він важкий, то з допомогою батьків.

Особливу увагу повинні звернути батьки на ставлення дитини до іграшки. Дитина не повинна ламати іграшку, повинна любити її, але не повинна і дуже страждати, якщо вона зіпсувалася або поламалася. Цієї мети буде досягнуто, якщо дитина справді звикла вважати себе хорошим хазяїном, якщо вона не боїться окремих пошкоджень і почуває себе в силі виправити біду. Завдання батька і матері - завжди допомогти дитині в таких випадках, підтримати її в розпачі, довести їй, що людська винахідливість та праця завжди можуть врятувати становище. Виходячи з цього, ми радимо батькам завжди вживати заходів, щоб полагодити зламану іграшку, ніколи не викидати її передчасно.

У процесі самої гри батьки повинні по можливості давати дитині цілковиту волю дій, але тільки до тої хвилини, поки гра йде правильно. Якщо дитина відчуває труднощі в якомусь становищі, якщо гра пішла занадто просто, нецікаво, треба допомогти дитині: підказати, поставити яке-небудь цікаве питання, додати який-небудь новий, цікавий матеріал, іноді навіть і погратися з нею.

Такі загальні форми методу на першій стадії гри.

На другій стадії від батьків вимагається насамперед уважність. Ваша дитина вийшла в двір, потрапила в групу хлопчиків. Ви повинні уважно вивчити, що це за хлопчики. Ваша дівчинка тягнеться до подруг у дворі, ви повинні добре знати цих дівчаток. Ви повинні знати, чим захоплюються діти, які оточують вашу дитину, чого в них не вистачає, що є поганого в їх іграх. Буває дуже часто, що увага та ініціатива одного з батьків допомагає змінити на краще життя цілої групи дітей в тому чи іншому місці...

Виховання в праці

Трудова участь дітей в житті сім'ї повинна починатися дуже рано. Починатися вона повинна в грі. Дитині треба сказати, що вона відповідає за цілість іграшок, за чистоту й порядок у тому місці, де стоять іграшки і де вона грається. І цю роботу слід поставити перед нею в найзагальніших рисах: повинно бути чисто, не повинно бути накидано, наліто, на іграшках не повинно бути пилу...

З віком трудові доручення слід ускладнювати і відокремлювати від гри...

Виникає запитання, якими засобами можна й треба викликати в дитини те чи інше трудове зусилля? Заходи ці можуть бути найрізноманітніші. В ранньому дитинстві, звичайно, багато дитині треба і підказати, і показати, але взагалі слід вважати ідеальною формою, коли дитина сама помічає потребу тої чи іншої роботи, бачить, що матері або батькові ніколи її виконати, коли вона з власної ініціативи приходить на допомогу своєму сімейному колективу.

Дуже часто буває, що дитина через свою недосвідченість, через погане орієнтування не може самостійно помітити потреби в тій чи іншій роботі. Батьки повинні в таких випадках обережно підказати, допомогти дитині вияснити своє ставлення до цього завдання та взяти участь у його виконанні. Це можна найкраще зробити, викликаючи простий технічний інтерес до роботи, але й зловживати цим засобом не слід...

У тому разі, коли необхідність або інтерес недостатні, щоб викликати в дитини бажання попрацювати, можна застосувати засіб прохання. Прохання тим відрізняється від інших видів звертання, що воно дає дитині цілковиту волю вибору. Прохання й повинно бути таким. Його треба вимовляти так, щоб дитині здавалося, ніби вона виконує прохання з власного бажання, не спонукана до цього ніяким примусом...

Прохання - найкращий і найм'якший спосіб звертання, але й зловживати проханням не слід. Форму прохання найкраще застосовувати в тих випадках, коли ви добре знаєте, що дитина прохання ваше охоче виконає.

Коли ж у вас є якийсь сумнів щодо цього, застосуйте форму звичайного доручення, спокійного, впевненого, ділового. Якщо з раннього віку вашої дитини ви правильно чергуватимете прохання і доручення і, особливо, якщо ви викликатимете особисту ініціативу дитини, вчитимете її, щоб вона бачила необхідність роботи, сама і з власного почину виконувала її, у вашому дорученні не буде вже ніяких проривів. Тільки якщо ви занедбали справу виховання, вам доведеться іноді вдаватися до примусу.

Примус може бути різний - від простого повторення доручення до повторення різкого й вимогливого. В усякому разі ніколи не слід вдаватися до фізичного примусу, бо він найменше дає користі і викликає в дитини огиду до трудового завдання.

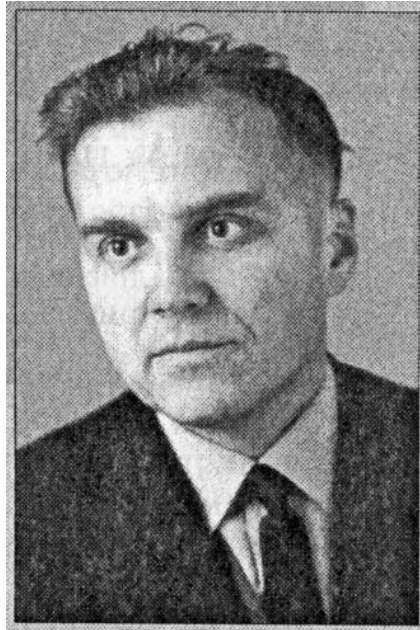
Найбільше утрудняє батьків питання, як треба поводитися з так званими лінивими дітьми...

Спосіб боротьби з лінощами єдиний: поступово втягувати дитину в сферу праці, поволі викликати в неї трудовий інтерес...

Ми рішуче не рекомендуємо застосовувати в галузі праці будь-які заохочування або покарання. Трудове завдання та його виконання повинні самі по собі давати дитині таке задоволення, щоб вона відчувала радість. Визнання її роботи доброю повинно бути найкращою нагородою за її працю. Такою ж нагородою буде для неї ваше схвалення її винахідливості, її кмітливості, її способів роботи. Але навіть і таким словесним схваленням ніколи не слід зловживати, особливо не слід хвалити дитину за виконану роботу при ваших знайомих і друзях.

Тим більше не треба дитину карати за погану роботу або за роботу невиконану. Найважливіше в цьому разі - добитися того, щоб робота була все-таки виконана.

*Макаренко А.С. Книга для батьків.
Лекції про виховання дітей –
К.: Радянська школа, 1976.- С. 260 – 326.*

**Василь Олександрович Сухомлинський
(1918 - 1970)**

Народився Василь Олександрович Сухомлинський 28 вересня 1918 року в с.Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії (тепер Кіровоградська область) у селянській родині.

По закінченню семирічної школи в 1934 році поступив на підготовчі курси вчительського інституту в Кременчуці, а потім навчався в ньому на факультеті української мови і літератури. Але згодом через хворобу він перевівся на заочне відділення Полтавського педагогічного інституту і в той же час почав працювати вчителем сільської школи у своєму районі. По закінченню навчання (1938) В.О.Сухомлинський був призначений завучем однієї зі шкіл районного центру Онуфріївка.

На початку війни (1941) В.О.Сухомлинський був мобілізований до армії. Після проходження короткочасних курсів політруків у Москві брав участь у боях на Калінінському фронті. Був тяжко поранений. Його комісували й направили до тилу, де він працював директором школи в невеличкому селищі Ува в Удмуртії.

У 1944 році, після визволення України, повернувся на Батьківщину й був призначений завідувачем Онуфріївського районного відділу народної освіти. З 1948 року, й до кінця свого життя В.О.Сухомлинський працював директором середньої школи в Павлиші, в декількох кілометрах від села, де він народився. Це рідні місця видатного педагога, тут розцвів його талант, тут він черпав сили для своєї творчості. В.О.Сухомлинський вів активний пошук шляхів удосконалення організації і керівництва навчально-виховною роботою школи. У 1955 році в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка він захистив кандидатську дисертацію на тему: „Директор школи – керівник навчально-виховної роботи”.

Свої ідеї, узагальнення власного досвіду В.О.Сухомлинський виклав у численних книгах і статтях. Він є автором широко відомих книг: „Виховання колективізму у школярів” (1956), „Педагогічний колектив середньої школи” (1958), „Духовний світ школяра” (1961), „Моральний ідеал молодого покоління” (1963), „Серце віддаю дітям” (1968) та інших.

За вагомий внесок у педагогічну науку й практику Василя Олександровича в 1957 році було обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, в 1958 році присвоєно звання Заслуженого учителя школи УРСР, а в 1960 році нагороджено орденом Леніна. У 1968 році В.О.Сухомлинського було обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, а також нагороджено найвищою нагородою в СРСР – золотою зіркою Героя Соціалістичної Праці та другим орденом Леніна.

В.О.Сухомлинський був найбільш відомим і авторитетним педагогом 60-х років. Його книги користувалися великою популярністю. Павлівська школа стала місцем паломництва педагогів – до неї їхали не лише зі всієї України, а й із різних кінців світу.

Велике місце в педагогічній діяльності В.О.Сухомлинського та в його педагогічних творах займало навчання дітей молодшого шкільного віку. У зв'язку з цією проблемою він розглядав питання розумового виховання дітей п'яти-шестирічного віку, та підготовки їх до школи.

Про значення, яке В.О.Сухомлинський надавав вихованню дітей дошкільного віку, свідчить те, що він сам, будучи директором школи, взявся вести підготовчий до школи клас. Шкільне навчання для цих дітей він називав „школою під блакитним небом”, або „школою радості”. Ці назви відображали сутність і особливості організації роботи підготовчого класу, з яким працював Василь Олександрович. Досвід своєї роботи В.О.Сухомлинський виклав у книзі „Серце віддаю дітям” (перший розділ книги „Школа радості”).

Життя В.О.Сухомлинського обірвалося дуже рано – на 52 році (2 вересня 1970 року). А потім почалося „життя після смерті”. Уже без нього була видана ціла низка написаних ним книг: „Методика виховання колективу” (1971), „Розмова з молодим директором школи” (1973), „Як виховати справжню людину” (1978), „Батьківська педагогіка” (1978), „Сто порад учителю” (1981) та інші. Загальна кількість його праць складає: 48 книг, 500 наукових статей, більш як 1500 оповідань і казок для дітей. На початок ХХІ століття вийшло 65 його творів загальним тиражем близько 15 млн. примірників. Найпопулярніша книга – „Серце віддаю дітям” – має 55 видань на 32 мовах. До речі, назва цієї книги може бути визнана життєвим гаслом Василя Олександровича, що підтверджують і його слова з передмови до книги: „Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей”.

СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ

“Школа радості”

...Дитинство - найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу,- від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк. У дошкільному й молодшому шкільному віці формуються характер, мислення, мова людини. Можливо, все те, що приходить до розуму й серця дитини з книжки, з підручника, з уроку, саме й приходить лише тому, що поряд з книжкою - навколишній світ, в якому малюк робить свої перші нелегкі кроки від народження до того моменту, коли він сам зможе розгорнути й прочитати книжку...

Тверда переконаність у тому, що дошкільний і молодший шкільний вік великою мірою визначають майбутнє людини, ніскільки не заперечує можливостей перевиховання в більш зрілі роки. Силу перевиховання блискуче довів своїм досвідом радянський педагог А. Макаренко. Але він надавав виняткового значення саме молодшому віку. Правильний шлях виховання не в тому, щоб виправляти допущені в ранньому дитинстві помилки, а в тому, щоб не допускати цих помилок, запобігати необхідності перевиховання...

Перший рік – вивчення дітей

Рік, що передував навчанню за партою, був потрібний мені для того, щоб добре взнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також добре знати індивідуальні особливості здоров'я кожного учня — без цього не можна нормально вчити.

Розумове виховання далеко не те саме, що набування знань. Хоча воно неможливе без освіти, як зелений листок неможливий без сонячного променя, однак виховання розуму не можна ототожнювати з освітою, як зелений листок із сонцем. Педагог має справу з мислячою матерією, здатність якої в роки дитинства сприймати і пізнавати навколишній світ значною мірою залежить від здоров'я дитини. Ця залежність дуже тонка і важко вловима. Вивчення внутрішнього духовного світу дітей, особливо їх мислення, - одне з найважливіших завдань учителя.

Школа під блакитним небом

Я прагнув, щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги — книги природи.

Тут, серед природи, особливо чіткою, яскравою була думка: ми, вчителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі,— з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб,

зірвавши квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини: адже ми торкаємося, найтоншого і найніжнішого в природі - мислячої матерії організму, що росте.

Дитина мислить образами. Це означає, що, слухаючи, наприклад, розповідь учителя про подорожі краплини води, вона малює в своїй уяві і срібні хвили вранішнього туману, і темну хмару, і гуркіт грому, і весняний дощ. Чим яскравіші в її уявленні ці картини, тим глибше осмислює вона закономірність природи. Ніжні, чутливі нейрони її мозку ще не зміцніли, їх треба розвивати, зміцнювати...

Природа мозку дитини потребує, щоб її розум виховувався біля джерела думки - серед наочних образів, і насамперед серед природи, щоб думка переключалася з наочного образу на «обробку» інформації про цей образ. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель... Ось чому треба розвивати мислення дітей, зміцнювати розумові сили дитини серед природи - це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму. Ось чому кожна подорож у природу є уроком мислення, уроком розвитку розуму.

Ми сидимо на кургані, навколо нас звучить злагоджений хор коників, у повітрі пахощі степових трав. Ми мовчимо. Дітям не треба багато говорити, не треба начиняти їх розповідями, слово - не забава, а словесне пересичення - одне з найшкідливіших пересичень. Дитині треба не тільки слухати слово вихователя, а й мовчати; в ці хвилини вона думає, осмислює почуте й побачене. Учителеві дуже важливо знати міру в розповіданні. Не можна перетворювати дітей на пасивний об'єкт сприймання слів. Щоб осмислити кожний яскравий образ - наочний чи словесний, потрібно багато часу й нервових сил. Уміння дати дитині подумати - одна з найтонших якостей педагога. А серед природи дитині треба дати можливість послухати, подивитися, відчути...

Ми вслухаємося в хор коників. Я радий, що діти захопилися цією чудовою музикою. Нехай у їхній пам'яті збережеться тихий вечір, насичений пахощами полів і переливами чарівних звуків. Коли-небудь вони створять казку про коника.

А нині задумливі погляди дітей спрямовані на захід сонця. Воно сховалося за обрієм, по небу розлилися ніжні барви вечірньої зорі.

- Ось і пішло Сонечко на відпочинок, - каже Лариса, і її обличчя стає засмученим.

- Ковалі принесли Сонечку срібний вінок... Куди ж воно діває вчорашній вінок? – питає Ліда.

Діти дивляться на мене, чекаючи продовження казки, та я не вирішив, який з образів вибрати. Мені допомагає Федя.

- Вінок розплився по небу, - тихо говорить він.

Напружене мовчання, всі ми чекаємо, що ж розповість Федя. Адже це продовження казки, яку хлопчик уже, очевидно, склав, і його мовчання можна пояснити дитячою сором'язливістю. Я допомагаю Феді.

- Так, вінок розплився по небу. За день він розжарюється на вогненних косах Сонечка і стає м'яким, як віск. Торкнулось до нього Сонечко гарячою рукою - він полився струмочком по вечірньому небу. Останні промені Сонечка, що заходить на відпочинок, осявають струмочок, ось бачите, він виграє рожевими барвами, переливається, темніє - Сонечко заходить усе далі. Ось воно скоро ввійде в свій чарівний сад і на небі спалахнуть зірочки...

А що таке зірочки? Чому вони спалахують? Звідки приходять? Чому їх не видно вдень? – запитують діти. Та не можна перенасичувати свідомість дітей безліччю образів. На сьогодні досить, і я переключаю увагу дітей на інше...

Кожен день приносив нові відкриття в навколишньому світі. Кожне відкриття втілювалось у казку, творцями якої були діти. Казкові образи допомагали малюкам відчувати красу рідної землі. Краса рідного краю, що відкривалась завдяки казці, фантазії, творчості, - це джерело любові до Батьківщини. Розуміння й відчування величі, могутності Батьківщини приходять до людини поступово і мають своїм джерелом красу...

Школа під блакитним небом учила мене, як відкривати перед дітьми вікно в навколишній світ, і цю науку життя і пізнання я намагався донести до всіх учителів. Я радив їм: не обрушуйте на дитину лаву знань, не прагніть розповісти на уроці про предмет вивчення все, що ви знаєте, - під лавою знань можуть бути поховані допитливість і любов до знань. Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя заграє усіма кольорами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині захотілося ще й ще раз повернутися до того, про що вона дізналася...

Як ми вчилися читати і писати

Розкажу про те, як малюки вчилися читати й писати. Все те, про що йтиме мова, не розглядайте, дорогий читачу, як новий метод навчання грамоти. Я не замислювався над науковим обґрунтуванням нашої творчості,— а це саме творчість дітей, виховна робота, що допомагає навчання,— далекий від думки, що вона може якоюсь мірою замінити методи навчання грамоти, перевірені десятиліттями. Це творчість, що народилася серед полів і лугів, у затінку дібров і під палючим степовим вітром, на зорі літнього дня і в зимові присмерки.

Я вже не один рік думав: якою важкою, втомливою, нецікавою справою стає для дитини в перші дні її шкільного життя читання і письмо, як багато невдач буває в дітей на тернистому шляху до знань - і все від того, що навчання перетворюється на суто книжну справу. Я бачив, як на уроці дитина напружує зусилля, щоб розпізнати літери, як ці літери скачуть у неї перед очима, зливаються у візерунок, в якому неможливо розібратися. І водночас я бачив, як легко запам'ятовують діти літери, складають з них слова, коли це заняття осяяне якимось інтересом, пов'язане з грою, і, що особливо важливо, коли від дитини ніхто не вимагає: обов'язково запам'ятай, не знатимеш, - погано тобі буде.

З перших днів шкільного життя на тернистому шляху навчання перед дитиною з'являється ідол – оцінка. До одного він добрий, милостивий, до

іншого – жорстокий, безжалісний, невмолимий. Чому це так, чому цей ідол за одного заступається, захищає, а другого тиранить – дітям незрозуміло. Адже не може семирічна дитина зрозуміти залежність оцінки від своєї праці, від особистих зусиль – цього їй ще не збагнути. Вона намагається задовольнити або – в гіршому випадку – обдурити ідола і поступово звикає вчитися не для особистої радості, а для оцінки. Я далекий від того, щоб взагалі вилучати оцінку з шкільного життя. Ні, без оцінки не обійтись. Але вона повинна прийти тоді, коли дитина вже розумітиме залежність якості своєї розумової праці від особистих зусиль, затрачених на навчання.

І найголовніше, що, на мій погляд, вимагається від оцінки в початковій школі, - це її оптимістичне, життєрадісне начало. Оцінка повинна винагороджувати працелюбність, а не карати за лінощі і її недбальство. Якщо вчитель вбачає в двійці й одиниці батіг, яким можна підстобувати норовисту коняку, а в четвірці й п'ятірці пряник, то скоро діти зненавидять і батіг, і пряник. Двійка та одиниця – це дуже гострий і тонкий інструмент, який мудрий, досвідчений учитель початкових класів завжди тримає про запас, але ніколи їм не користується. Якщо хочете знати, в початковій школі цей інструмент для того і повинен існувати, щоб ним ніколи не користуватися. Педагогічна мудрість вихователя в тому і полягає, щоб дитина ніколи не втрачала віри в свої сили, ніколи не відчувала, що в неї нічого не виходить. Кожна робота має бути для учня хоча б маленьким просуванням уперед. Семирічний малюк, який щойно переступив поріг школи і ледве навчився розпізнавати *a* і *b*, раптом дістає двійку. Він не розуміє, в чому справа, і спочатку навіть не відчуває ні гіркоти, ні тривоги. Він просто приголомшений. «У подиві зупиняється часом розумна дитина перед агресією уїдливої сивоголової глупоти», - писав Януш Корчак. «Поважайте дитяче незнання», - ці слова польського педагога запам'яталися мені на все життя. Лише тоді, коли вчитель оволодіє найвищою мудрістю людинознавства - вмінням поважати дитяче незнання, двійка буде найгострішим, найтоншим інструментом, але таким інструментом, який ніколи не застосовується в початковій школі.

За кілька років до народження «Школи радості» сталася така подія. Ми пішли з маленькими дітьми - шестирічними дошкільнятами - в гай, посідали на галявині, і я почав розповідати про метеликів і жуків. Нашу увагу привернув великий рогатий жук, що повзав по траві. Кілька разів він силкувався піднятися в повітря, і ніяк не міг відірватися від трави. Малюки вивчали жука в усіх подробицях. Переді мною лежав альбом, і я намалював жука. Хтось з дітей попросив підписати. Я підписав великими друкованими літерами - *ЖУК*. Зацікавлені малюки почали повторювати це слово і роздивлятися букви, які були для них малюнками. Хтось повторив ці літери-малюнки на піску, хтось виплів слово із стеблинок трави. Кожна літера щось нагадувала дітям; приміром, у літері *ж* вони побачили нашого жука-невдачу в той час, коли він, розправивши крильця, хотів злетіти... За кілька місяців я пішов на урок до тих самих дітей — вони вже вчилися в школі. Вчителька бідкалась: важко з читанням. І треба ж було трапитися такому збігу обставин: саме на цьому уроці

вивчали літеру *ж*. Обличчя дітей розцвіли посмішками, в класі задзижчало: малюки повторювали слово *жук*, виділяючи *ж*. Потяглися вгору руки, вчителька була здивована, почувши, що всі діти можуть написати слово *жук*. Яким радісним, веселим був цей урок... Це був для мене один з уроків, що їх дає життя педагогіці.

І ось тепер у «Школі радості» я згадав про це. Діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. Цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли ми хочемо навчити її читати і писати. Так, від того, як почуватиме себе дитина, піднімаючись на першу сходинку драбини пізнання, що вона переживатиме, залежить весь її подальший шлях до знань. Просто страшно подумати, що ця сходинка стає для багатьох малюків каменем спотикання. Придивіться до життя шкіл, і ви побачите, що саме в період навчання грамоти багато дітей втрачають віру в свої сили. Давайте ж підніматися, дорогі колеги, на цю сходинку так, щоб діти не відчули втоми, щоб кожний крок до знань був гордим злетом птаха, а не стомленою ходою знесилоного подорожнього, що знемагає під непосильною ношею.

Я проводив з дітьми “подорожі” до джерел слова: відкривав їм очі на красу світу і водночас намагався донести до дитячого серця музику слова. Я домагався, щоб слово було для дитини не лише позначенням речі, предмета, явища, а й несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки. Важливо було, щоб діти прислухалися до слова як до чудової мелодії, щоб краса слова і краса тієї часточки світу, яку це слово відображає, пробуджувала інтерес до тих малюнків, які передають музику звуків людської мови – до літер. Поки дитина не відчула аромату слова, не побачила його найтонших відтінків, - не можна взагалі починати навчання грамоти, і якщо вчитель робить це, то він прирікає дитя на тяжку працю (дитина зрештою подолає ці труднощі, але якою ціною!).

Процес навчання письма й читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам’ятати, насамперед повинно бути цікавим. Навчання грамоти треба тісно пов’язувати з малюванням.

У “подорожі” до джерел слова ми йшли з альбомами й олівцями. Ось одна з наших перших “подорожей”. Я поставив за мету показати дітям красу і найтонші відтінки слова *луг*. Ми розташувалися під схиленою над ставом вербою. Вдалині зеленів освітлений сонцем луг. Кажу дітям:” Погляньте, яка краса перед нами. Над травою літають метелики, гудуть бджоли. Вдалині – череда корів, схожих на іграшки. Здається, що луг – це світло-зелена річка, а дерева – темно-зелені береги. Череда купається в річці. Дивіться, скільки гарних квітів розсипала рання осінь. Прислухаймося до музики луку: чуєте тонке дзижчання мушок, пісню коника?”

Я малюю луг у своєму альбомі, малюю корів і гусей, що розсипалися, як білі пушинки, і ледве помітний димок, і білу хмарку над обрієм. Діти зачаровані красою тихого ранку і теж малюють. Я підписую малюнок: “Луг”. Для більшості малюків літери – це малюнки. І кожний малюнок щось нагадує. Що ж? Стеблинку трави. Зігнув стеблинку - і вийшов малюнок *Л*. Склав 2

стеблинки - ось вам і новий малюнок - У. Діти підписують малюнки словом *луг*. Потім ми читаємо це слово. Чутливість до музики природи допомагає дітям відчувати звучання слова. Запам'ятовується начертання кожної літери, діти вкладають у кожний малюнок живе звучання, і літера легко запам'ятовується. Малюнок слова сприймається як щось ціле, слово читається - це читання не є результатом тривалих вправ за звуковим аналізом і синтезом, а свідомим відтворенням звукового, музичного образу, що відповідає зоровому образу, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і звукового сприймання, пройнятого багатством емоційних відтінків, що вкладені і в зоровий образ, і в музичне звучання слова, - одночасно запам'ятовується і літера, і маленьке слово. Дорогий читачу, це не відкриття якогось нового методу навчання грамоти. Це практичне здійснення того, що доведено наукою: легше запам'ятовується те, що не обов'язково запам'ятовувати; емоційне забарвлення образів, які сприймаються, відіграє винятково велику роль у запам'ятовуванні.

Єдність зорового образу, звучання і емоційне забарвлення слова аж ніяк не виключає самостійного, окремого звукового аналізу. Навпаки, вслуховуючись у звучання слова *луг*, діти виділяють у ньому кожний звук, розуміють, що слово складається з окремих звуків і кожному звуку відповідає та чи інша літера...

Я пишу на обкладинці альбому заголовок: "Наше рідне слово". "Цей альбом ми зберігатимемо багато років, - кажу дітям, - поки ви не закінчите школу і не станете дорослими людьми. В кожного з вас буде свій альбом з малюнками і словами, а це - наш спільний альбом.

Минали дні і тижні, ми здійснювали все нові і нові "подорожі" до джерел живого слова. Особливо цікавим було знайомство із словами *село, бір, дуб, верба, ліс, дим, крига, гора, колос, небо, сіно, гай, липа, ясен, яблуня, хмара, курган, жолуді, листопад*. Весною ми присвячували "подорожі" словам *квіти, бузок, конвалія, акація, виноград, став, річка, озеро, узлісся, туман, дощ, гроза, голуби, тополя, вишня*. В альбом "Наше рідне слово" кожного разу малювала картинку та дитина, в якій слово пробуджувало найяскравіші уявлення, почуття, спогади. Ніхто не лишався байдужим до краси рідної мови; вже навесні 1952 р., тобто місяців через 8 після початку нашої роботи, діти знали всі букви, писали слова й читали.

Тут треба застерегти від спроб механічного запозичення досвіду. Навчання читання й письма за цим методом - творчість, а будь-яка творчість не терпить шаблону. Запозичувати щось нове можна тільки творчо.

Дуже важливо, щоб перед дітьми не ставилося обов'язкове завдання вивчити літери, навчитися читати. На першу сходинку пізнання діти піднімалися в процесі гри; їхнє і розумове життя одухотворялося красою, казкою, музикою, фантазією, творчістю, грою уяви. Діти глибоко запам'ятовували те, що схвилювало їхні почуття, зачарувало красою. Мене вражало гаряче бажання багатьох дітей не тільки словами виразити свої переживання, а й написати слова...

Живим джерелом, яскравими образами виграла уява дітей під час наших “подорожей” до соняшників, до квітучого поля гречки. Чим більше хвилювала дітей краса навколишнього світу, тим глибше запам’ятовувалися літери, хоч така мета ніколи не висувалася на перше місце. Я дедалі більше переконувався, що образне бачення світу й прагнення передати почуття краси словом – це душа й серце дитячого мислення. Дитяче мислення – художнє, образне, емоційно насичене мислення. Щоб дитина стала розумною, кмітливою, треба в ранньому дитинстві дати їй щастя художнього бачення світу.

Які невичерпні джерела фантазії, творчості, живої думки відкриваються в дитячій свідомості, коли дитина бачить і відчуває прекрасне! Я ніколи не забуду одну з наших “подорожей” до джерела живого слова. Літнього дня ми пішли на колгоспну пасіку. Дід-пасічник пригостив нас свіжим медом, холодною джерельною водою. Діти сіли під яблунею, милувалися красою квітучого поля гречки. Бджоли, повертаючись до вуликів після польотів у степ, кружляли над маленьким струмочком холодної джерельної води і тихо гули. “Вони розповідають одне одному про квіти і гай, про гречку і соняшник, про яскраві макові головки і сині квіти конюшини”, - говорили діти...

Залежно від того, як діти оволодівали грамотою, в їхнє духовне життя все більше входила книжка. Ми створили маленьку бібліотечку книжок-картинок. На жаль, у книжкових магазинах не вдалося знайти нічого підходящого, і мені самому довелося малювати й писати книжки.

Першою книжкою-картинкою, яку я намалював, була народна казка про Діда Мороза, злу мачуху, добру падчерку і ледачу дочку. Книжка вийшла немала - понад 30 сторінок, на кожній з яких картинка і кілька речень (іноді одна фраза). До весни 1952 р. більшість дітей вміла вільно читати. Особливо добре читали Варя, Коля, Галя, Лариса, Сергійко, Ліда. Ось ми сидимо на галявині, хтось з дітей відкриває книжку-картинку й читає... Це не просто читання слів і складання з них речень. Це - творчість. Читаючи казку, дитина ніби поринає в світ, зображений на малюнках. Інтонації її читання передають найтонші відтінки почуттів і прагнень доброго Діда Мороза, злої мачухи, працелюбної і щирої падчерки, ледачої і бездушної дочки. Діти глибоко переживають те, про що читають: ненавидять зло, радіють торжеству добра.

І от що цікаво: діти десятки разів читали казку й, незважаючи на це, завжди слухали її з великим інтересом. Я пригадував стурбованість педагогів: чому діти читають так монотонно, невиразно? Чому дитяче читання рідко має емоційне забарвлення? Тому що в багатьох випадках читання відривається від духовного життя, від думок, почуттів і уявлень дітей. Дитину хвилює одне, а читає вона про інше. Читання збагачує життя дітей лише при умові, коли слово торкається найпотаємніших куточків їхніх сердець.

Уже протягом кількох років учителі, що починають виховання дошкільнят, добиваються того, що їхні вихованці до початку навчання в класі вміють читати. Це значною мірою полегшує весь процес навчання не тільки в початкових, а й у середніх і старших класах. З нашого багаторічного колективного досвіду можна зробити дуже важливий висновок щодо ролі вільного, виразного свідомого читання в інтелектуальному розвитку дитини, в

творчій розумовій праці в процесі навчання. Цей висновок полягає ось у чому: чим раніше дитина почала читати, чим органічніше пов'язане читання з усім його духовним життям, тим складніші процеси мислення, що відбуваються під час читання, тим більше дає читання для розумового розвитку. У дитини, яка навчилася читати до 7 років, виробляється дуже цінне вміння: її зорове і розумове сприйняття слова й частини речення випереджає вимову вголос. Читаючи, дитина не прикута до слова, вона має можливість на якусь частку секунди відірвати свій погляд від книжки й продумати, осмислити, що буде сказано вголос. Таким чином, дитина одночасно читає і думає, осмислює, міркує...

Ти живеш серед людей, мій сину

Дитяче серце чутливе до заклику творити красу й радість для людей - важливо тільки, щоб слідом за закликами йшла праця. Якщо дитина відчуває, що поруч з нею - люди, що своїми вчинками вона приносить їм радість, то змалечку навчиться узгоджувати свої власні бажання з інтересами людей. А це дуже важливо для виховання доброти й людяності... І тут знову треба підкреслити значення молодшого віку у вихованні людяності. Моральні переконання, погляди, звички – все це тісно пов'язане з почуттями. Почуття – це, образно кажучи, живлющий ґрунт для високоморальних вчинків. Там, де немає чуйності, тонкості сприйняття навколишнього світу, виростають бездушні, безсердечні люди. Чутливість, вразливість душі формується в дитинстві. Якщо прогаяно дитячі роки – цього ніколи не надолужиш.

Ввести дитину в складний світ людських стосунків – одне з найважливіших завдань виховання. Діти не можуть жити без радості. Наше суспільство робить усе для того, щоб дитинство було щасливим. Та радість не повинна бути безтурботною. Коли малюк, зриваючи плоди радості з дерева, дбайливо вирощеного старшими, не думає, що ж залишиться людям, він втрачає найважливішу людську рису – совість... дитина... повинна навчитися платити добром за добро, створювати своїми руками щастя й радість для людей...

Багато що маленькій дитині ще неможливо розтлумачити. Прекрасні слова про благородство далеко не завжди доходять до її свідомості. Та відчути серцем красу людяності здатні навіть малюки. І з перших днів життя «Школи радості» я прагнув до того, щоб кожний вихованець переживав радість, горе, прикрощі й незгоди іншої людини. Восени і навесні ми часто ходили в гості до колгоспного пасічника дідуся Андрія. В старого не було сім'ї, самотність - його велике горе. Діти відчули, що дідусь Андрій радіє кожному нашому приходові. Перед тим, як іти на пасіку, я радив дітям: понесемо дідусеві яблук, винограду, слив - він зрадіє; нарвемо польових квітів - це буде для нього радістю. Серця малюків ставали більш чутливими до настрою, переживань, почуттів людини. Діти самі почали думати, яку радість можна принести старому. Одного разу ми варили кашу в лісі. Скільки радісних переживань приносить дітям мить, коли запалає вогнище.... І ось саме в цю хвилину радості Варя задумливо сказала:

- А дідусь Андрій зараз сам.

Діти задумалися. Можливо, комусь з дорослих ця картина здається сентиментальною, може хтось подумає: хіба здатні 7-річні діти на таке духовне поривання? Так, дорогі педагоги, якщо ви в саме цьому віці будете відточувати душевну чуйність дитини, якщо донесете до її серця велику істину: ти живеш серед людей, - дитині захочеться поділитися своїми радощами з іншими людьми, їй буде боляче від думки, що вона веселиться, а її друг самотній.

Діти вирішили поділитися радістю з дідом Андрієм. “Понесемо йому каші із салом” - сказав Костя. Ці слова були зустрінуті з великим захопленням. Малюки принесли стільки каші, що навряд чи її могла б з’їсти найголодніша людина. На пасіці ми обідали ще раз – разом з дідусем.

Чутливість до радощів і горя виховується тільки в дитинстві. В цьому віці серце особливо чутливе до людських страждань, горя, туги, самотності. Дитина немовби перевтілюється, уявляючи себе на місці іншої людини. Пам’ятаю, як одного разу, повертаючись з лісу, ми проходили повз самотню, відкриту всім вітрам хату. Я розповів дітям про те, що тут живе інвалід Великої Вітчизняної війни: він хворий, не може посадити яблуні, винограду. В дитячих очах з’явилися сльози. Кожна дитина переживала самотність хворої людини. Ми посадили 2 яблуні і 2 кущі винограду – це був наш дарунок людині. А придбали неоціненне – радість творення щастя для іншої людини.

Людина може стати другом, товаришем і братом іншій людині лише за умови, коли горе іншого стає її особистим горем. Щоб дитина серцем відчувала іншу людину – так можна сформулювати важливе виховне завдання, яке я поставив перед собою.

Якщо дитині байдуже, що в серці її товариша, друга, матері, батька, будь-кого із співвітчизників, з яким вона зустрілася, якщо дитина не вмє бачити в очах іншої людини, що в неї на серці, - вона ніколи не стане справжньою людиною. Я прагнув так відточити у своїх вихованців чуйність серця, щоб вони бачили почуття, переживання, радість і смуток в очах людей, з якими вступають у контакт не тільки повсякденно, а й «випадково».

Ми з дітьми поверталися з лісу. Бачимо, край дороги сидить на траві дідусь. Він чогось засмучений. «Щось трапилося з людиною», - кажу дітям. - Можливо, він захворів у дорозі? Можливо, щось загубив?» Підходимо до старого, питаємо: «Чим вам допомогти, дідусю?» Старий тяжко зітхає. «Спасибі, діти, - говорить він, - як би ви не хотіли допомогти мені - не зможете. Горе в мене велике. Стара помирає в лікарні. Оце їду до неї, чекаю автобуса. Допомогти ви мені не допоможете, а все ж таки легше: є на світі добрі люди». Діти примовкли, затихло безжурне щебетання. Додому вони розходилися під враженням сумних слів старого. Збиралися ще трохи погратися, та якось само собою так вийшло, що забули про гру, розійшлися по домівках.

Учити відчували — це найважче, що є у вихованні. Школа щирості, чуйності, співчутливості — це дружба, товарицькість, братство. Дитина відчуває найтонші переживання іншої людини тоді, коли вона робить щось для щастя, радості, душевного спокою людей. Любов маленької дитини до

матері, батька, бабусі, дідуся, якщо вона не натхнена творенням добра, перетворюється на егоїстичне почуття: дитина любить маму, оскільки мама є джерелом її радощів, потрібна їй для радощів. А треба виховувати в дитячому серці справжню людську любов — тривогу, хвилювання, турботу, переживання за долю іншої людини. Справжня любов народжується тільки в серці, яке пережило турботу про долю іншої людини...

Жити в суспільстві – це значить уміти пожертвувати своїми радощами в ім'я благополуччя, спокою інших людей. Мабуть, кожному з нас доводилось зустрічатися з такими явищами: перед дитиною горе, нещастя, сльози, а вона втішається своїми радощами. А буває й так, що мати намагається відвернути увагу дитини від всього похмурого, сумного, дбаючи лише про те, щоб син не зронив жодної краплини з повного келиха радощів. Це нічим не прикрита школа егоїзму. Не приховуйте від дітей похмурих сторін людського життя. Нехай діти знають, що в нашому житті є не тільки радощі, а й горе. Нехай горе інших входить до серця дитини.

Моральне обличчя особистості залежить зрештою від того, з яких джерел черпала людина свої радощі в роки дитинства. Якщо радощі були бездумними, споживацькими, якщо дитина не пізнала, що таке горе, кривда, страждання, вона виросте егоїстом, буде глухою до людей. Дуже важливо, щоб наші вихованці зазнали найвищої радості – радості хвилюючих переживань, викликаних піклуванням про людину.

Думки напередодні першого навчального року

Закінчувалося життя нашої “Школи радості”. Скоро мої вихованці стануть учнями, - від цієї думки було і радісно й тривожно.

...життя вимагає, щоб оволодіння знаннями починалося поволі, щоб навчання – ця найсерйозніша найкопіткіша праця дитини – була водночас радісною працею, що зміцнює духовні й фізичні сили дітей. Це особливо важливо для малюків, які ще не можуть зрозуміти мети праці, сутності труднощів.

Тисячу разів сказано: навчання – праця, і його не можна перетворювати на гру. Та не можна відгородити китайською стіною працю від гри. Придивимося уважно, яке місце гри в житті дитини, особливо в дошкільному віці. Для неї гра – це найсерйозніша справа. В грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку. Гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості і любові до знань. То що ж страшного в тому, що дитина вчиться писати граючись, що на якомусь етапі інтелектуального розвитку гра поєднується з працею, і вчитель не так уже й часто говорить дітям: ”Ну, погралися, а тепер будемо працювати!”

Гра – широке і багатогранне поняття. Діти граються не тільки тоді, коли бігають, змагаються в швидкості й спритності. Гра може полягати й у великому напруженні творчих здібностей, уяви. Без гри розумових сил, без творчої уяви неможливо уявити повноцінне навчання, особливо в дошкільні роки. Гра в

широкому розумінні цього поняття починається там, де є краса. Оскільки ж праця маленької дитини немислима без естетичного начала, то, отже, й трудова діяльність у молодшому віці тісно пов'язана з грою...

Лишається нерозв'язаним питання: коли доцільніше починати навчання грамоти - тоді, коли дитина сіла за парту й стала учнем I класу, чи, може, трохи раніше, в дошкільні роки. Досвід переконав наш педагогічний колектив, що школа не повинна вносити різкий перелом у житті дітей. Нехай, ставши учнем, дитина продовжує робити сьогодні те, що вона робила вчора. Нехай нове з'являється в її житті поступово і не приголомшує зливою вражень. Я переконаний, що навчання грамоти, тісно пов'язане з малюванням, з грою, якраз і може стати одним з місточків, що з'єднують дошкільне виховання і навчання в школі. В малюнках літер моїм вихованцям відкрилася краса сонячних іскринок в краплинах роси, могутнього столітнього дуба, верби, яка схилилася над ставом, журавлиного ключа в блакитному небі, луку, що заснув після гарячого липневого дня. Нехай діти ще не дуже добре вміють малювати літери - не це головне, зате вони відчують, як пульсує життя в кожному малюнку. Радувало мене й те, що діти почали розуміти відтінки кольорів і музики слова: в їхню свідомість закладена міцна основа яскравого, образного, поетичного мислення. Малювання ввійшло в духовне життя дітей. Діти прагнули висловити в малюнку свої почуття, думки, переживання. Духовною потребою моїх вихованців стало слухання музики.

Радісно хвилювало й те, що діти зробили перший крок у моральному розвитку: вони вступили в світ краси людських вчинків, в їхніх серцях пробудилася чулість до радощів і горя інших людей, вони вже пізнали щастя творення краси й радості для людини.

Справедливість – основа довіри дитини до вихователя. Та немає якоїсь абстрактної справедливості – поза індивідуальністю, поза особистими інтересами, пристрастями й пориваннями. Щоб бути справедливим, треба до тонкощів знати духовний світ кожної дитини. Ось чому подальше виховання уявлялося мені як дедалі глибше пізнання кожної дитини.

*Сухомлинський В.О. Вибрані твори:
В 5т. – т.3. – К.: Радянська школа, 1997. – С.15-38.*

РОЗДІЛ 3. СУСПІЛЬНЕ ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-2006 роки)

Короткий історичний екскурс

На початку 90-х років в соціально-економічному житті України відбулися значні зміни, які суттєво вплинули на подальший розвиток суспільного дошкільного виховання.

У 1991 році було проголошено створення самостійної, незалежної Української Держави. Почалося відродження національної державності, культури, освіти. У цей же час у країні розпочався перехід до ринкової економіки. Цей процес проходив досить складно й супроводжувався деякими негативними явищами, як-то погіршення фінансово-економічного стану підприємств, скорочення виробництва, безробіття, зниження життєвого рівня населення.

Економічна нестабільність, брак коштів негативно позначилися на роботі дитячих садків, що призвело до скорочення їх мережі. Ще одним чинником, який призводив до зменшення кількості дошкільних закладів, стало поступове скорочення протягом 90-х років народжуваності. Причина цього явища також полягала в економічній нестабільності у країні.

У період з 1992 по 1996 роки мережа дошкільних закладів зменшилася на 3000 одиниць й склала 21500 дитячих закладів, а з 1992 по 2002 роки – на 8800 одиниць й досягла 15700 одиниць. Таким чином, мережа закладів дошкільного виховання за десять років скоротилася на третину (1992 рік – 24500 дитячих закладів). У 2005 році в Україні функціонувало 14900 дитячих закладів (у містах – 6700, на селі – 8200).

Попри всі труднощі кінця ХХ – початку ХХІ століття, система суспільного дошкільного виховання збереглася, більш того, цей складний час ознаменувався й певними надбаннями та досягненнями. Чітко визначилися позитивні тенденції подальшого розвитку.

Протягом 90-х років тривав активний процес перегляду загальних підходів до виховання дітей дошкільного віку, визначення нових концептуальних засад. Це повною мірою знаходило відображення в концепціях, нормативно-правових і програмно-методичних документах. При певних досягненнях теорії і практики дошкільного виховання радянського періоду, багато чого слід було позбутися, докорінно змінити.

Реформування дошкільної ланки відбувалося в межах реформування всієї освітньої системи України, й на неї поширювалася дія таких важливих документів, як Закон України „Про освіту” (1991), Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХ століття) (1992), „Концепція національного виховання” (1994), „Національна доктрина розвитку освіти” (2002).

Велике значення для подальшого розвитку суспільного дошкільного виховання мало прийняття Закону України „Про дошкільну освіту” (2001).

Цей закон став тим правовим документом, що регламентує практично всі аспекти функціонування системи дошкільної освіти. На його основі у 2003

році було розроблено й затверджено нове „Положення про дошкільний навчальний заклад”.

Ще на початку 90-х років як один з напрямів реформування дошкільної освіти було визначено оновлення змісту освітньо-виховної роботи в дошкільних закладах. Науковці розробили цілу низку програм. Найбільш відомі з них: „Малятко”, „Дитина”, „Дитина в дошкільні роки”. Дошкільні заклади мали можливість самостійно обирати програму.

У 1999 році було розроблено Базовий компонент дошкільної освіти – основний нормативний документ, який визначає вимоги до змісту та обсягу дошкільної освіти в Україні (державний стандарт дошкільної освіти). До нього розроблено методичний супровід – Коментар та Програму розвитку дітей дошкільного віку, яка на протязі 2004-2006 рр. проходила апробацію в дошкільних закладах країни.

ДЕРЖАВНА НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА “ОСВІТА” (“УКРАЇНА ХХІ СТОЛІТТЯ”)

З перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження; становлення державності та демократизації суспільства в Україні.

Існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу.

Звідси — необхідність у виробленні в Україні цілісної Програми для забезпечення випереджального розвитку цієї галузі в цілому.

Головна мета Програми — визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Дошкільне виховання

Дошкільне виховання є вихідною ланкою в системі безперервної освіти, становлення і розвитку особистості. Воно здійснюється в родині, дитячих дошкільних виховних закладах у тісній взаємодії з сім'єю і має на меті забезпечення фізичного та психічного здоров'я дітей, їх повноцінного розвитку, готовності до школи, набуття життєвого досвіду.

Дошкільне виховання спрямовується на практичне оволодіння рідною мовою в сім'ї та дошкільному виховному закладі, забезпечення пізнавальної активності, творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах дитячої діяльності; виховання культури спілкування, поваги й любові до батьків,

родини, Батьківщини; започаткування основ трудового виховання, екологічної культури, моральної орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях.

Дошкільне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, народної педагогіки, національної культури, сучасних досягнень науки, надбань світового педагогічного досвіду. Воно органічно поєднує родинне і суспільне виховання.

Родинне виховання

На етапі раннього родинного виховання батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувані активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу.

Сім'я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей.

Суспільне виховання

Суспільне виховання покликане продовжувати повноцінний і всебічний розвиток дитини на засадах національної культури і духовності з урахуванням різноманітності національного складу та регіональних умов України. Воно доповнює родинне виховання і здійснюється у дошкільних виховних закладах.

Для забезпечення готовності дітей до подальшого навчання, виявлення і розвитку обдарованих дітей, а також тих, що потребують корекції здоров'я, має бути створено необхідну мережу дошкільних виховних закладів різних типів і профілів, а саме:

загальні з профільними групами художньо-естетичного, фізкультурно-оздоровчого напрямів, гуманітарні з вивченням іноземних мов тощо; компенсуючі та комбіновані.

Можуть створюватись групи короткотривалого перебування, прогулянкові, оздоровчі тощо.

Стратегічні завдання реформування дошкільного виховання:

- створення належних соціально-економічних і морально-психологічних умов для повноцінного життя дитини, оптимального її розвитку й виховання, зміцнення здоров'я;
- піднесення пріоритету суспільного дошкільного виховання та подальший розвиток мережі дошкільних виховних закладів з метою позитивних зрушень у демографічній ситуації;
- оновлення змісту, форм і методів дошкільного виховання відповідно до вікових особливостей дітей дошкільного віку.

Пріоритетні напрями реформування дошкільного виховання:

- розвиток у дитини духовності як домінуючого начала у структурі особистості;
- своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей;
- дослідження динаміки стану здоров'я та психічного розвитку дошкільників;

- інтеграція родинного та суспільного дошкільного виховання;
- удосконалення навчально-виховного процесу в дошкільних виховних закладах з урахуванням особистісних якостей, стану здоров'я, природних задатків дитини.

Основні шляхи реформування дошкільного виховання:

- комплексне вивчення проблем родинного і суспільного виховання в сучасних соціальних умовах;
- встановлення вікових нормативів фізичного, психічного та хибного розвитку дітей;
- створення організаційно-методичної служби сім'ї, її психолого-педагогічне забезпечення з урахуванням необхідності відродження родинних традицій, сучасної культурно-побутової сфери;
- створення оптимальних науково-методичних, організаційних, санітарно-гігієнічних, матеріально-технічних, естетичних умов функціонування дошкільних виховних закладів різних типів і профілів;
- розроблення державних та авторських програм дошкільного виховання, вироблення критеріїв їх експертизи та оцінки на основі психофізичних, соціально-психологічних, педагогічних, гігієнічних вимог;
- створення мережі дошкільних виховних закладів нового покоління;
- оновлення змісту, форм і методів виховання і розвитку дітей дошкільного віку.

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ДОШКІЛЬНУ ОСВІТУ”

(Прийнятий 11 липня 2001 р.)

Стаття 8. Роль сім'ї у дошкільній освіті

1. Сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти.

2. Відвідування дитиною дошкільного навчального закладу не звільняє сім'ю від обов'язку виховувати, розвивати і навчати її в родинному колі.

3. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей, а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності.

Стаття 9. Здобуття дошкільної освіти

1. Громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак мають рівні права на здобуття дошкільної освіти у дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, а також у сім'ї.

Здобуття дошкільної освіти в дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності має забезпечити виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти.

2. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, здобувають дошкільну освіту в порядку, встановленому для громадян України.

3. Відповідальність за здобуття дітьми дошкільної освіти покладається на їхніх батьків, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, - на осіб, які їх замінюють, та на навчальні заклади, де вони утримуються.

4. Дитина може здобувати дошкільну освіту за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють:

- у дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності;
- у сім'ї;
- за допомогою фізичних осіб з високими моральними якостями, які мають відповідну вищу педагогічну освіту, ліцензію на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти та фізичний стан здоров'я яких дозволяє виконувати обов'язки педагога.

Стаття 10. Мова (мови) у дошкільній освіті

Мова (мови) у дошкільній освіті визначається відповідно до Конституції України і законів про мови.

Стаття 11. Дошкільний навчальний заклад та його повноваження

1. Дошкільний навчальний заклад — навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту.

2. Дошкільний навчальний заклад:

- задовольняє потреби громадян відповідної території в здобутті дошкільної освіти;
- забезпечує відповідність рівня дошкільної освіти вимогам Базового компонента дошкільної освіти;
- створює безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог та забезпечує їх дотримання;
- формує у дітей гігієнічні навички та основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки;
- сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, розумовому, психологічному і фізичному розвитку дітей;
- здійснює соціально-педагогічний патронат, взаємодію з сім'єю;
- є осередком поширення серед батьків психолого-педагогічних та фізіологічних знань про дітей дошкільного віку;

- додержується фінансової дисципліни, зберігає матеріально-технічну базу;
- здійснює інші повноваження відповідно до статуту дошкільного навчального закладу.

3. Дошкільний навчальний заклад, заснований на приватній формі власності, здійснює свою діяльність за наявності ліцензії на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти, виданої у встановленому законодавством України порядку.

4. Режим роботи дошкільного навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності, тривалість перебування в ньому дітей встановлюються його засновником (власником) відповідно до законодавства України за погодженням з відповідними органами управління освітою та відповідними органами управління охорони здоров'я.

За бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, у дошкільному навчальному закладі може встановлюватися гнучкий режим роботи, який передбачає організацію різнотривалого цілодобового перебування дітей, а також чергової групи у вихідні, неробочі та святкові дні.

5. Дошкільний навчальний заклад, що здійснює інноваційну діяльність, може мати статус експериментального. Такий статус надається йому згідно з Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затвердженим спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки. Статус експериментального не змінює підпорядкування, тип і форму власності дошкільного навчального закладу.

6. У дошкільному навчальному закладі незалежно від підпорядкування, типу і форми власності не допускаються створення і діяльність організаційних структур політичних партій та релігійних організацій.

Стаття 22. Базовий компонент дошкільної освіти

1. Базовий компонент дошкільної Освіти — державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті.

2. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти є обов'язковим для усіх дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, інших форм здобуття дошкільної освіти...

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

Постанова Кабінету Міністрів України
від 12 березня 2003 р. №305

...2. Дошкільний навчальний заклад у своїй діяльності керується Конституцією України. Законами України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", іншими законодавчими актами, актами Президента України, Кабінету Міністрів, наказами МОН, інших центральних органів виконавчої влади, рішеннями місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, цим Положенням та власним статутом.

Типи дошкільних навчальних закладів

3. Відповідно до потреб громадян створюються такі дошкільні навчальні заклади:

- ясла — для дітей віком від двох місяців до трьох років, де забезпечуються догляд за ними, а також їх розвиток і виховання;
- дитячий садок — для дітей віком від трьох до шести (семи) років, де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання та навчання;
- ясла-садок — для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання та навчання;
- ясла-садок компенсуючого типу (спеціальні і санаторні) — для дітей віком від двох до шести (семи) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; тривалого лікування та реабілітації відповідно до їх особистісних можливостей. Спеціальні дошкільні навчальні заклади функціонують для дітей з порушеннями слуху, зору, мови, опорно-рухового апарату, інтелекту, затримкою психічного розвитку. Санаторні дошкільні навчальні заклади функціонують для дітей з ранніми проявами туберкульозної інфекції, малими формами туберкульозу, хронічними неспецифічними захворюваннями органів дихання, серцево-судинної, ендокринної систем, хворобами органів травлення, психоневрологічними захворюваннями;
- ясла-садок комбінованого типу — для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, до складу якого можуть входити групи загального розвитку, спеціальні, санаторні, сімейні, прогулянкові, короткотривалого перебування у різних поєднаннях;
- центр розвитку дитини — для дітей віком від двох до шести (семи) років, які виховуються вдома чи відвідують інші заклади, і де забезпечується їх фізичний, розумовий і психологічний розвиток та оздоровлення, а в разі потреби — корекція фізичного (або) розумового розвитку;
- ясла-садок сімейного типу — для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають в родинних стосунках, і де забезпечується їх догляд, розвиток, виховання і навчання в умовах сім'ї....

Організація навчально-виховного процесу

20. Зміст дошкільної освіти визначається Базовим компонентом дошкільної освіти та реалізується згідно з Державною базовою програмою, навчально-методичними посібниками, затвердженими МОН.

21. З метою своєчасного виявлення, підтримки та розвитку обдарованості, природних нахилів та здібностей дітей дошкільний навчальний заклад може організовувати освітній процес за одним чи кількома пріоритетними напрямками (художньо-естетичний, фізкультурно-оздоровчий, музичний, гуманітарний тощо).

22. Дошкільний навчальний заклад, що організовує освітній процес за одним або кількома пріоритетними напрямками чи провадить інноваційну діяльність, має право обирати програму з варіантних, затверджених МОН.

23. Навчально-виховний процес у спеціальних дошкільних навчальних закладах здійснюється за окремими програмами і методиками, розробленими на основі Державної базової програми та затвердженими в установленому порядку.

У таких закладах проводиться корекційно-відновлювальна робота з предметно-практичного навчання, лікувальної фізкультури, соціально-побутової та комунікативної діяльності, просторової орієнтації, розвитку слухового, зорового, дотикового сприймання, формування мовлення.

24. Діяльність дошкільного навчального закладу регламентується планом роботи, який складається на навчальний рік і оздоровчий період, схвалюється педагогічною радою, затверджується керівником закладу та погоджується з відповідним органом управління освітою. План на оздоровчий період додатково погоджується з територіальною санітарно-епідеміологічною службою.

25. Навчальний рік у дошкільному навчальному закладі починається 1 вересня і закінчується 31 травня наступного року, а оздоровчий період - 1 червня по 31 серпня.

26. Дошкільний навчальний заклад відповідно до статутних цілей і завдань може надавати додаткові освітні послуги, які не визначені Державною базовою програмою, лише на основі угоди між батьками або особами, які їх замінюють, та дошкільним закладом у межах гранично допустимого навантаження дитини, визначеного МОН разом з МОЗ....

“Дошкільне виховання”, 2003- №5. С. 3-6

БАЗОВИЙ КОМПОНЕНТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

(Затверджений 28 жовтня 1998 р.)

1. Стратегія побудови базового компонента дошкільної освіти

Стратегія побудови Базового компонента дошкільної освіти відповідає Міжнародній конвенції про права дитини і спрямована на реалізацію положень Закону України “Про освіту”, Державних національних програм “Освіта” (“Україна XXI століття”) та “Діти України”.

Демократичні процеси в державі вимагають вироблення нових суспільних вимог до освіти, зокрема її дошкільної ланки як основи соціокультурного становлення особистості. Сьогодні існує гостра потреба у створенні нормативного документа, який відображає сучасний суспільний ідеал, орієнтує на потреби XXI століття, враховує специфіку дошкільної освіти (відсутність документа про освіту випускника дошкільного закладу), містить чіткі вимоги до рівня підготовки дитини до життя.

В основу Базового компонента покладено якість розвитку, вихованості та навченості дитини перших семи років життя. Відповідно до його вимог експертиза діяльності дошкільних освітніх закладів полягатиме у встановленні відповідності різнобічного розвитку дитини на момент закінчення терміну перебування в одному з них і вступу до школи мінімально обов'язковим вимогам.

Основними засадами створення Базового компонента дошкільної освіти виступають:

- визнання своєрідності, унікальності, особливої ролі дошкільного дитинства в становленні особистості, врахування сензитивності даного періоду для становлення первинного схематичного світогляду, супідрядності мотивів, довільної поведінки, внутрішніх етичних інстанцій, самосвідомості;
- забезпечення гармонійного та різнобічного розвитку особистості;
- інтегрований підхід до організації змісту освіти;
- пріоритет актуальних потреб сьогодення, активного проживання дитиною кожного вікового відрізка життя як важливої передумови її успішного розвитку в наступні роки;
- особистісно-орієнтована модель дошкільної освіти;
- забезпечення багатоконпонентності, наступності між дошкільною та початковою загальноосвітньою підготовкою.

З огляду на це особливого значення набуває диференціація понять, «розвиток», «виховання», «навчання», «освіта» на основі сучасних наукових підходів.

Розвиток — це становлення дитини як суб'єкта життєдіяльності, соціальної істоти, здатної ціннісно ставитися до природи, людей, що її оточують, предметного світу, творів мистецтва, самої себе.

Виховання — залучення дитини до системи вироблених людством цінностей, організація умов для її духовного зростання, формування основ ціннісного ставлення до дійсності, створення фонду «хочу».

Навчання — засвоєння дитиною знань, оволодіння уміннями й навичками, здатність використовувати їх у житті, формування культури пізнання, створення фонду «можу».

Освіта — процес набуття зростаючою особистістю в ході виховання й навчання духовного обличчя під впливом моральних цінностей, вироблених людством і зафіксованих у культурі.

Мета дошкільної освіти — сформувані базис особистісної культури дитини через відкриття їй світу в його цілісності та різноманітності як сукупність чотирьох сфер життєдіяльності — «Природи», «Культури», «Людей», «Я».

Основне завдання дошкільної освіти — не стільки озброїти дитину системою галузевих знань, скільки *наукою життя*. Суспільству необхідні життєздатні, самостійні, практично умілі, творчі люди з розвиненим почуттям відповідальності, гідності, совісті, тому пріоритетним є ціннісний, морально-соціальний розвиток особистості з перших років її життя.

Зміст дошкільної освіти спрямований на збереження дитячої субкультури, зорієнтований на цінності та інтереси дитини, врахування її вікових можливостей.

Відповідно до цього дошкільний заклад не є «школою для маленьких», де дитину вправляють у знанні математики, читанні й письмі. Він відповідальний за *процес соціального* розвитку особистості, покликаний полегшити її входження у широкий світ і розвинути внутрішні сили. Дошкільний заклад виступає своєрідним посередником між вузьким родинним колом, з якого виходить малюк, і незнайомим світом, до життя в якому він має незабаром прилучитися.

2. Загальні положення базового компонента дошкільної освіти

Базовий компонент дошкільної освіти визначає обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм, обсяг навантаження, вимоги до рівня розвиненості, вихованості та навченості дитини семи (шести) років, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Базовий компонент - це мінімально достатній та необхідний дитині перших семи (шести) років життя ступінь **компетентності**, необхідний для її нормального функціонування у навколишньому середовищі. Він передбачає набір елементарних знань, уявлень, практичних умінь та навичок, які гарантують дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей. Йдеться передусім про забезпечення особистості перших років життя своєрідного мінімального освітнього ядра, рівень засвоєння якого відображено в якісно-кількісних показниках її діяльності та поведінки.

У контексті Базового компонента поняття «мінімальний рівень» вживається не в розумінні найнижчий за ступенем розвитку, а як обов'язковий набір елементарних, доступних віку складових. Отже, документ орієнтує на досягнення дитиною нижнього **вікового**, а не індивідуального порога.

Базовий компонент складено з урахуванням того, що засвоєння змісту дошкільної освіти розраховано на весь період дошкільного дитинства. Кожна вікова сходинка у цьому процесі відіграє свою особливу роль за умови повної реалізації дитиною своїх потенційних можливостей на попередньому етапі.

Базовий компонент дошкільної освіти складається з двох частин - інваріантної та варіантної.

Інваріантна частина визначає обов'язковий для дітей певного віку ступінь засвоєння знань, понять, забезпечує єдність освітньо-виховного простору України, створює необхідні умови для розвитку, виховання і навчання дітей незалежно від місця та умов проживання, типу дошкільного закладу.

Варіантна частина враховує і відображає у змісті освіти регіональні, етносоціокультурні та індивідуальні особливості розвитку дошкільника.

3. Зміст базового компонента дошкільної освіти

Зміст Базового компонента дошкільної освіти систематизований за сферами життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

Сфера **«Природа»** формує елементарний природодоцільний світогляд, несе ціннісно-змістову наповненість за екологічним та природничим напрямками, сприяє усвідомленню дитиною себе як частки природи, формує відчуття відповідальності за те, що відбувається навколо неї і внаслідок її дій у довкіллі.

Сфера **«Культура»** вводить дитину у світ практичної та духовної діяльності людини, розвиває потребу в реалізації власних творчих здібностей, навчає діставати задоволення від процесу та результатів своєї діяльності, вправляє в умінні цінувати рукотворні вироби, культивує інтерес до надбань національної та світової культур.

Сфера **«Люди»** формує соціальну компетентність: навчає диференціювати людей за ознаками віку, статі, спорідненості; поводитися в межах дозволеної поведінки, оволодівати культурою діалогу, адекватно реагувати на вчинки і слова інших, дотримуватись правил хорошого тону, співпереживати і співдіяти.

Сфера **«Я сам»** відкриває дитині світ власного внутрішнього життя, прагнень, думок, переживань; допомагає зіставити свої бажання з можливостями; привертає увагу до особливостей власного фізичного, психічного та соціального розвитку...

Документ розрахований на науковий загал, залучений до розробки програмно-методичного забезпечення дошкільної освіти, задає стандарт психолого-педагогічних умов розвитку, виховання та навчання дітей дошкільного віку, ставить вимоги до змісту освітніх програм, професійної компетентності педагогів, організації розвивального середовища.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1999. – С. 11-15

Навчальне видання

ХРЕСТОМАТІЯ
З ІСТОРІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

За загальною редакцією І.Г. Улюкаєвої

